

અર્પણ પત્રિકા

આયુર્વેદમાર્તીડ, પૂજ્ય ગુરુવર્ય,

શ્રી. જ્ઞાનવલ્લભ ત્રિકમલ આચાર્ય

ની પવિત્ર સેવામાં

નિવાસસ્થાન : મુમ્બાઇ.

ઉદારતા જેમનો સદ્ગુણ છે, સજ્જનતા જેમનું આભુષણ છે,
આયુર્વેદ અને તેના સાહિત્યની સેવામાં જેઓ સદાય મગ્ન
રહે છે, વૈદ્યસમાજ જેમને વંદે છે, સેંકડો શિષ્યો
પ્રત્યે જેઓ પુત્રવત્ પ્રેમ રાખે છે, વૈદ્યસમાજની
ઉન્નતિ જોવા જેઓ સદાય તત્પર રહે છે.

આયુર્વેદ મહામંડળ અને આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠના આત્મા
તરીકે ભારતવર્ષમાં જેમની કિર્તી અને

કાર્યો પ્રસિદ્ધ છે એવા પવિત્ર, દેવતુલ્ય, સદાય

વંદનિય, પૂજ્યગુરુવર્યની પૂર્ણ કૃપાવડે મેં વૈદ્યકધંધામાં

જે કંઈ યોગ્યતા મેળવી છે, એ તેમની પરમકૃપાનું ફળ છે,

અને તેના સ્મારક રૂપે હું આ “રસાયનસાર સંગ્રહ”

નામનું એક લઘુ પુસ્તક બીજીવાર તેમના ચરણકમળમાં

અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું

આપનો સદાનો જાતી

ગોપાલજી કુંવરજી દંડકર

પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

સને ૧૯૨૬માં મેં રસાયન સળંધી ખાસ અનુભવ સાથેનો એક નાનો સંગ્રહ આયુર્વેદપદ્ધતિ પ્રમાણે સામાન્ય વૈદ્યો-ડોક્ટરો તથા આયુર્વેદમાં રસ લેનાર જનસમુદાયને મદદરૂપ થઈ પડે તેવો એક અન્ય તૈયાર કરવાનું નક્કી કર્યું, તેની જાહેરાત અષાઢ ગદ્ય અને લખવાનું કામ પણ શરૂ થઈ ગયું. લગભગ અર્ધું લખાણ તૈયાર થઈ ચુક્યું, તેને છાપવાનું કામ પોતાના પ્રેસમાં શરૂ કરી આપ્યું, આ સમયમાં અહિં નિ. બા. વૈદ્યસમેલન યવાનું હતું. એ સમેલનને અંગે ગદ્યરે પ્રદર્શન વિભાગનું કામ સંભાળવાનું હતું તથા પ્રેસમાં સમેલનનું છપાઈકામ ચાલુ હતું એથી અમારું આ રસાયનસારનું કામ અટકી પડ્યું, તેને ફરી શરૂ કરી પૂર્ણ કરવાનાં પાંચ-સાતવાર પ્રયત્ન થયા પણ એ સર્વ નિષ્ફળ રહ્યા. ફરી ફરી તૈયાર થવાની જાહેરાતો અપાઈ પણ મારી પાસે કામનું ક્ષેત્ર એટલું જાણુ વધી પડ્યું કે હું એક અઠગ પણ એ માટે લખી ન શક્યો, તેમ પ્રેસમાં પણ મમથની તંત્રી રહી, આવી દાહનમાં અચૂકથી થએલા અનેક આકાંક્ષાની માનવતી તો ચાલુજ રહી, સર્વને સંતોષવા ખજો લખી સાત્તન આપવામાં આવડું અને મનમાં એવી હમેદ રહેતી કે હાલમાં એક માસમાં તૈયાર કરી લેશું! પણ આ કામ મો-એવા ૪૫૨૧ દિને શરૂ થએલું કે તે પુરું થાય તેવો એક પણ પ્રસંગ ન મળ્યો. ઉપરે લખેલ શરૂ કર્યાને ૩૦ માસ થઈ ગયા હવે એ અરસામાં પોતાના મનથી એમ નક્કી કર્યું કે અમે તેમ કાચ પણ ફિટો સમય દરરોજ ખરો : આ કામ અવરથ પુરું કરવું જોઈએ, આ દ્રઢ નિશ્ચય કરી પછી આ મે-રુદ્ધ માસમાં દરરોજ આંક કલાક જરાયી ઉપરે જાગે એ કામ પૂર્ણ કરી ચૂક્યા છું.

આ મન્યને માટે આયુર્વેદના વિશાળ સમુદ્રમાંથી તેમજ અનેક લેખક વૈદ્યસાહ્યોના પુસ્તકોમાંથી પુષ્કળ મદદ લીધી હશે, એ સર્વ સાઈએનો આ રચણે આભાર માનું છું. હું એ પણ જણાવી આપું છું કે નહુ કંઈ હોઈ નથી! જુદા જુદા રૂપે એકજ વસ્તુ અનેક ભેદમાંથી પસાર થાય છે તેવુંજ આ છે એમ સમજ લેવું.

વૈદ્યક ધંધામાં કુપાવી રાજવાની ચેર જતિ હજી પણ આપણા વૈદ્યોમાં છે. હું આ જતિને એક ખરાબ દુર્ગુણ માનું છું અને તેના વિરોધ રૂપે મને જે કંઈ મળે તથા અનુભવ થાય તે થાન આમ સાહિત્ય દ્વારા વૈદ્ય ભાઈઓના ચરણોમાં રજુ કરી આનંદ માનું છું ખીલ વૈદ્યો ભલે હજી કરતા હોય તેમ કરે પરંતુ હું મારી ફરજ અદા કરી આપું છું.

હજીવાની ધણી હોસ છે, સમય મળતા અને સાધનો બેઠા થતાં આખી વૈદ્યક પુસ્તકમાળા તમામ વિષયોપર અનેક સ્વતંત્ર મન્ય રૂપે પ્રગટ કરવી છે. સદાકાર અને સાધનો સાથે દૈવી મદાયતા દરો તો સૌ ધીમે ધીમે થઈ જશે, દુનિયામાં આસાએ કોની પુરી થઈ છે? એ સૌ જાણે તેવી થાન છે. છતાં નિશાસ થવાનું કંઈ કારણ નથી.

માદકો, મિત્રો અને મુશળ્લીઓનો મોઠો સદાકાર મને વૈદ્યક સાહિત્યમાં વધુને વધુ લડો. હજીવાની પ્રેરણા તથા ઉત્સાહ આપે છે, નેમનાજ સદાકારથી હું આ દિશામાં વધુ આમળ વધવાની પ્રેરણા કરું છું અને કામ-મધિ જેમાં દેખીને લાભ હોય તે પડતો મુર્જા આને માટે સદાકાર તરફ રહી જનતા સમય તેમાં આપું છું. આ સર્જનું કારણ એ માદક, મિત્ર કે મુશળ્લી વર્ગનો ઉત્સાહ છે માટે તેમનો પણ મારે આભાર નાનવો જોઈએ.

મનુષ્ય બુદ્ધને પાર છે. મારા દારે આ કાર્ષમાં તમજ ફેરવી, નન્દર બૂકથી કે છપાઈયાગના કારણે એ કાઈ દોષ કે બુદ્ધ રહેલી જાણ્ય તો ને માટે સમા કરી તેની સૂચના મને આપવાની રૂપા કરવી.

૧ લી અક્ટોબર

૧. સ. ૧૬૩૨

આપનો સદાનો મિત્ર,

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી હંફુર

સમયમાં શામાટે ન લેવો? જ્યાં આવી ગીજો મોટા કારખાનામાં જથ્થાબંધ અને છે લાંથી તેઓ સસ્તે ભાવે આપી શકે છે અને આપણે તેમ કરવા જઈએ તો પ્રમાણમાં થોડી બનાવતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે અને ભાવમાં પણ મોંઘી પડે છે, માટે સરખતા હોય અને પુર્ણ સિદ્ધાંત સચવાતો હોય તો લાભ લેવામાં જરાપણ મંકોચ રાખવો ન જોઈએ.

સુવર્ણ (સોનું)

વિવેચન: રસાયનશાસ્ત્રમાં સોનું એ સર્વોત્તમ ઔષધ ગણાય છે. દવાના કામમાં સોનાનીબરમ અને સોનાનાવરખ વાપરવામાં આવે છે. દવા માટે જે સોનું તાંબુ ચોક્કસ હોય તેજ વાપરવું જોઈએ, કાલમાં બજારમાંથી શુદ્ધ સોનું ઘણી સહેલાઈથી મળી શકે છે નેશનલની લગરીનું અને ૧૦૦ ટાંચનું સોનું શુદ્ધ ગણાય છે, વધારે શુદ્ધ જોઈતું હોય તો ધણા લોકો કુંદન કરેલું સોનું વાપરે છે અને તે સર્વોત્તમ હોય છે. સોનું ખાબૂમાંથી, બીજી ધાતુ ને પારદના વેધથી તેમજ બીજી રીતે પણ સોનું બનાવાય છે.

શુદ્ધિ: સોનાનાં પતરાં કરી તેને ગૌમૂત્ર, કાંજ, ઊરા, તેલ અને કુલ્લીના કચાપમાં પાંચ પાંચ વખત તપાવીને કારવાથી નેત્રી શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ થયેલા મોનાને ગરમપાણીથી ઘાંઘ કરી લેવું.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: સોનાનાં બારીક પતરાં લઈ એક શરાવમાં નિચે ઉપર સોનાગેરનો થર કરી વચ્ચે મોનાનાં પતરાં મક્કા અંગૂઠાના અંમિમાં એ કણક સુધી કૂચવી પડે તપાવવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

સુવર્ણબરમ વિધી: શુદ્ધ કુંદન સુવર્ણનુંસૂત્રું કરી તેમાં નેત્રી મેલેલા ૧ ને ૨ મેલેલા શુદ્ધ પાંચ નાખી લીંજુનારસમાં ધુરી નેત્રી

સમયમાં શામાટે ન લેવો? જ્યાં આવી ચીજો મોટા કારખાનામાં જથ્થાબંધ અને ઈ લાંથી તેઓ સસ્તે ભાવે આપી શકે છે અને આપણે તેમ કરવા જઈએ તો પ્રમાણમાં થોડી બનાવતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે અને ભાવમાં પણ મોંઘી પડે છે, માટે સરળતા હોય અને પુર્ણ સિદ્ધાંત સચવાતો હોય તો લાભ લેવામાં જરાપણ મેકોચ રાખવો ન જોઈએ.

સુવર્ણ (સોનું)

વિવેચન: રસાયનશાસ્ત્રમાં સોનું એ સર્વોત્તમ ઔષધ ગણાય છે. દવાના કામમાં સોનાનીબરમ અને સોનાનાવરખ વાપરવામાં આવે છે. દવા માટે જે સોનું તાજુ ચોકખું હોય તેજ વાપરવું જોઈએ, દાઝમાં બખરમાંથી શુદ્ધ સોનું ઘણી સહેલાઈથી મળી શકે છે તેશનક્તની લગડીનું અને ૧૦૦ ટચનું સોનું શુદ્ધ ગણાય છે, વધારે શુદ્ધ જોઈતું હોય તો ધગા લોકો કુંદન કરેલું સોનું વાપરે છે અને તે સર્વોત્તમ હોય છે. સોનું ખાણમાંથી, ખીજી ધાતુ ને પારદના વેધથી તેમજ ખીજી રીતે પણ સોનું બનાવાય છે.

શુદ્ધિ: સોનાનાં પતરાં કરી તેને ગૌમૂત્ર, કાંજી, ઊંચ, તેલ અને કુચથીના કરાધમાં પાંચ પાંચ વખત તપાતીને દારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે, શુદ્ધ થએલા સોનાને ગરમપાણીથી ધોઈ સાફ કરી લેવું.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: સોનાનાં બારીક પતરાં લઈ એક શરાવમાં નિચે ઉપર સોનાગેરનો થર કરી વચ્ચે સોનાનાં પતરાં મૂકી બંજારાના અમિમાં બે કલાક સુધી કૂકણી વડે તપાવવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

સુવર્ણબરમ વિધી: શુદ્ધ કુંદલ તુર્કનુંચૂર્ણ કરી તેમાં નજી નંદેલ.૧૮ (નમજાને) શુદ્ધપરદ નાંખી લીજુનારસમાં ધુઈ તેનો

સુવર્ણભરમ પ્રકાર ત્રીજો : સોનાનાવરક અથવા એસીકના યોગથી શુદ્ધસુવર્ણનો તમામ ખારીક જૂકો (રેતી માખણ જેવી થઈ જાય છે તે) તો. ૨૦૦ લઈ તેમાં સોમક કાઢો તો. ૨૦૦ નાંખી તુલશીનારસમાં ખુબ ખારીક ઘુટવું, તુલશીનારસ છુટથી વાપરવો, પછી તેની નાની ટીકડી બનાવી લઈ સુકવી ઝંપુટમાં રાખી કપડામાટી કરી દલકો ગળપુટ અમિ આપવો. પછી કાઢી વાડી ફરી તેમાં સોમક દરાઆનીભાર નાંખી એવીજ રીતે તુલશીનારસમાં ઘુંટી ગળપુટ દલકો આપવો. આવા કુલે દસ પુટ આપવા અને દરેક વખતે અમિ મધ્યમ રાખવો, સોમક પ્રથમ સમભાગે લેવો, પછી બાકીના પુટમાં ચોથાઈ ભાગે લેવો. તુલશીનારસ દરેક વખતે બરાબર છુટથી લેવો અને મદન બરાબર કરાવવા જવું. જો આ વિધી અનુસાર ભરમ બનાવવામાં આવે તો લાક્ષણિક પડના રંગની ઉત્તમ સુવર્ણભરમ બને છે. આ ભરમ કોઈપણ રોગમાં વાપરી શકાય છે અને તે સારી અસરકારક બને છે. વાપરવાની રીત. માત્રા, અનુપાત્ર ઉપર લખ્યા પ્રમાણે છે. જો કે આ ભરમ સોમકના યોગથી બને છે તેથી ઉત્તમ થવાની કેટલાક બાધાઓના મનમાં શંકા રહેશે, પણ તેવું કંઈ જોવામાં આવેલ નથી. સોમકથી અનેક ધાતુઓનું મારણ સરસ થઈ શકે છે એ કંઈ નવી વાત નથી.

ઉપયોગ : મોનાની ભરમનું સેવન કરવાથી ક્ષય, મંદામિ, શ્વાસ, હૃદયરોગ, ખાંખી, અડચી, પાંદુરોગ, વિચ્છિન્ન, સ્ત્રેષ્ઠ, નબળાઈ, ઉન્માદ, કુષ્ઠ, જીર્ણીકર, ત્રિદોષજ્વર, મગજનીકમળોરી વિગેરેનો નાશ થાય છે. એજ, કાન્તી, આયુષ્ય, ભુદિ, મેધા, વાણી. ૪૫ મુનિ વિગેરેની જિદિ થાય છે, આ પુત્ર અને બાળક સર્વકાલ નેના મેવનથી મારમુક્ત થઈ નવજનન પ્રાપ્ત કરે છે.

માત્રા : ૧૦. ૫૦ ૧ રૂબી અનુપાત્ર : ૧૦ માખણ કે મધ.

અર્થ : ગરમ, વિદાતી, ખાટા અને તેજવાળા પદાર્થોથી દૂર રહેવું.

સૂચના : કેટલીક જગ્યાએ સોનાની ભસ્મ નદિ વાપરતાં તેના વરખ વાપરવાનો ચાલ છે, જો કે સોનાનાવરખ પણ ગુણમાં અસરકારક છે, પરંતુ સુવર્ણભસ્મ વરખ કરતાં ગુણમાં વધુ સ્ત્રી મત છે એમ અમારો મતિય અનુભવ છે.

—C—C—C—

રૌપ્ય (રૂપું)

વિવેચન : શુદ્ધચાંદી (રૌપ્ય) બજારમાંથી પાટના રૂપમાં મળી આવે છે, ધણેભાગે ખાંબમાંથી નીકળેલી ચાંદી બજારમાં શુદ્ધ થઈને વેચાય છે તથા કેટલાક કામીવાગર લોકો ખીજી ધાતુમાંથી પણ ચાંદી બનાવીને વેચે છે આ રીતે ચાંદીની ઉત્પત્તિ બે પ્રકારે મળી શકાય છે, દવા માટે પાટની ચીનાઈ ચાંદી ઉત્તમ ગણાય છે, જ્યાં નરીકે ચાંદીની ભસ્મ પણ વપરાય છે અને તેના વરખ પણ વાપરવામાં આવે છે.

શુદ્ધિ : મગીન વડે ચાંદીનાં પતરાં કે તાર બનાવી અગ્નિ કેપરે તપાવી તેને અનુક્રમે તેજ, કાંજ, ગૌમુત્ર, છાજ, અને કાથીના રસમાં પાંચ પાંચ વખત ડાબવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો : ચાંદીના પતરાને તપાવી તેને ટાંકાનુપાર નાળનારમાં નથે મેગી નેપાડે કેટલા પ્રવાહીમાં એકવાર વખત નેપાડા તેની શુદ્ધિ થાય છે.

—C—C—C—

રૌપ્યભસ્મ વીધી : ૩.૬ દળના ૧ ગ્રામ તેને રૌપ્યનારમાં નાળનારમાં નથે મેગી નેપાડે કેટલા પ્રવાહીમાં એકવાર વખત નેપાડા તેની શુદ્ધિ થાય છે.

વચ્ચે રાખી ઉપર નીચે ગંધકનો ભુકો મૂકી વચમાં ચાંદીનાં પતરાં રાખી સેપુટ બંધ કરી દલકા પુટ આપવો આ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા ૧૪ પુટ આપવાથી ચાંદીની ઉત્તમ ભસ્મ બને છે.

રૌપ્યભસ્મ પ્રકાર બીજો: સુવર્ણમાક્ષિક અને લોગજોક સમભાગે લઈ તેને શરાવમાં નીચે ઉપર મૂકી તેનાથી બમણા શુદ્ધ ચાંદીના બારીક પતરાં તેની વચ્ચે રાખી સેપુટ બંધ કરી સાધારણ પુટ આપવો, આ પ્રમાણે કુલ ત્રણ સાધારણ પુટ આપવાથી ચાંદીનીભસ્મ થાય છે.

રૌપ્યભસ્મ પ્રકાર ત્રીજો: રસસિંદુર બનાવતી વખતે કનકલી બનાવવા સમયે કનકલીમાં શુદ્ધચાંદીનું બારીકચૂર્ણ નાંખી કુંવારનારસમાં ઘુંટી સુકવી શીશીમાં ભરી રસસિંદુર બનાવી લેવો, રસસિંદુર તૈયાર થવા બાદ શીશી ખોલતાં તળીયામાંથી એક પ્રકારની કાગળીભસ્મ મળી આવશે તે ચાંદીનીભસ્મ છે એમ માની સંભાળી રાખવી પડી તે ભસ્મને કુંવારનાંરસમાં ઘુંટી સાત દલકા ગજપુટ આપવા તેમજ ગુલાબનારસમાં ઘુંટી તેનાપણુ સાત દલકા ગજપુટ આપવા જેથી ઉત્તમ પ્રકારની રૌપ્યભસ્મ થશે.

રૌપ્યભસ્મ પ્રકાર ચોથો: ચાંદીના બારીક કરેલા પત્રા લઈ તેને શુદ્ધ કરી લેવાં, શુદ્ધ કરેલા ચાંદીનાપત્રા તો. ૨૫ ને શુદ્ધદરનાથ તો. ૨૫ માં લીધું કે કુંવારનારસમાં મર્દન કરી સેપુટમાં રાખી ગજપુટ દેવો. આ પ્રમાણે પુટ આપતા જતું. આઠરે ૫૦ પુટ દેવા પડે છે. તેમાં દરનાથ ધીમે ધીમે ઘટાડતાં હેરે બધે કરી કનક કુંવારનારસમાં ઘુંટીને દરેક ગજપુટ આપવા. ઉત્તમ ચાંદીનીભસ્મ થાય છે. આ ભસ્મ અનુભવમાં બીજી ભસ્મે કરતાં ઉત્તમ જણાઈ છે. ગજપુટ લખેલ છે તેમાં ડાબાં પાંચ દેર વજન (અંગલી તોણ) મા નાખવા છે. તમામ દલકો અગ્નિ આપકનો છે તે. ૪ સરેસ મારણુ ૫૦ રાકડાં ને વાન ખાનમા ગાખવી.

ઉપયોગ : રૌપ્યહરમ પૌષ્ટિક અને વાનસ્પતિ છે તથા અપરમાર, દિઝીરિયા, ઉદરરોગ, મગજનાંદરદો, આત્રેષ, પાંડુ, અશન, ગુદમ, રક્તપિત્ત, ખાંસી, ક્ષય, જીનોપ્રમેદ, બરણ અને વાતવ્યાધિમાં ઘણુંજ સાર કામ આપે છે. મગજને માટે બહુજ દિનકારક છે તથા શીતવીર્ય દોષાથી પિત્તના પ્રકાપને શાંત કરે છે.

માત્રા : ૧ થી ૨ રતી. **અનુપાન :** મધ, આંમળાનોમુરખ્ખો કે શાનાવરીનો અવલેદ અથવા એલચી, સાકર અને ઘી કે ત્રીફળા અને ત્રિકટુ વિગેરે સાથે આપવાથી જીદા જીદા રોગો મટાડે છે.

અપચ્ચ : નેલ, મરચું, દીંગ, ખટાઈ અને મીઠાવાળાપદાર્થોથી દુર રહેવું.

ત્રાંબુ (તામ્ર)

વિવેચન : ત્રાંબુ એ પ્રસિદ્ધ ધાતુ છે, પાણી ભરવાનાં વાસળો નાંખાનાં રાખવાનો ગિવાજ આપણા દેશમાં બહુજ પ્રચલિત છે અને તે બહુ કદાપણ બહેતો ગિવાજ દોષ એમ આજના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ દ્વારા માને છે, બળતરમાંથી ત્રાંબુ ગુદ અને અગુદ એમ બે પ્રકારે મળે છે એવું છે નેપાળીત્રાંબુ ગુદ રચાય છે અને તે બહુમતી કામમાં ઉપયોગી છે, દાવના મમ્બમાં વિજ્ઞાનીનાનાર માટે વાગવું ત્રાંબુ તેમજ નુરુનું સ્વચ્છેદ બનાવવા માટે તે નાના નાખવા માટે જે ત્રાંબુ રચાય છે તે ધટ્ટર ગુદ અને બહુમ કડવા માટે દેવા વેળા છે.

કાનુજીવન બહુ અનેક પ્રકારની રુચિયક્ષો નાંખવાને
 . . . બહુજ નુરુ કદ એ તેમજ તે પદો ના વાન મજાવાન બહુજ

મુદ્ધિ : કાનુજીવન અને બહુજીવન બહુજીવન બહુજીવન બહુજીવન
 ૧૫૦ - ૨૦૦ - ૨૫૦ - ૩૦૦ - ૩૫૦ - ૪૦૦ - ૪૫૦ - ૫૦૦ - ૫૫૦ - ૬૦૦ - ૬૫૦ - ૭૦૦ - ૭૫૦ - ૮૦૦ - ૮૫૦ - ૯૦૦ - ૯૫૦ - ૧૦૦૦

ત્રાંબુ (તામ્ર)

હાસ, કાંજ ગૌમૂત્ર અને કળાધીનાકચ્છમાં તપાવી તપાવીને સાત સાત વખત દારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો : ત્રાંબાનાં પતરાંને આમલીનોઠવા શીણુનોરસ, કુંવારનોરસ, સુરણનોરસ, ગાયનુંદૂધ, નાળાયેરનુંપા એ દરેકમાં તપાવી તપાવીને સાત સાત વખત છુન્નાવવાથી તે શુદ્ધિ થાય છે.

સૂચના : ત્રાંબાની શુદ્ધિમાં જે મારણમાં કંઈપણ ન્યુન રહી જાય તો તે અતિશય નુકશાનકારક નીવડે છે. માટે પ્રથમ તે અરાખર શુદ્ધિ કરી અને મારણ પાળુ અરાખર કરવું.

ભસ્મ વિધી : શુદ્ધિ કરેલા તામ્રના બૂકાને ખારીક પીસી એ સાથે ઘુંટી તેની કમ્મલી કરી સેરી પછી એક માટીનાવાસણ (દાંડલીમાં) નીચે ગંધક પાથરી તેની ઉપર તામ્રગંધકની કમ્મલી અરાખી ઉપર પાળુ અરાખર ગંધક દાંડી દેવો પછી દાંડીના મોઢાં ઉપર ગંધક બેસવું થાય તેવું દાંડણું લઈ તેની વચ્ચે ટચલી આંગળી તેવો (આશરે ચળીભોર જોડેલો) ઝેદ કરી દાંડણું અરાખર ગંધક (સાંધા અરાખર ગંધક કરવા માટે સિધાવુળ અને ચીકણીમાં પીરી તેનાથી અરાખર ગંધકોષ કરવો) ઝેદ ખુદેલો રાખી કપકમટી કરી અરાખર સુકવી લેવું પછી તેને આધારળુ ચુસા ઉપર મદ, મધ્યમ અને નિમ્ન એ ક્રમાનુસાર ૨૪ કલાક અગ્નિ આપ અગ્નિ આપનાં હિદમાથી પ્રથમ ગંધકનો ધુમાડો થોડા કલાક નીકળે તરેતે ત્યારપછી ગંધકની અગ્નિ જગતી જત્યાંજે ત્યારે અગ્નિ જગતી બધ થાય ત્યારપછી એક પ્રદર અરાખર અગ્નિ અગ્નિ પડવા દેવું પછી ગંધકોષ ખોલી દાંડીના તળિયામાંથી તે ગંધકોષી જગમ લઈ લેવી. આ જગમમાં જે કપાળ પ્રકારનો દેવ ગંધકોષી જગમ પાળુ તેને કુવ ગ્ન.ગ્નમા સુરજન.કદના.ગ્નમાં અને પીડા

છાસ, ઢાંછ ગૌમૂત્ર અને કળધીનાકવાચમાં તપાવી તપાવીને સાત સાત વખત કારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: ત્રાંબાનાં પત્રોને આમલીનોકવાચ, ત્રીંબુનોરસ, કુંદારનોરસ, સુરબુનોરસ, ગાયનુંદૂધ, નાળાયેરનુંપાણી એ દરેકમાં તપાવી તપાવીને સાત સાત વખત બુઝાવવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

સૂચના: ત્રાંબાની શુદ્ધિમાં કે મારણમાં કંઈપણ ન્યુનતા રહી જાય તો તે અતિશય નુકશાનકારક નીવડે છે. માટે પ્રથમ તેની ખરાબર શુદ્ધિ કરી અને મારણ પણ ખરાબર કરવું.

સરૂપ વિધી: શુદ્ધિ કરેલા તામ્રના બુઝાને જારીક પીસી ગંધક સાથે ધુંડી તેની કમ્પલી કરી લેવી પડી એક માદીનાવાસાણમાં (લાંડલીમાં) નીચે ગંધક પાથરી તેની ઉપર તામ્રગંધકની કમ્પલી ખરાબર રાખી ઉપર પાણી ખરાબર ગંધક ઢાંકી દેવો પડી લાંડીના મોઢાં ઉપર બંધ એસવું થાય તેવું લાંકણું લઈ તેની વચ્ચે ટચલી આંગળી જતપ તેવો (આસાર ચણીબોર જોડસો) મેદ કરી લાંકણું ખરાબર બંધ કરી (સાંધા ખરાબર બંધ કરવા માટે સિંધાતુણ અને ચીકણીમાદીને પીસી તેનાથી ખરાબર મંથીલેપ કરવો) મેદ ખુદસો રાખી સાન કપડમઢી કરી ખરાબર સુકરી લેવું પડી તેને આધારણ ચુસા ઉપર મંદ, મધ્યમ અને નિમ એ ક્રમાનુસાર ૨૪ કલાક અગ્નિ આપવા, અગ્નિ આપતાં હિઠમાંથી પ્રથમ ગંધકનો ધુમાડો થેલા કલાક મુર્ધી નીકળતો રહેશે ત્યારપછી ગંધકની જ્વલિ જળતી જતજતો જ્યારે આ જ્વલિ જળતી બધ થાય ત્યારપછી એક પ્રદર ખરાબર અગ્નિ આપી નક પડવા દેવું પડી ગંધાલેપ ખેલી લાંડલીના નળાવામાંથી નેલાં ચણેલી બગ્ગ લઈ લેવા. આ બગ્ગમાં કે.૧૫૦ પ્રકરનો દોષ રહેતો નથી પણ તેને કુપ ગ્નાગ્મમાં, સુરબુનાકંદનોરસમાં અને ખીલકાન.

(નીલકંઠ) રસમાં ત્રણ ત્રણ ભાવનાઓ આપી કુલ નવ ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ તામ્રભસ્મ બને છે. x

તામ્રભસ્મ પ્રકાર બીજો : શુદ્ધતામ્રનું ચૂર્ણ લઈ તેને તીક્ષ્ણ (દુલ્લદુલ્લ) નારસમાં ઘુટી ગજપુટ આપવો, આવી રીતે કુલ ૧૨ ગજપુટ આપવાથી ત્રાંચાની મધુરકંઠીભસ્મ નૈવાર થાય છે.

તામ્રભસ્મની પરિક્ષા : એક કાચના પ્યાલામાં રાત્રે થોડું દહીં લઈ તેમાં થોડી તામ્રભસ્મ નાંખી ગળી મુકવું, અથવા જોતાં તેની અંદર લીલાશપડનો રંગ થએલો જણાય તો તે ભસ્મ કાચી છે એમ સમજી તેનો ઉપયોગ ન કરતાં તેને બીજા ઉપર બનાવેલા અથવા પુટ આપી નૈવાર કરી લેવી.

ઉપયોગ : તામ્રભસ્મ શ્વેત, જ્વર, શુષ્ક, કાષ, શ્વાસ, કાસ, મંદદહ્મી, પગીલામશ્વેત, પાંડુ, અર્શ, અરસ, મુઝા, વાતકરોગ, કૃમિ, દેહકી વિગેરે રોગોમાં એકલી અથવા બીજા યોગે સાથે એળવી વાપરવાથી સાચા ફાયદો આપે છે.

માત્રા : ૧ રતી. **અનુપાત :** મધ અને પીપર અથવા માકર કે ઘી સાથે.

અપર્યાય : કોપ, તડકો, અમિષામે એમનું તથા ખાટા અને દરમપદાર્થ વિશેષેન ત્યાગ કરેલા. દુધ ઘી વિશેષેનું મેંચન વિશેષ પ્રમાણમાં કરવું.

નોંધ : ૧. તામ્ર ૧ જાલમન ભાટે ૬૮લીક બુદ્ધી બુદ્ધી થાતો ન જાયો જ. જાતો ૧૧૧ ૧ જાલમન બનાવવા ભાટે ૨૮લીક તમાર કરીલી રી. મુજબ બનાવો. ૨. તામ્ર ૧ જાલમન બનાવવા ૫૬૧૭ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૩. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૪. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૫. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૬. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૭. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૮. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૯. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી. ૧૦. તામ્ર ૧ જાલમન ૬૦ મુધી રી.

લોહ

વિવેચન : લોહ એ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ ધાતુ છે, તેને સર્વ કાષ્ટ જાણે છે, તેનો ઉપયોગ પણ કરે છે અને તે દરેકના શરીરમાં પણ છે, પ્રાણીઓના શરીરમાં તે ન હોય તો તે શક્તિહીન ગણાય છે. જાનરમાં લોહ અનેક પ્રકારનું મળે છે, વૈદ્યશાસ્ત્રે તેમાંથી મુખ્ય ત્રણ જાતો ખાસ ગણેલી છે કાન્ત, તિક્ષ્ણ અને મુંડ; કાન્તલોહ ગાળીને સાફ કરેલું ચોખા સ્વરૂપમાં હોય અને શાસ્ત્રમાં બતાવેલી પરિક્ષા પ્રમાણે સિદ્ધ થતું હોય તેવું હાથમાં જોવામાં આવતું નથી પરંતુ કાન્તલોહની કાચીધાતુ ખાણમાંથી નીકળે છે જેને કાન્તપાવાણુ કહે છે. તે હાથમાં જાનરમાંથી મળે છે, તીક્ષ્ણ અને મુંડલોહ દરેક સ્થળે મળી શકે છે.

સ્વરૂપ : મુંબક સ્વરૂપે અથવા તેવીજ શક્તિ ધરાવનાર જે લોહું હોય તેને કાન્ત કહે છે, હાથમાં આનુંજ કાન્ત વપરાય છે, કાન્તમાં અનેક બેદ માનેલા છે પણ તે સધળી જનનું મળી આવતું હોય તેમ જન્માતું નથી, રસશાસ્ત્રમાં કાન્તની પરિક્ષા માટે કહ્યું છે કે કાન્તલોહના વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં તેડનું ટીપું નાંખવાથી તે ફેલાતું નથી, પાણીમાં દીપ્તિ વાદી કાન્તલોહના વાસણમાં ચાપડી હોય તો તેની વાસ જળી રહે છે, કાન્તલોહના વાસણમાં કાંઈ મુખી દુધ ભરી નીચે અગ્નિ આપ્યો હોય તો દુધ ગમે તેટલું ચડે છતાં તે જલાર પડતું નથી આવી પરિક્ષાથી સિદ્ધ થાય તેવું લોહ અન્યારે જોવામાં આવતું નથી પરંતુ તિક્ષ્ણલોહ જેને પોત્રાદ, રક કે રડીય કહે છે તે જરાજર મળી શકે છે. જાનરમાં ઘોડાઝાપતી રજવેડ મળે છે તે ઔરધના કામમાં વાપરવા લાયક છે. મુંડ કે જંતે લેતો ખીક કહે છે તે ખાસ દવાના કામમાં વપરાતું હોય તમ જન્માતું નથી.

લોહભસ્મ પ્રકાર ત્રીજો : શુદ્ધ લોહનાચુર્ણને ગૌમુત્રમાં ઘુંટી ટીકડીઓ કરી સુકવી ઉપર મુજબ ૫૦ ગજપુટ આપવાથી તેની ઉત્તમ લાલરંગની ભસ્મ થાય છે.

વાજકરણ લોહભસ્મ પ્રકાર ચોથો : પોલાદ (ઉત્તમ લોહ) ચુર્ણ તો. ૨૦, સફેદસોમક તો. ૪, હરતાલ વરકી તો. ૪, પારદ તો. ૪, ગંધકઆમણસારો તો. ૪, રસકપુર તો. ૨. અધી ચીજો વૈધક નિયમે પ્રમાણે શુદ્ધ કરેલી હોય તે લેવી જોઈએ.

વિધી : શુદ્ધલોહમાં સોમક તો. ૧, રસકપુર બેઆનીભાર, ખરકમાં નાખી કુંવારનારસમાં મર્દન કરી ટીકડી બનાવી સપુટમાં બંધ કરી ગજપુટ દેવો. જાણુ દરેક વખતે પાંચરોર અંગાલી વજનમાં લેવા. પછી કાઢી ખારીક વાટી તેમાં હરતાલ તો. ૧ તથા રસકપુર બેઆનીભાર નાખી ઉપરની રીતે બીજો ગજપુટ દેવો. ત્રીજવારમાં ગંધકનો ને ચોથીવારમાં પારદનો એજ રીતે ઘુંટીને ગજપુટ દેવો. રસકપુર દરેક વખતે નાખવું. આ પ્રમાણે વારાફરતી ચાર ચાર પુટ દરેકના કુંવારનારસમાં ઘુંટીને ગજપુટ દેવા. ફરવે ભસ્મ તૈયાર થાય ત્યારે તેને તેલસાજ વજનની ખીરબુટી લાવી લોહભસ્મ સાથે કઠાઈમાં નાખી મેશનમાં ચુસાપર રાખી અમિથી આગવું અને દહાવવા જવું. તમામ બળી રાખ થાય, ભસ્મ લાલ અને ત્યારે ફંદુ થવા દેવું. પછી ફુંકે મારી રાખ ઉઠાવી દેરી અને ખારેવજનની ભસ્મ રહે ને ઉનાર્ગી ખરકમાં ખારીક વાટી કપડજાળુ કરી ખાટલીમાં ભરી લેવી. આ ભસ્મ દત્તકી, પાણીમાં તરે એવી લાલરંગની બને છે.

પ્રમાણ : ૧ થી ૨ રતી અનુપાત : મલાઈકે માખણ સાથે.

ઉપયોગ : ધાતુપ્રીણના, નજાત, દમ્બરોવથી આવેલી મન્ટેરી, પાંદુ, અલ્કિ, શીગણ વગેરે મલાઈ પૂર્ણ નાશન આપે છે.

પથ્ય : શીરા, પુરી, રોટલી, ઘી, દૂધ, સાકર, દાળ, ભા-
મરી, સિંધવ વગેરે ખવાય.

નોંધ : આ પાકમાં કપુર અને રસકપુર એમ બે મત છે.
ગુણની નજરે કપુર ન લેનાં રસકપુર લેવું યોગ્ય છે.

ઉપરની પ્રથમની ત્રણ રીતે તૈયાર કરેલી ભરમને કલ્પલ્લીની
કે શુદ્ધ દીગુણના પુટ આપવા હોય તો આપી શકાય છે, અને તે માં
૫૦ તોલા લોહભરમને ૧૦ તોલા દીગુણ કે કલ્પલ્લી સાથે કુંવારનારસમાં
ધુંદી દીકરીઓ કરી સંપુટમાં બધ કરી ફક્ત એકજ ગળપુર
આપવાથી ઉત્તમ અને જગવાન ભઝ્મ બની જાય છે, એ સિવાય
આંખનાનારસમાં, દાઢમનારસમાં અને જાંબુનારસમાં લુદા લુદા
પુટ આપવાથી ભઝ્મ વિશેષ ઉત્તમ બને છે. જે જે રોગ માટે
ભઝ્મ વાપરવાની હઝા હોય તે તે રોગ માટે ઉપર બતાવેલી
ચીજોમાંથી પસંદગી કરી તેના પુટ આપવા જોઈએ. x

જરૂરી ખુલાસો : મોટા શરદેમાં લોહને મંધાડા ઉપર
ચઢાવી તેનું ચુર્ણ મહેવાઈથી કરાવી લેવાય છે અને તે ચુર્ણની
મુદિ મારી રીતે થઈ શકે છે માટે તે મેળવવા ફાળીશ કરવી.

ઉપધોગ : પાંદુ, કાચ, નજબાઈ, જઘાવગથા અગ્નિ, મંદાગ્નિ,
અમ્બદળી, પ્રમેદ, ખેડોગ, ગુફમ, વિધિશર, રક્તપિત્ત કમળો, બગસ,
ફટ, ગળાવિકાર, નેત્રોગ વિગેરે મટાટી રસાયન ગુણ બતાવે છે તથા
ત્રિદોષનાશક અને જળ, વિષ તથા આયુષ્યવર્ધક છે.

માત્રા : ૦ થી ૬ રૂબી. અનુષાન : મધ અને પી (૧) ૧
માત્રા અને ઘી અથવા ડોઝાનુસાર.

અર્થશ્લોક : રે.દર્શુ, નેત્ર, ખટાગ, મરચા, શરદેયા વગ
વગર (૧) રિ.રે.ફી ૬૦ રૂબી

અર્થશ્લોક : રે.દર્શુ, નેત્ર, ખટાગ, મરચા, શરદેયા વગ
વગર (૧) રિ.રે.ફી ૬૦ રૂબી

નાગ (સીસું)

વિવેચન : નાગને ગુજરાતીમાં સીસું કહે છે, જાગરમાંથી તે મોટી પાટ રૂપે મળી આવે છે તે ઘણું વજનદાર હોય છે અને કાપતાં પોચું જણાય છે. સિંદૂર, સફેતો, સુરભો અને બોદાર એ બધા સીસાના સાર છે. જે સીસું કાપવાથી ચમકદાર નીકળે, ઉપરથી કાળું અને વજનમાં ભારે હોય, તે દવા માટે ઉત્તમ છે.

શુદ્ધિ : સીસાને લોદાના વાસણમાં મૂકી અગ્નિ ઉપર ગરમ કરવું જ્યારે તેનો રસ થાય ત્યારે તેને તેલ, ઊંચ, ગૌમૂત્ર, કાંઈ અને કળીયાનાકવાથમાં અનુક્રમે સાત સાત વખત ઠારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ કરતાં સીસું ખુબ ઘટ્ટી બને છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો : સીસાને ગરમ કરી તેનો રસ થયા પછી તેને આકડાનુંદુધ, ત્રીફળાનોકવાથ અને કુંવારનારસમાં સાત સાત વખત ઠારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

નાગભસ્મ વિધી : શુદ્ધસીમાને કડાઈમાં નાંખી અગ્નિ ઉપર મૂકી તપાવવું, રસ થાય ત્યારે તેમાં આકડાનાંકુંડ નાંખના જવું અને આકડાનાકડાથી દલાવના જવું જેથી તેની આગીક ભસ્મ થઈ જશે, ભસ્મ થયા બાદ એકાદ દિવસ ચૂસાપર તપાવવા દેવું પછી તેને કાંટી થયા બાદ કપડાબાંધ કરી તેમાં આદમે ભાગે મુદ્દમનશીલ નાંખી બીજુનારસમાં ધુંડી ટીકડીઓ કરી મુકરી મંપુટમાં મૂકી દહકો. પુટ આપવો, આ પ્રમાણે કુલ ૫૦ પુટ આપવાથી ઉત્તમ નાગભસ્મ બને છે, મીઠાને દમેશાં મજાપુટ દહકો આપવાથીજ તેની ભસ્મ બને છે તે પ્લાનમાં રાખવું.

નાગભસ્મ પ્રકાર બીજો : ઉપરની વિધી અનુસાર કડાઈમાં ભસ્મ થયા પછી તે ભસ્મને વડનાપાનનારસમાં ધુંડી ટીકડીઓ

મેઘકલ્પ કહે છે જ્યારે શુદ્ધકલ્પને ખુર કહે છે તે નરમ, સ્વેદ અને મૃદુ હોય છે, આવી કલ્પ દવાના કામમાં વાપરવી જોઈએ.

શુદ્ધિ: કલ્પને એક વાસણમાં નાંખી અગ્નિ ઉપર મૂકી તપાવવાથી તે તરત પીગળી જાય છે તે પીગળેલી કલ્પને તેલ, ઘાસ, ઘીમુત્ર, કાંજ અને કુલથીના કવાથમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણવાર તપાવી રસ કરી હારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: નગોડનારસમાં હળદરનુંચૂર્ણ નાંખી તેમાં કલ્પ રેડવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે, આ ક્રિયા ત્રણ વખત કરવી જોઈએ.

સાવચેતી: કલ્પનોરસ કાઢપણુ પ્રવાહીમાં નાખતાંજ બહુ અવાજ કરી ઉઠે છે અને ઘણી વખતે ઘુસીપારી ન રાખતાં ભયંકર પરિણામ આવે છે માટે લાંબી સાણસી લઈ દુર ઉભા રહીને જે વાસણમાં રસ રેડવાનો હોય તે વાસણના મોઢા ઉપર લગભગ અર્ધથી એક મળ વજનનો ઘંટીનો નીચેનો પક મુકી દેવો જોઈએ અને તેના ઠંડ દ્વારા એ કલ્પનોરસ રેડવો, આ છેદ બહુ નાનું ફોતું જોઈએ જેથી ઉડવાનો ભય રહે નહિ.

ભસ્મ વિધી: લોઢાનીકલ્પને ચુલે ચઢાવીનેમાં કલ્પ નાંખી લોઢાના તાવેલાથી દહાવના જતું, તેમાં ખાખરાનાંપુદ્ગ (પસાણપુદ્ગ) થોડાં થોડાં નાખના જતું અને દહાવના જતું આ પ્રમાણે એક કલ્પમાં અર્ધો એર પુદ્ગ નાખનાં લગભગ પાંચ ૭ દહાકે ભસ્મ થઈ જશે. ચુલામાં તાપ ઘણોજ સારો રાખવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ભસ્મ થયા બાદ, ત્રિવ અગ્નિપર ચોવીસ દહાક મુકી દેવી, પછી તે કાગળ તપાસારે તેને ઉતારી કપડાજાળુ કરી કુંવારનારસમાં ખરાબ પડી તેની બે તોલાની ટીકડીઆ ખનારા નડકમાં ખુબ મુકાવી લેવી

બરાબર મુકાદ્દા જાય ત્યારે પચીસથી પચાસ છાણાંનો દડકો અગ્નિ આપવો, આ પ્રમાણે એ થી પાંચ પુટ આપવાથી મુંદર સ્વેતરંગની ભરમ બની જશે.

અંગભરમ પ્રકાર બીજો : કાકામાં કલ્પ નાખી ગરમ કરી તેમાં અધાડાનું પંચાગ અથવા અગ્નિ ૩ આંગલીની ઊંચાઈ થોડું થોડું નાખના જવું અને દસાવના જવું. ધીમે ધીમે દસાવનાં ભરમ થઈ જાય ત્યારે તેને ઠંડી થવા દઈ કપડાંબાંધી કરી લેવી, કપડાંબાંધી કરેલી ભરમ જો એક ગેર હોય તો તેમાં બે ગેર મુદ્દદરતાસ નાખી કુંવારનારસમાં ઘુંટી નાની ટીકડીઓ કરી મુકી સંપુટમાં બંધ કરી દસગેર પીપળાની ઊંચાઈ વચ્ચે સંપુટ રાખી આંચ આપવાથી ભરમ થશે આ પ્રમાણે દસ પુટ આપવા જોઈએ. દરેક વખતે દરતાસ નાખના જવું જોઈએ જેથી ઉત્તમ ભરમ થાય છે, આ ભરમ કાળી અને પે.

અંગભરમ પ્રકાર ત્રીજો : કાકામાં કલ્પ નાખી ગરમ કરી તેમાં પીપળાની અને આંગલીની ઊંચાઈ મિશ્રમ (ચુર્ન) થોડું થોડું નાખના જવું અને દસાવના જવું ભરમ થવા બાદ કપડાંબાંધી કરી તેમાં તેટલીજ દરતાસ નાખી લીજુનારસમાં ઘુંટી ટીકડીઓ કરી બની દડકો પુટ આપેલા તેવા કુદ દસ પુટ આપવા, બીજા ભરમ જેક વખતે દરતાસ નાખેલી દસમાં જ એ લેવી જોઈએ. આ ભરમ રંગ કાંઈ જ થતો નથી.

નુસુ : ૧. ૧૦ મુલત, દિવન, પાચન અને ગીજા ૧૦૫
 ૨. ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦
 ૩. ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦
 ૪. ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦

બીજા ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦

જસત

વિવેચન : બજારમાંથી જસતની મોટી તેમજ લાંબી કે ચોરસ પાટ મળી આવે છે તેને કાંપતાં રંગે સફેદ અને ચકચકતું દેખાય છે. તેમાં જો મોટા મોટા દાણા હોય અને વજનમાં ભારે હોય તો તે ચોકળી અને ઉત્તમ જસત ગણાય છે, અને તે દવાના તથા અંગનના કામમાં વાપરવા યોગ્ય છે.

શુદ્ધિ : જસતને એક લોદાનાં વાસણમાં મુકા પર મુકી ગરમ કરવું, રસ થાય એટલે તેને તેલ, ઊંચ, ગૌમુત્ર કુસથીનોકવાથ અને કાંજી વિગેરેમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ વાર દારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ કરતાં જસત પણ ઘટી જાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો : જસતનારસને એકરીસવાંર દુધમાં દારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

સૂચના : જસતની શુદ્ધિ કરતી વખતે તે બંગની માફક ઉઠે જે મોટે બંગમાં ખતાવેલી રીતે પ્રમાણે તેની શુદ્ધિ કરનાં સંભાળ રાખી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, શુદ્ધિ કરતી વખતે જસતનો મેલ (બરમનાશમાં બળેલો જસતનો બુકો) બદુજ છુટો પડતો જાય છે તેને ફેંકી ન દેતાં બરાબર તાપ આપી, ઝોઝાળી સાફ કરી શુદ્ધ કરી બરમ બનાવવાના કામમાં લઈ લેવો (જસતના મેલના બુકામાં નવમાર તથા મેળ થોડો થોડો મેળવી ગરમ કરવાથી તેમાંથી જસત ફૂટું પડે છે.)

બરમ વિધી : લોદાનીકાદમાં શુદ્ધજસત નાંખી તેને મુકાપર મુકી તાપ આપી પીચગાદી તેનો રમ કરવો. તેને લીંચાના ડાઘા પીએ ધીમે તપાવવા જતું અને તેમાં ખસખમના ડોડવાનુંચૂર્ણ નોંધે બદુજ સમજાએ ફેંડુ મિશ્રણ નાખવા જતું. ચાર ૭ કલાક મગન અમિની અ.ચ સ.ધે અ.કિયા કરવાથી લીંચારંગની બરમ તૈયાર થઈ. તેને જે ડીર = તાપ ઉપર રહેવ. તેનાં પેગસપુલ્લ રંગનાં

કાંસ્યભસ્મ પ્રકાર બીજો: જવખાર, સાજીખાર ટંકણખાર અને પંચલવણ એ સર્વને લીંણનારસની અંદર ખુબ ધુંટી તેનો કાંસાના પતરાંપર લેપ કરી મંપુટમાં અંધ કરી ગજપુટ આપવો. આવા પાંચ ગજપુટ આપવાથી તેની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

સૂચના: કાંસાની શુદ્ધિ તથા ભસ્મ પિત્તળ પ્રમાણે પાળ થઈ શકે છે.

ગુણ: કફને કાઢનાર, આંખને દિનકારક તેમજ કૃમિ, કુષ્ઠ, વાતપિત્ત વિગેરે વ્યાધિઓમાં ફાયદાકારક છે. અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર અને ઉષ્ણવિર્ય છે.

માત્રા: ૨ રતી. **અનુપાન:** મધ.

ॐ નમઃ શિવાય

પિત્તળ

વિવેચન: પિત્તળ એ મિશ્ર પાત્ર છે, અને તે તાંબા તથા જસનની મેળવણીથી થાય છે, જે પિત્તળ સોનાના રંગ જેવું હોય તે દવાના કામમાં ઉત્તમ સમજવું. પિત્તળનાં ખારીક પતરાં જગતમાં નવાર મળે છે તે અથવા તેના ખારીકનાર મળે છે તે ઔષધના કામ માટે વાપરવા યોગ્ય છે.

શુદ્ધિ: પ્રથમ પિત્તળનાં ખારીક પતરાં લઈ તેને ગૌમૂત્રમાં એક પ્રદર સુધી ખુબ ઉકાળી લેવાં ત્યારબાદ તેને તપાવી નેત્ર, ડાશ, કાંછ, ગૌમૂત્ર અને કમળીનાકવાથમાં ત્રણ ત્રણવાર દારવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: પિત્તળનાં પાત્રનાં પતરાંને તપાવી નગોડનાગચ્છમા આવેલ જવના દારવાથી કે નગોડનાગચ્છમા લીમડાનું (જાગડરે) ચૂર્ણ નાખી તેમાં એક પ્રદર આક્રમણી તેની શુદ્ધિ થાય છે. પછી તેને મદમધુનથી ઘેર સાફ કરી લેવા.

ઉપધાતુ

આથી પહેલાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સાત ધાતુઓ આયુર્વેદમાં મુખ્ય ગણાય છે, તેવીજ રીતે સાત ઉપધાતુઓ પણ મુખ્ય ગણાય છે. અને તેનો ઉપયોગ ધાતુની અવેજીમાં કોઈ કોઈ રીતે કરવામાં આવે છે. જેવી રીતે મોટા અમલદારની ગેરહાજરીમાં તેના હાથ નીચેનો અમલદાર કામ ચલાવી આવે છે તેવી રીતે ધાતુઓના સ્થાનમાં ઉપધાતુઓવડે કામ લઈ ચકાસે છે, સોનાની અવેજીમાં સુવર્ણમાસિક, ચાંદીની અવેજીમાં ચૈત્યમાસિક, તામ્રની અવેજીમાં મોરચુધુ, કાષ્ઠાની અવેજીમાં બોદાર, સીસાની અવેજીમાં સિંદૂર, જસતની અવેજીમાં ખાપરીધું તેમજ લોહની અવેજીમાં મંદુર આ પ્રમાણે સાત ધાતુઓમાં સાત ઉપધાતુઓ એક બીજાનું કામ ચલાવી આવે છે જેથી ધાતુઓની માફક ઉપધાતુઓની પણ જગાજર શુદ્ધિ અને તેનું મારણ કરી લઈ કામમાં લેવી જોઈએ.

સુવર્ણમાસિક (સોનામાખી)

વિવેચન : સુવર્ણમાસિક જગ્ગરમાં ધણી જાતનું મળે છે. તેમાંથી ખર્ચે બોટું બોગખીને બધા વસ્ત્રો વાપરના વસ્ત્રો કે કેમ તે વાત સંદેશપદ છે. કાગળોને જગ્ગરમાં ચૈત્યમાસિક અને કાંચમાસિક ધમેમાગે વેપારીઓને ત્યાં મળતુ જણાય છે. સુવર્ણમાસિકના મોટા પીગાસવાગા મંત્રપુત્ર, ચક્રમણીન દુકાડા આવે છે તે ખર્ચે સુવર્ણમાસિક છે, તેને હાથે લગાડવાથી કે જગા ધસવાથી તેનો કાગાસવાતોરંજ દેખાય છે અને તેમાં મુખ્યત્વે કંપક અને લોહનો તથા તામ્રનો અંશ હોય તેમ જણાય છે. જ્યારે ચૈત્ય અને કાંચમાસિક જગ્ગરમાં નાના નાના ૧.૨૬૬ આખી અમલવાગા, માનેગી કે રૂપેરીંગણ જે કદના મળે છે તેના મુખ્ય અને સુવર્ણમાસિકના મુખ્ય અલગ દેશો છે.

રૌપ્યમાસિક

ચોડો નાખતાં જવું અને લોહના તવેતાથી ઘુટતા જવું આ પ્રમાણે પ્રકર સુધી કરવાથી સુવર્ણમાસિકની લાવરંગની ભરમ થઈ જશે.

ઉપયોગ: પાંદુ, કમળો, હલીમક, વાતપિત્ત, સ્ત્રીરોગ, મૂત્રરોગ, નખજાદ, સોજા, નેત્રરોગ, કુષ્ઠ, અર્શ, જીર્ણપ્રમેહ વિગેરે સુવર્ણમાસિક ફાયદાકારક છે. તેનો મુખ્ય ગુણ શોષક અને પૌષ્ટિક તેમજ સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયને તાકાત આપે છે.

માત્રા: ૨ રતી. **અનુપાન:** ત્રિક્ષણ, ઠંડુ, સાકર, અથવા ઘી પેડી ગમે તે રીતે અનુસાર.

રૌપ્યમાસિક

વિવેચન: રૌપ્યમાસિક એ ચાંદીની ઉપધાતુ ગણાય. જાળરમાંથી તે નાના નાના ટુકડા રૂપે મળી આવે છે, રંગે સફેદ અને ચમકદાર પાસા હોય તેવું રૌપ્યમાસિક જોઈ દવાના કાં રાખવું જોઈએ.

શુદ્ધિ: એક શેર રૌપ્યમાસિક લાવી તેને ખાંડી બૂકા લેંબા પટ્ટી તેને લોહની કડાઈમાં નાંખી તેમાં અર્ધોશેર સિંધ અને દોઢશેર એરંડીયું તેજ નાંખી ચુલે ચડાવી નિચે તાપ અને કડાઈથી હલાવના જવું, જ્યારે એરંડોતેજ બળી જાય ત્રિક્ષણોત્ક્રાંત્ય શેર ૧૫ નાંખી તાપ આપી પકવી લેવું. ત્યારબાદ ૧ મગનોરસ શેર ૧૫ નાંખી ગળી લેવું, જેવરે લીંબુનોરસ શેર નાંખી પકવી લેવું જ્યારે તે પળ મુકાઈ જાય એટલે એક ૧ પળ દવાનો સુધી ખુબ નિવ અગ્નિ આપી ૬૬ થયા પછી તેને

અનુપા. માસિકની શુદ્ધિ અને ભરમ વિધી પ્રમાણે રૌપ્યમાસિકની અને રૌપ્ય અને હારદમાસિક પ્રમાણે સુવર્ણમાસિકની ૬૬ અને ૭૫ થઈ ગઈ છે.

ભરમ વિધી : સુવર્ણ અને રૌપ્યમાણિક પ્રમાણે.

ઉપયોગ : પ્રમેહ, અરૂચી, પાંડુ, સંગ્રહણી, સોજા, ક્ષય અને વૃદ્ધાવસ્થાને મટાડનાર છે.

માત્રા : અનુપાન : સુવર્ણ અને રૌપ્યમાણિક પ્રમાણે.

મોરચુથો

વિવેચન : મોરચુથો એ ત્રાંજાનો ફાર છે, તે પ્રચલિત વસ્તુ છે, બળરમાંથી તેના આસમાનીરંગના કટકા પાસાદાર રૂપમાં મળી આવે છે. મોરચુથું પરદેશથી આવે છે.

શુદ્ધિ : મોરચુથાને બારીક વાટી ખરણમાં નાંખી લીંબુનારસમાં ત્રણ દિવસ ધુંટી ટીકડી કરી સુકવી પછી તેને તવાપર મુકી કુસાવી લેવું અથવા સપૂટમાં બધ કરી દહાકા પૂટ આપવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો : મોરચુથાને કાંજમાં ઉકાળી સુકવી લેવું પછી તેના ત્રીણા કુકડા કરી કપડાની પોટલીમાં બાંધી ડોસાયત્રમાં ગાય, બેસ અને બકરીનામુત્રમાં ત્રણ પ્રવર સુધી બાફ આપવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે પછી તેને લીંબુનારસમાં ધુંટી સુકવી તવાપર સેકી લેવું.

ભરમ વિધી : ગંધક તો. ૨, ટંકબું તો. ૨, મોરચુથુ તો. ૮ હા સાથે મેળવી લીંબુનારસમાં બરાબર ધુંટી ચગવમેપુટમાં બળ કરી કુકુટ-પુટ આપવા, આ પ્રમાણે કુલ ત્રણ પૂટ આપવાથી તેની કિંમ ભરમ થાય છે. (દરેક વખતે ટંકબું અને ગંધક નવું લેવું અને લીંબુનારસમાં મુટવું.)

ઉપયોગ : વાયુ, કફ, પિત્ત, ત્રિવિકાર, જાતીનામેઝ, મગ, કાંડ, નવર, અસ્થિપિત્ત, મગજપ, ચૂક વિમેરે મટાડે છે. જીર્ણાનિશાઠ

બોદાર

વિવેચન : બોદાર એ સીસાનો દ્વાર છે, બજારમાંથી તે જુખરા વજનદાર અને ચળકતા પથરા (કાંકરા)ના રૂપમાં મળી આવે છે.

શુદ્ધિ : બોદારની શુદ્ધિ લીંબુનારસમાં ત્રણ દિવસ સુધી ખરસ કરવાથી થાય છે.

ઉપયોગ : નળળા માણસોને અને બાળકોને જીલ્લાળ આપવા માટે બોદારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેનાથી પેટનોબાર નીકળી જઈ પેટ ફક્કું થાય છે અને પેટમાં ધૂળ વિગેરેનો જમાવ હોય તે નીકળી જાય છે, તે સિવાય બોદાર લગાડવાના કામમાં પણ વપરાય છે. તેનાથી કંડક થઈ મળુ જલદી રૂઝાય છે, રોપણુ તરીકે બોદારનો મક્કમ કે તેને ધરીને લગાડવામાં આવે છે.

માત્રા : ૧ વાલ. **અનુપાત્ર :** પાણી.

ખાપરીયું (રસક)

વિવેચન : આયુર્વેદમાં ખર્પર એ પ્રકારનું જતાવેયું છે, એક દર્દર અને બીજું કારવેશક, સત્વ કાદવા માટે દર્દર અને દવા માટે કારવેશક ક્રિય ગણાય છે, દાઝમાં શાસ્ત્રમાં લખેલું 'ખાપરીયું' મળતું હોય તેમ જણાતું નથી. પરંતુ બીજા દેશોમાંથી તપાસ કરનાં શાસ્ત્રને મળે તેવા લક્ષણોવાળું 'ખાપરીયું' મળવા જાણ્યું છે, પરંતુ તેને માટે દંડ વિદ્વાનોમાં જુદા જુદા મત ચાલી ગયા છે. બજારમાંથી જે 'ખાપરીયું' મળે છે તે તો કોઈપણ રીતે પ્રાપ્ત હોય એમ અમે ફરી સંકતા નથી પરંતુ તપાસને અને વિદ્વાનોએ એ નિર્ણય કર્યો છે કે અંગ્રેજીવૈદ્યમાં જેને 'ફેલેમિના પથ્રેટા' કહે છે. જેની ઉમ્મિત ગમતની ખાખમાંથી થાય છે અને ખાપરીયું એ જસનની ઉપધાન

સારો ફાયદો થાય છે. ખાપરીયાનો ઉપયોગ આંખનાંદરદોમાં પ્રસિદ્ધ છે તેનાથી ઝામર, કુલું, આંખનીગરમી, ખીલ, રતાંધળાપણું આંખ વિગેરે મટી આંખની રોશની વધે છે. આ ખાપરીયાને અમોઝે આંખને માટે વાપરી કંઈપણ ખાસ અનુભવ મેળવેલો નથી.

માત્રા : ૧ વાલ. અનુપાત : રોગાનુસાર જુદી જુદી દવાઓ સાથે ખાવાના અને ચોપડવાના કામમાં વપરાય છે.

સૂચના : કેટલીક જગાએ મોરચુથાના એક બેદને કણખાપરીયું નામ આપી ખાપરીયાની જગાએ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે પરંતુ આ ગ્રહણ હજી મતભેદ હોવાથી તે સંબંધી કંઈપણ નિર્ણય ન થાય ત્યાંસગી ખાપરીયાની જગાએ વાપરવું અમને યોગ્ય લાગતું નથી. કેસેમીનાને શુદ્ધ ક્યાં વગર પણ ઘણા વાપરે છે.

૧૦૦૦૦૦૦૦

મંદુર

વિવેચન : જ્યાં લોદું ગાળવાની ભડી હોય ત્યાં લોદું ગાળ્યા પછી ખાટીની વસ્તુ જે ફેંકી દેવામાં આવે છે તેને મંદુર-લોદકાટ વિગેરે કહે છે, જેવા લોદામાંથી મંદુર કાઢવામાં આવે તેવાજ ગુણ મંદુરમાં હોય છે, મંદુર આંખમાં આંહો સો વર્ષથી વધુ મુદનનો જુનો હોય તેજ દવામાં વાપરવો શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. આવો મંદુર નિદ્રાભાનના દરેક ભાગોમાંથી મળી આવે છે.

વેપરૂપ : મંદુરના નાના મોટા કાળારંગના એક ખાલુએ રમકદાર અને એક ખાલુએ ખરજચડા પથરા કે કાંકરા ખાનુમાંથી જે મામના પાદરમાંથી મળી આવે છે, વજનમાં આવે તથા કાળો દોઢ ને મંદુરખરમ કરવાને માટે ઉત્તમ ગણાય છે.

શુદ્ધિ : મંદુરને તપાવી તપાવીને ઝોમૂચમા દમ-વીમવાઝ દવાથી તે શુદ્ધ બને છે.

ભરમ વિધી : શુદ્ધ હીરાકસીને ભાંગનારસની અથવા ત્રિફળા કે કુંવારનારસની લાવના આપી, થોડા (બેથી ત્રણ) હલકા પુટ આપવાથી તેની ભરમ થાય છે.

ઉપયોગ : દવાના કામમાં શુદ્ધહીરાકસી તેમજ તેની ભરમ એ બન્ને વાપરી શકાય છે, સહેદકોદ, પક્ષીતરંગ, વિષવિકાર રક્તદોષ, પાંડુ, સોડીનીરીકાશ, બરલ, કલેઝનુંદરદ, વિષમજ્જવરમાં થતો માથાનોદુખાવો સમ્રદણી, અતિસાર, રક્તાતિસાર, આંતરડાનુંક્ષત વિગેરે મટાડે છે. હીરાકસીનું પાણી બનાવી તે છાંટવાથી શુદ્ધજંથ મટે છે; ત્રણ અને જમ્મમ પણ તેનાથી જલદી રૂઝાઈ જાય છે. હીરાકસીનાતેલથી (કારીસાદિતેલ) અર્શના મસા મટી જાય છે. ઝગુલાવવા માટે હીરાબોળ અને ઝેણીયા સાથે હીરાકસી મેળવીને અપાય છે. હીરાકસીનીભરમ, ત્રિફળા અને વાવડીંગ સાથે મેળવી ઘી અને મધમ આપવાથી પાંડુ, ક્ષય, બરલ, ગુદમ, શુગ્ર, આમદોષ વિગેરે મટે છે.

માત્રા : ૨ થી ૬ રતી. **અનુપાન :** ઘી કે મધ.

શિક્ષાશ્રુત

શિક્ષાશ્રુત

વિવેચન : આજકાલ સાચો અને શુદ્ધ શીલાશ્રુત મેળવવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં શીલાશ્રુતની જાહેરખબરે જોરામાં આવે છે અને તેને વેપારનું સ્વરૂપ આપી ખુબ ધસા પેડ કરવામાં આવે છે. જ્યાં પણ કેટલીક જગ્યાઓ વિશ્વાસપાત્ર માખીમોહાર સાચો શીલાશ્રુત યોગ્ય લાવથી મેળવી શકાય છે. શીલાશ્રુત કે પ્રકાશનો મગતો જગ્યા છે એક કારિમરી અને ખીન્ને નેપાળી કારિમર તરફનું શીલાશ્રુત કંઈક જાડું અને પાણીમાં નાખતા કુચ જેવું તળીએ બેગી જાય છે જ્યારે નેપાળી શીલાશ્રુત પાણી ઉપર પડતા નીચે તળીએ જેવા તાર થતા જટલા છે. જે શીલાશ્રુત રહે

કાળો, ચળકાટયુક્ત. તદ્દન સ્વચ્છ તેમજ ગૌમૂત્ર જેવી ગંધવાળો દોષ
ને દવાના કામમાં ઉત્તમ ગણાયો, કપુરગંધી અને ગૌમૂત્રગંધી એમ
બે જાતનો મીઠાણન આયુર્વેદમાં અનાવેલો છે.

અનાવર : દિમાસવ તરફના ભાગમાં શીઠાણતના પથ્થર
અથવા મોટા પ્રમાણમાં મળી આવે છે તે લાવી ભાંગી ભુકા જેવું કરી
એકદમ અગાજાના ગરમપાણીમાં નાંખી દસાવી ૨૪ કલાક પછી
કેરને લાગી લઈ એને આવડા કપડામાં ગાળી લેવું બનેતો એવી રીતે
મીઠાણન બોચામ કલાક રહેને ગાળી લેવું પછી તે પાણીને પીમે
તોયે ગરમ કરી તરુ કરી લેવું પછી તરુ સુકવી એકદમ તરુ
૪૫ થી ૬૦ કે જેટલો નાનો પ્રમાણ મીઠાણન અનાવી ધમ્મા
તરુમાં અને નાના અનાને તે મારુ દોષ તે પડતુ તેમાં અન્ય
૫૦ માંથી ૨૦ માં નાના મારુ વાળ નથી પરિક્ષાઃ જે મીઠાણન
આકાશ, નાના થી મારુ કુલ ૬૦ કરે તદિ તેમજ એ મારુકાં થકા તપ
અને ૬૦ કરે તપ મારુકાં તરુકાં કરે તપ મીઠાણન નાના મારુકાં મારુકાં

કુર્ચિ નાના મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં
મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં

કુર્ચિ નાના મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં
મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં
મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં

કુર્ચિ નાના મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં રાત્રી

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં રાત્રી

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં રાત્રી

મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં મારુકાં રાત્રી રાત્રી

સુરમો.

વિવેચન: બજારમાં કાળાસુરમો મળે છે, આયુર્વેદમાં અંજનના ૫ પ્રકાર કહેલા છે પરંતુ અહીં માત્ર કાળાસુરમાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, સુરમો ખાવામાં, લગાડવામાં તેમજ અંજનના કામમાં વપરાય છે.

શુદ્ધિ: લીંબુનારસમાં ખરણ કરી, સુકવી ત્રિકાનાકાદામાં ૬ લાંબાનારસમાં ઘુંટી સુકવી લેવાથી સુરમાની શુદ્ધિ થાય છે.

ઉપયોગ: શુદ્ધ કરેલા સુરમાને અમ્મિ ઉપર તપાવી ત્રિકાનાદીયમાં ઠંડો કરી ખરણમાં ખૂબ ઘુંટવો, પછી તેને લીંબુનારસ, ગુલાબજળ અને સ્ત્રીનુંધાવળ એ દરેકની સાત સાત લાવનાઓ આપી ઘુંટી તેમાં થોડાક એલગીનાંબીજ અને બીમસેનીકપુર મેળવી બરાબર ઘુંટી રાખવું, આ પ્રમાણે તૈયાર કરેલો સુરમો આંખમાં અંજન તરીકે વાપરવાથી અનેક પ્રકારના નેત્રરોગ મટે છે.

સુરમાનો ખાસ ગુણ શીતલીપ છે અને વિપચિકાર, દેહક્રી રક્તરોગ, વાયુ વિગેરે મટાડે છે અને લગાડવાથી કાન્તિમાં વધારો કરે છે. ઉલટી કરાવવાનો સુરમામાં ગુણ છે.

સુરમો ખાવાની દવાઓમાં પણ વપરાય છે. એકાદ જગાએ કુપી પકવગમમાં વપરાયલ છે, તે કકક તરીકે સારી દવા છે. તાવ મટાડે છે નેદલ છે. અંત્રજલમાં નેનો ખાવાની દવા તરીકે વપરાય થયો છે તાવ ઉતારે, નાટી નખચી કરે. રક્ત છુટો કરે છે. ગૂંચખમ્મ, પીપા અને સુરમો મેળવી તાવમાં વાપરવા અ. ડૉ. વા. ચ. દેસાઈ જણાવે છે.

ભાગ: ૨ થી ૪ રતી. **અનુપાત:** ૫ પાંડે મધ.

ખંડ ૨ જો

રસ-ઉપરસાદિ

આ પ્રકરણમાં પારદ, ગંધક, દરવાજ, મનગીસ, સોમસ, અમર, દિગ્ગેા ૬ ત્યાદિ પદાર્થોનું વર્ણન સાસ્ત્રીય તેમજ અનુભવની માદિતિ માર્થ કરવામાં આવ્યું. પારદ અને ગંધક વગેરે દ્રવ્યોનો ખદુશ નશ્તક સમય દોવાયી તેને આ પ્રકરણમાં લેવામાં આવેલ છે.

પારદમહિમા

પદ્મોપિ મૂળાન વિદ્વાનિ મન્તૂન્ મનોઽમૂળાન મૂર્છિત કલ્પિતાનયઃ ।
મૃતેન્દ્ર તુમ્ય. વર્ગેષ્ટિ મૃદ્ધો દૃષ્ટઃ છુતઃ કેન કદા પદાર્થઃ ?

જો પદાર્થ પોતે જ રૂઝ થઈ અન્ય જીવાને ખાંડનમૂળ (મોગડી નખનપી) કરે છે. પોતે મન અવસ્થાને (અનભાગે) પામી અન્યને નમન (જીવતા) કરે છે તથા પોતે મૂર્છિત (અકોદય વિનેદેના અસપમાં) પણ અન્યને અન્વેષ (અધિવન વિનેદે મર્ગમાંથી) કરે છે એવાં કોઈ અન્ય નથી. ૧૫ અર્જુન, ૧૬ એલ લેખા, ૧૭ અ. અર્જુન ૧૮ અર્જુન અ. ૧૯ અર્જુન, ૨૦ અર્જુન, ૨૧ અર્જુન, ૨૨ અર્જુન, ૨૩ અર્જુન, ૨૪ અર્જુન, ૨૫ અર્જુન, ૨૬ અર્જુન, ૨૭ અર્જુન, ૨૮ અર્જુન, ૨૯ અર્જુન, ૩૦ અર્જુન, ૩૧ અર્જુન, ૩૨ અર્જુન, ૩૩ અર્જુન, ૩૪ અર્જુન, ૩૫ અર્જુન, ૩૬ અર્જુન, ૩૭ અર્જુન, ૩૮ અર્જુન, ૩૯ અર્જુન, ૪૦ અર્જુન, ૪૧ અર્જુન, ૪૨ અર્જુન, ૪૩ અર્જુન, ૪૪ અર્જુન, ૪૫ અર્જુન, ૪૬ અર્જુન, ૪૭ અર્જુન, ૪૮ અર્જુન, ૪૯ અર્જુન, ૫૦ અર્જુન, ૫૧ અર્જુન, ૫૨ અર્જુન, ૫૩ અર્જુન, ૫૪ અર્જુન, ૫૫ અર્જુન, ૫૬ અર્જુન, ૫૭ અર્જુન, ૫૮ અર્જુન, ૫૯ અર્જુન, ૬૦ અર્જુન, ૬૧ અર્જુન, ૬૨ અર્જુન, ૬૩ અર્જુન, ૬૪ અર્જુન, ૬૫ અર્જુન, ૬૬ અર્જુન, ૬૭ અર્જુન, ૬૮ અર્જુન, ૬૯ અર્જુન, ૭૦ અર્જુન, ૭૧ અર્જુન, ૭૨ અર્જુન, ૭૩ અર્જુન, ૭૪ અર્જુન, ૭૫ અર્જુન, ૭૬ અર્જુન, ૭૭ અર્જુન, ૭૮ અર્જુન, ૭૯ અર્જુન, ૮૦ અર્જુન, ૮૧ અર્જુન, ૮૨ અર્જુન, ૮૩ અર્જુન, ૮૪ અર્જુન, ૮૫ અર્જુન, ૮૬ અર્જુન, ૮૭ અર્જુન, ૮૮ અર્જુન, ૮૯ અર્જુન, ૯૦ અર્જુન, ૯૧ અર્જુન, ૯૨ અર્જુન, ૯૩ અર્જુન, ૯૪ અર્જુન, ૯૫ અર્જુન, ૯૬ અર્જુન, ૯૭ અર્જુન, ૯૮ અર્જુન, ૯૯ અર્જુન, ૧૦૦ અર્જુન.

જેટલી સક્રિય પારદમાં છે તેટલા રોગો વાત, પિત્ત અને કફ વિગેરેથી ઉત્પન્ન પણ થઈ શકતા નથી. પારદ અદ્યપમાત્રામાં અસાધ્ય રોગો પણ ઘણી સહેલાઈથી મટાડી આપે છે. ઝોટકુંજ નહિ પરંતુ ખાવાનું દવામાં બીજી ઔષધિઓની માફક (કવાય, ચૂર્ણ, ઘૂત વિગેરે) પારદ અદ્યપી પણ પેદા કરતો નથી. પારદ મનુષ્યો માટેજ નહિ પરંતુ દેવતાઓમાં પણ પૂર્જનિય વસ્તુ ગણાય છે.

આ પારદનો મદિમા (ઉપયોગ) તેમજ તેના જોવીજ ગુણધર્મો અન્ય ધાતુઓ વિગેરેનું વર્ણન અનુભવ તેમજ શાસ્ત્રની સદાયતા જનસમાજને ઉપયોગી થાય તેવા હેતુથી આ રચ્યો કરવામાં આવે છે.

પારદ

પારદના નામોનો મદિમા : આયુર્વેદમાં પારદનાં છુદા છુદા અનેક નામો આપેલાં છે તેમાંથી તેનાં મુખ્ય પાંચ નામોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. પારદમાં મર્ચ ધાતુને યોગવાદિ કરવાનો ગુણ દોષ લીધે તેમજ તે જુદાજુદા ગ્રામ અને મૃત્યુનો નાશ કરી શરીર પોષણ કરનાર દોષથી તેનું 'રસ' એવું નામ પડેલું છે. પારદ મર્ચ અને ઉપરસમાં રાગ્નરૂપ દોષથી તેનું નામ 'રસેન્દ્ર' કહેવાય. પારદ દેદને જોડા મરખોલ દ્વ કરવાની સક્તિ ધરાવતો દોષથી તે 'મન' કહે છે, પારદ રોગગ્રસ્ત શરીરના સમુદમાં કુબેદા મનુષ્યો તેથી પાર ઉતારે છે. ગ્રાંટલે તે 'પારદ' કહેવાય છે તથા પારદ મર્ચ ધાતુનું તેજ સમાવેલું દોષથી તે 'મિશ્રક' કહેવાય છે.

પારદની પેદાશ : પ્રચિન ગ્રંથોમાં મનન કરનાં પારદ પેદાશ જાદુગરમાં થતી હતી એમ જણાય આવે છે. તેની ઉત્પત્તિ મટે અનેક પ્રકારના અવકોશિક જાતુના વર્ણનો આયુર્વેદ રસમદેઓની જોડાં મળી આવે છે, પરંતુ તે સર્વ વતો દાય

દુષ્પ્રાપ્ય દેવાથી તેનું વર્ણન અહીં કરવું અરથાને સમજી એટલુંજ
જાણવું ઉપયોગી થશે કે પારદની આવાત દાણમાં યુરોપખંડમાં
આવેલા ગ્રીડન દેશમાંથી થાય છે. કહે છે કે ત્યાં પારદની નદિ
પરંતુ દિગ્ગજાની ખાણો છે. ખાખમાંથી નિકળેલો દિગ્ગજો ત્યાંના
દારખાનાઓમાં જાય છે અને ત્યાંના વેપારીઓ તેમાંથી પારદ ભુલે
છે. ખાખ દેશમાં ૭૬ રતનના મોટા લોખંડના બાટલામાં ભરીને
નાકડાં છે. આવી રીતે તૈયાર થએલો પારદ આપણા દેશના દરેક
વિખ.મમાં સહેલાઈથી મળી શકે છે. પારદના મંત્રકાર કરવા માટે તથા
પારદમાંથી દિગ્ગજો બનાવવા માટે આ પારદનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

પારદમાં એકલા દેવ: પારદમાં નામ બગ, મણ, વર્ણ,
આશય વિગતિ અને અસદામિ એમ આડ દેવ એકલા છે જે
આ દેવે ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર
ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર
ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર ના.ચેત્ર

દ્રવ્ય અને વિશાળ મકાન વિગેરે) રસાયનશાળાની ખાસ જરૂર
ગામ બહાર એકાન્ત સ્થળે ગાંધેલી રસશાળામાં શુભમુહુર્ત
રસશુદ્ધિનો આરંભ કરવો જોઈએ. પારદની શુદ્ધિ માટે લોહ
એ સર્વોત્તમ સાધન છે અને તે લોહખરણના માપ પ્રમાણની બે
પાકી બનાવેલી ભટ્ટી (ચુલો)ની પણ ખાસ જરૂર છે તેની પ્રથમ તૈયારી
કરી લેવી.

શાસ્ત્રની અંદર પારદના અઢાર સંસ્કાર કહેલા છે,
રસપદ્ધતિમાં પ્રથમના આઠ સંસ્કારોજ કરવા એમ કહેવામાં આવે,
ઔષધકર્મમાં અષ્ટસંસ્કારીત પારદનોજ ઉપયોગ થાય છે,
સંસ્કારોથી તૈયાર કરેલ પારદ સુવર્ણ રૌપ્યાદિ ધાતુઓ બનાવવા
ઉપયોગી છે એટલે તે વાનની વૈધોને જરૂરીયાત ખાસ રહેતી.

ધાન્યાન્ન બનાવવાની રીત: પારદના સંસ્કારમાં
ભાગે ધાન્યાન્નની (કાંજ) જરૂરીયાત ખાસ રહે છે માટે તે
પ્રમાણની વિધી અનુસાર તૈયાર કરી લેવી, અડદ, મગ, ચોખ
અને પડ વિગેરે ધાન્યમાંથી જેટલાં મળે તે પ્રત્યેક ધાન્ય
સેક લખ એક માટીના વાસણમાં ધાન્યના વજનથી આઠગણ
ભરી તેમાં સપગાં ધાન્યો નાખી વાસણનું મોં બંધ કરી પંદર
મુઠ્ઠી રાખી મુકવાથી તેમાં ખટાખ આવે જશે, પછી તેને
લખ તેમાં મોથ, જાડી, ગોરખમુંડી, સ્વેનગરણી, સાટોડી મલ
નોરવેલ (સપાંસિરો સેદરડી, સત્તાવરી, ગરણી, દરડાં, બલેડાં,
ચિત્રક, કામોદસરાજ વિગેરેમાંથી જેટલી મળી શકે
પચાસ દરેક દસ દસ ગણા લઈ જલદા બુંદા કરી માટલામ
માં દિવન રાખી ગાળી લેવું, એને ધાન્યાન્ન અથવા કાંજ
આગળની તૈયાર કરેલ ધાન્યાન્નને જલે દાઝમાં તે આથો
તૈયાર કરેલી સંધારણ કાંજ કે મુઠ્ઠો પણ વાપરી સકાય.

જેથી તેમાં રહેલો નાગ દોષ દૂર થાય છે, બીજે દિવસે ઇન્દ્રવાદણીનાંફળ, અંકોસનાંબીજ અને લીંબુનોરસ સાથે પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો ગંત દોષ દૂર થાય છે. ત્રીજે દિવસે ગરમાગાનોગોળ અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો મગદોષ દૂર થાય છે. ચોથે દિવસે ચિત્રકનોબુકો અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો અમિદોષ દૂર થાય છે. પાંચમે દિવસે કાળાધતુરાનું પંચાંગ અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો અંચળતા દોષ દૂર થાય છે. છઠે દિવસે ત્રિકુળાનોબુકો અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો વિવદોષ દૂર થાય છે. સાતમે દિવસે ત્રિકુટચૂર્ણ અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો ગિરિદોષ દૂર થાય છે. આઠમે દિવસે ગોખર અને લીંબુનોરસ નાખી પારદને ઘુટવો, સાંજે ધાન્યામ્લથી ઘોષ લેવો જેથી તેનો અસલામિ દોષ દૂર થાય છે. આ પ્રમાણે શુદ્ધ કરેલ પારદ બધા કામમાં વાપરવા લાયક શુદ્ધ અને છે જેવરે તેને કપડામાંથી દાખીને ગાળી લેવો.

ઉપરના પ્રયોગમાં દરેક વખતે ઔષધનું ચુર્ણ પારદથી આકમાબામે અને લીંબુનોરસ જોદાએ તેડસો લેવો.

ઉપરનો પ્રયોગ કરતી વખતે તોષણસ્વમાં એક દિવસને અડધે ૧ થી ૨ દિવસ સુધી એકે વસ્ત્રમાં ગરાગર મર્દન કરી તેને ગરમ-તપ્તીથી ઘોષ લીધા ગાદ લીંબુનોરસ અને સિંધાવૃણ સાથે તેને ત્રણ-ચાર સુધી ધુતી પડી જો કાંજથી ઘોષ તૈયાર કરવામાં આવે તો ૫.૨૬ મરંગમ અટ્ટમંગુલિન જેવો જેને મુખ ચમેલ રંગ તેવો બની ૧૦૫ ને આમ કરના વસ્ત્ર કીક કીક થતે છે.

પારદશુદ્ધિની સરળ રીત પ્રકાર બીજી : અગરમાં

પારદશુદ્ધિની સરળ રીત પ્રકાર છોડા : જ્યંતી, ગોરંડ, આદુ અને પીણુડી એ દરેકનો સ્વરસ. અલગ અલગ લઈ તેમાં પારદને ઘુંટી રસ સુકવતા જવું, અને ઘુંટતા જવું, આ પ્રમાણે અનુક્રમે દરેક રસમાં ઘુંટી છેવટે કાંજીથી ઘોષ લેવો, આ પારદ સતત સુકી રહીત શુદ્ધ થાય છે.

પારદશુદ્ધિની સરળ રીત પ્રકાર સાતમો : હળદર, ઈંટનું ચૂર્ણ, ધરનોધુમાડો (ધુમાસ) અને ચુનો એ ચાર વસ્તુ પારદ સાથે નાખી તેને લીંધુનારસ સાથે ઘુંટી લેવો. સારપણી તેને કાંજીથી ઘોષ સાફ કરી લેવો. કરી તેમાં ત્રિકૃણાચૂર્ણ, ત્રિકટુચૂર્ણ, ચિત્રકચૂર્ણ અને કુંવારનોરસ નાખી જરાજર ઘુંટી સુકાયાબાદ ગરમકાંજીથી (ધાન્યામણથી) ઘોષ સાફ કરી પારદ કાઢી લેવો, આ પારદ દવાના કામમાં અત્યંત શુદ્ધ મળાય છે.

પારદશુદ્ધિની સરળ રીત પ્રકાર આઠમો : અભરમાંથી શુદ્ધ કરવા માટે પારદ તો. ૪૦ લઈ આવવો, તેને એક માટીના કપડામાં ફેરવવા માંડવામાં તળીએ ફેરડેલા સાફ ચૂનો થોડોક પાથરી ઉપર પારદ મુકી દેવો અને કમચંચની વિધીએ કે પછી દ્વિગુણ પ્રકરણમાં જણાવેલી નૂતન કમચંચની વિધીએ પારદને ઉડાવીને જમા કરી કપડે મળી લેવું તો એ પણ શુદ્ધપારદ તરીકે વાપરી શકાય છે.

પારદના અષ્ટ સંસ્કાર

સંસ્કાર ૧ હો સ્વેદન : ચુંક, મરી, પીપર, નીંદુ, ગાદ, જાતળ, દરડા, જાંઘણ, આમળા, ખપાદ, સાંટાડી, ચિંત્રા, નવસાર, મીંચી વગેરે દસ દવા નોંધા લઈ તેને ખાંડી ચૂર્ણ કરવું, તે ચૂર્ણને કાંજી વાડી તેની લુચ્છી કરવી તે લુચ્છીનો એક મળડા કપડા ૧૫૦ ગ્રામ જેટલો નોંધા થઈ કરી પાથરવો. તેમાં ૨૦૦ નોંધા

પારો નાખી તેની પોટલી આંધી તૈયાર કરેલા ડાહ્યાવંત્રમાં કાંજ ભરી
 તેમાં પોટલી કુમે નાદિ તેવી રીતે આંધી રવેદન આપવું. જેમ જેમ
 કાંજ ધટતી ત્યજ તેમ તેમ બીજી કાંજ નાખતાં જવું. આ પ્રમાણે
 ૨૪ કલાક રવેદન આપી પારદને ગરમપાણીથી ધોઈ લેવો, આ પ્રમાણે
 કરવાથી પારદનો રવેદન મંદકાર થયો ગળાય છે.

મંદકાર બીજો, મર્દન : રવેદન મંદકાર થયા મગેલા પારદને
 હટનોખેલો દગદરનુંબુર્જી ધરનોધુમાડો હતી. ગોળ મીઠું અને ફટકડી
 એ ફેરકે દમ દમ નોલા થઈ તેની સાથે અરસમાં ૨૪ કલાક
 બીજુનારસમાં ઘુટવો નુકાયાગાદ તેને કમરૂવંત્રમાં મૂકી અગ્નિ આપી
 પારદ ઘુટો ફગી લેંગ પડી તેને ગરમપાણીથી ધોઈ લેવો આ પ્રમાણે
 પારદનો મર્દનમંદકાર પૂર્ણ થયો.

મંદકાર ત્રીજો, મુર્દન : બીજા મંદકારમાંથી તૈયાર થયેલા
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસમાં ચિકનનાકવાથમાં અને ચિવકમગનાકવાથમાં
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ચિવમ ઘુટાડી પારદ લેવા જેવો બની
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા મુર્દનમંદકાર પૂર્ણ થાય છે.

મંદકાર ચોથો, કેન્ધાપન : મુર્દન થયેલા પારદને
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ, કેન્ધાપન ૧૦૦૦ રૂબડા રસ કરી મુર્દન થયેલા ૧૦૦૦ રૂબડા
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ અને ૧૦૦૦ રૂબડા કેન્ધાપન
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ

૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ
 ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ ૧૦૦૦ રૂબડા રસ નાનુ

દેવું અને ડમરૂંચની વીધી પ્રમાણે સધીલેપ કરી પારે
 લેવો, આ પ્રમાણે કરતાં પાતન સંસ્કારમાંનો ઉર્ધ્વપાતન
 થયો, ત્યારપછી તેને અધઃ પાતન સંસ્કાર કરવો, ઉપરની
 હાથકાગેલો પારદ લઈ તેમાં ત્રીકા, સરગવાનીછાલ અને
 ગલ એ દરેક વીસ વીસ તોલાં અને મીઠું તથા ફટકડી દસ
 તોલાં લઈ એ સર્વ સાથે પારદને કુંવારનારસમાં નાંખી પારે
 થતાં સુધી ધુંદવું, પછી તેને ડમરૂંચના એક વાસણમાં
 ચોપડી તેના ઉપર ખીણું વાસણ ઉપર ગોઠવી સધીલેપ
 પછી જમીનમાં એક ખાડો ખોદી તેમાં અર્ધા ખાડા સુધી
 વાસણ નીચે રહે તેમ ગોઠવી દેવું, સધીલેપ કરેલ સ્થાન
 ની સપાટીથી થોડુંક ઉંચું રહે તેમ કરવું અને યંત્રની આસપાસ
 પુરી લેવી, પછી યંત્રની બાજુમાં એક નાનો ખાડો કરી
 ના તળાએ થોડું થોડું પાણી જઈ શકે તેવો પ્રગંથ કરવો.
 નીચેનું વાસણ ઠંડુ હોતાં પારદ તે તરફ સહેલાઈથી આવી
 પછી ડમરૂંચના ઉપકા વાસણને ત્રીસ ચાલીસ જાણના
 આપવો જેથી ઉપરના વાસણમાં ચોપડેલું પારદનું મિશ્રણ
 ધીમે નીચેના વાસણમાં શુદ્ધપારદ રૂપે આવી જશે તેને યંત્ર
 કાઢી લેવો, આ પ્રમાણે અધઃપાતન સંસ્કાર થયા બાદ તેને
 પાતન સંસ્કાર કરવા માટે પારદથી ચોથા જાગનું તેમાં પાન્યાત્રક
 કાંજમાં ધુંદી લેવું પછી તેને એક માટીના ઘડામાં નાખી તે
 આડો રાખવો અને તેની સામેજ નેવાજ ધડો પાણીથી
 ભરેલો આડો મૂકી બંનેનું મોં તારથી જરાજરા અંધી મચીલેપ
 (પારદ નાંખેલા ઘડાના તળીએ કપડમટ્ટી કઢેલી દેવી જોઈએ)
 પારદવાળા ઘડાને ચુલા ઉપર આડો રાખી ત્રણ પ્રહર અગ્નિ
 (સામેનો ધડો કાઢવજી આપનને આપાડે નેટલીજ ઉંચાઈએ
 રાખવો જોઈએ) જેથી પારદ ઉઠીને સામેના પાણીથી ભરેલા

સંસ્કાર આઈમે, દીપનઃ જ્વખારઃ સાજખાર, ટંકલખાર સિંધવ, ચિત્રક, સરગવો, રાહ, પીપર, બીજેર, મીકુ અને મરી એ સધળું પારદના વગ્ન પ્રમાણે લઈ પારદ સાથે મેળવી લીજુનારસમાં તથા કાંજમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ ઘુટી ગોળી કરી કાંજથી ભરેલા કોણાયકમાં ગોળીની પોટલી આંધી લટકતી રાખી આઠ આપવો. આ પ્રમાણે ૨૪ કલાક આઠ આખા પછી તેમાંથી પારદ કાઢી ગરમપાણીથી ઘોષ સાફ કરી લેવો.

અનુવાસનઃ ઘણેભાગે પારદને આઠ સંસ્કાર આપી દવાના કામમાં વાપરવામાં આવે છે. પરંતુ આ અનુવાસન સંસ્કારથી તે અત્યંત જીજ્ઞાસિત થાય છે એટલે તે પણ અને તો કરી લેવો, તેની વીધી એવી છે કે એક દુગ્ધર લીજુનોરસ કાઢી પત્થરની ખરકમાં નાંખી તેમાં સુંક, મરી, પીપર, રાહ, મીકુ ચિત્રક અને લીંઘ એ દરેક વીસ વીસ તોલા જઈ તેનો જુકો કરી ખરકમાં લીજુનારસમાં સાથે મેળવી તેમાં પારદ નાંખી સવારથી સાંજ સગી વીસ દિવસ સુધી ઘુટવું પછી તેમાંથી પારદ કાઢી તેને કાંજવડે પાકાં કંવડે ગરમપાણીથી ઘોષ શુદ્ધપારદ કાઢી જઈ શીશીમાં ખરી તેનું પૂજન કરી, શરીરને અગર અમર બનાવવા, પ્રાણીમાત્રના દિગર્થે તેમજ યશ, કિર્તિ, અને લાજ માટે તેમાંથી ઉનમયોગો બનાવી પારદની સેવા અને નેથી થતું સત્કર્મ અને પુણ્ય સંપાદન કરવું.

૭૨-૭૩-૭૪-૭૫-૭૬-૭૭-૭૮-૭૯-૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩-૯૪-૯૫-૯૬-૯૭-૯૮-૯૯-૧૦૦

અંધક

વિવેચનઃ ખરકમાંથી અંધક બે પ્રકારનો મળી આવે છે. એક પાકડીએ અને બીજો અમરુમાંડો, લાકડીએ અંધક લેપ રીંગેના કામમાં ઉપયોગી છે તે ખાવના કામમાં વપરાતો નથી, એ અમરુમાંડો અંધક રસાયનશિલામાં તેમજ ખાવના કામમાં વપરાય છે, એ ત્રણને ૨૨, એ પરીક્ષા કરે. દેવ તે કદા માટે ઉનમ છે.

શુદ્ધિઃ પ્રથમ એક શેર ગંધક લાવી તેને સાફ કરી ખાંડી ખાગીઃ બુકો કરી તેને એક લોહાનીકકાષમાં ૦૧ શેર ઘી નાંખી તેમાં ગંધક નાખવો. અત્યંત ધીમી આંચથી નખાવેલા તે ઘીમાં નવાડે ગંધક પીગગાને ૨૨૨ થત થાય ત્યાંએ તેને એક વામળમાં દુધ ખરી ઉપર કપડું બાધી રાખેલું હોય તેમાં ઢાળવો. થોડીવારે તે રસનુમાયી દુધમાં દુધેસો ગંધક સહ તેને ગરમપાણીથી ધોઈ સાફ કરી લેવું.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજોઃ એક નાનું તપેલું લઈ તેના ઉપર ૦૧૬ ખાંડી તેના કિનારી ઉપર એક માટીની કિનારી બનાવી ૦૧૬ ગાળ ઉપર બને કિનારીની વચ્ચેમાં નખકનો બુકો પાથરવું. ૦૧૬ આ જાળાના ઉપર લોહાની અપાટ તરીકે મળી તેમાં અડાવ. ૦૧૬ આ અડાવ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને. ૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને. ૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને.

૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને. ૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને. ૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને. ૦૧૬ આ ૦૧૬ ૦૧૬ થીમે થીમે અગિના નાપ પડે તીએને.

ગુણ: ગંધકરસાયન ગુણ આપનાર અને ઉષ્ણવીર્ય છે. તેમજ ચામડીનાંદરદો, કુષ્ટરોગ, મંદાગ્નિ, આમ, વિષવિકાર, ઝેરીજંતુઓ અજીર્ણ, આંદરો, પેટનાંદરદો, કમળચત, હરસ, મોળ, ઉલટી, કાસેરા વિગેરે મટાડે છે.

અપચ્ચ: ખટાઈ, તેલ, દારૂ, ક્ષારવાળાપદાર્થો, તીખા અને ગરમપદાર્થો, કઠોળ વિગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

સૂચના: ગંધક સેવન કરનારે પથ્ય અવશ્ય રાખવું જોઈએ.

માત્રા: ૩ થી ૬ રતી. અનુપાન: દુધ.

હોંગજો (હોંગુલ)

વિવેચન: બજારમાં હોંગજો બે પ્રકારનો મળે છે, એક રૂમી અને બીજો ખડા હોંગજો આપણા દેશમાં (હિંદુસ્તાનમાં) તથા ચીનમાં બને છે. કલકત્તામાં તેમજ સુરતમાં હોંગજો બનાવવાનાં મોટાં કારખાનાં હજી મોબુદ છે. આ હોંગજો પારદ અને ગંધકમાંથી બને છે, કાલના સમયમાં પારદ અને ગંધકમાંથી ન બનાવનાં તેને પારદ અને ગંધકના તેમજખમાંથી બનાવવામાં આવે છે. આ હોંગજો કૃત્રિમ (બનાવટી) કહેવાય છે પરંતુ ખરો હોંગજો તેથી જુદોજ છે. શાસ્ત્રમાં જેને લંસપાક નામનો હોંગજો કહેલો છે તે હોંગજો દાણમાં પુરોપમાં આવેલા રવીંડન દેશમાંથી અહીંના કેટલાક લોકો મંગાવવા લાગ્યા છે. ખરી રીતે દવામાં હોંગજો વાપરવાની જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં આ લંસપાકી ખનીજ હોંગજો વાપરવો જોઈએ પરંતુ તે હજી સર્વસ્થળે મળતો નહિ હોવાથી તેને અગાવે આ કૃત્રિમ હોંગજોનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. હોંગજોમાંથી પારદ કાઢી દવામાં વાપરવામાં આવે છે અને તે પારદ શુદ્ધ મળ્યાવ છે.

શુદ્ધિ: દવાના કામમાં વાપરવા માટે હોંગજોને શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે, હોંગજોને ખરડમાં પુટી તેને પેટીનાદુધની તેમજ હોંગુનારસની

હીંગળો (હીંગુલ)

સારા હાંડસામાં જેના તળીએ મળ્યું મારે કપડામી
 પાથરી દેવો, સ્વારણાદ તે હાંડસાને મુજબથી
 રટપડિપર મુકનું. તેના મોરાં ઉપર
 કીનારી બહાર રહે એવી એક માદી.
 એક બીજી તાવડી ખમ્મ સાથે તૈયાર રા. . .
 રાફ કરેલા અને તાવડી ઉપર બીનું કપડું
 સાન સાન મિનિરે એક તાવડી ઉપરથી
 ઉતારેલી તાવડીમાંથી તેના મખમલાંમાં લા'
 એક શાળામાં કાઢી લેવો આ પ્રમાણે તાવડી
 વખતે તાવડીઉપર બીનું કપડું પણ રાખવા જરૂર
 હવાક આ પ્રમાણે કરવાથી ૪૦ તોલા હીંગળ,
 મુલપારદ તાથ આપે ૬૬, બીજી કોષ્ટકનું કીતવું
 પાછો જણાવે કાઢી મકાનો દોષ એવું અમામ આનુષ.
 આનુષ નથી. આ પારદ નામ બંધ વિનંતે રોપથી કરીન
 તેને કપડામાંથી બાક કરી આદલીમાં બધી લેવો.
 તાવડીમાંથી હીંગળાના બુકાને કપડામાં પાથરી પાછો ક
 ખમ્મ તે કીતવી પાઠમાં નામ અને બંધ દોષ કરી જત
 આ નુવનકમકુપંચની વિધી મદીથી બરબ અને માનવીય

અરમ વિધી: મુલવીતેના મોઝા ૧ લાઈ તેમાં
 હરનાથ અને ૧ તોળે લાકન નાખી આકુનામમાં મુ/ી
 બધે કરી બે કલાક મુઠી મદીમાંથી પદારો ૬૬ મેવ કા
 તેમજથી જન્મ અગ્રે અવકે તે જન્મ મુલ મુલ મોનામ
 કા ૧ ડે પ્રમાણુઃ લાં થો ૧ કરી અનુપાનક મ
 કેવી મુલવીતેક ડે

હીંગળાના આમ પ્રમાણ ૧૦ જેવ હીંગ

૬૬: ૧૦ જેવે હીંગુલ મળે. ૧૬:૦૦ જેવે દોષ ૧૦૦ જેવે

રસકપૂર

વિવેચન : આયુર્વેદમાં રસકપૂરની જો કંઈ બનાવટ આવે તે સિવાય બગ્ગરમાંથી સંકેદ રંગનો, નવસારની સળીઓ જેવો પાપડી રૂપે ચક્રચક્રનો પદાર્થ, જેરી દવાઓ વેચનારને ત્યાંથી આવે છે. આ રસકપૂરને શુદ્ધ કરી વૃંદો અને દંડીમો દવાના કાપરે છે, તે સિવાય 'દાદા'જીરી પરઝોરાદ' નામની બનાવટ વિશાળ દવાઓ વાગાને ત્યાંથી મળી આવે છે. તે પણ વિદેશી રસકપૂર જેટલાક વૃંદો આ રસકપૂર દવાના કામમાં વાપરે છે. રસકપૂર પારાનો એક ક્ષાર છે. પારાની સાથે જેટલાક ક્ષાર મેળવી બનાવે આવે છે તેને તૈયાર કરવાનાં મુરત તથા ઔરંગાબાદ શહેરમાં કારખાનાં છે. રસકપૂર એ અત્યંત ઝેરી પદાર્થ છે, મંભાગ નદિ તેનું મેવન કરનારને ધાતુજ ખરાબ પરિણામ આવી જાય છે. આ વિધી પ્રમાણે બનાવેલો રસકપૂર દવામાં વાપરવો વધુ સલામત

શુદ્ધિ : બગ્ગરમાંથી મળેલો રસકપૂર સાચી તેની પોટલી ડોઝાંજમાં દુધ ભરી બાર કલાક મૂકી બાફ આપવાથી તેની શાય છે. શુદ્ધ કરેલો રસકપૂર દવાના કામમાં વપરાય છે.

આયુર્વેદિક રીત પ્રમાણે રસકપૂર બનાવવાની વિગત
શુદ્ધપાત્રો નો. ૧૦ લાઈ તેને દગ્ગરના ચૂર્ણ સાથે ત્રણ દિવસ બુટલા ભરનાર લમબુના કમમાં અને સિંધ પાણીમાં બરખાન દિવસ બુટલા પડી સિંધાપાણી નો. ૧૦. કટકી નો. ૧૦ અને દંડી નો. ૧૦ કે. બળવે લીલુના કમમાં પુરી કે દંડી તેની દવાનો તૈયાર કરેલો ૧૦૦ ગ્રામી બધ કરી તેને કમોડરમાં નો. ૧૦૦ ક મુકી મદ મદ અગ્નિ આ ૧૦૦-૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ બેલી ૧૦૦૦૦ ઉપરના વસતીમાં દેરેલુ રસકપૂર મંજૂર ને રસકપૂર બનાવના કામમાં શુદ્ધ અને બુટલા મુકી મદ છે

રસકપુર

વિવેચન: આયુર્વેદમાં રસકપુરની જે કંઈ બનાવટ આપેલી છે તે સિવાય બગરમાંથી સફેદ રંગનો, નવસારની સળીઓ જેવો તથા પાપડી રૂપે ચક્રચક્રતો પદાર્થ, જેરી દવાઓ વેચનારને સાંધી મળી આવે છે. આ રસકપુરને શુદ્ધ કરી વૈદ્યો અને હંપીઓ દવાના કામમાં વાપરે છે, તે સિવાય 'હાઇડ્રાજેરી પરડોરાઇડ' નામની બનાવટ વિશ્વાયતિ દવાઓ વાળાને સાંધી મળી આવે છે. તે પણ વિદેશી રસકપુરજ છે. કેટલાક વૈદ્યો આ રસકપુર દવાના કામમાં વાપરે છે. રસકપુર એ પારાનો એક ક્ષાર છે. પારાની સાથે કેટલાક ક્ષાર મેળવી બનાવવામાં આવે છે તેને તૈયાર કરવાનાં સુરત તથા ઔરંગાબાદ શહેરમાં કેટલાક કારખાનાં છે. રસકપુર એ અત્યંત જેરી પદાર્થ છે, મેલાગ નદિ ગામી તેનું સેવન કરનારને ધાતુજ્વર બગાળ પરિભ્રામ આવી જાય છે. આયુર્વેદની વિધી પ્રમાણે બનાવેલો રસકપુર દવામાં વાપરવો વધુ સલામત છે.

શુદ્ધિ: બગરમાંથી મળતો રસકપુર લાતી તેની પોટલી ખાંધી ડોલાઈવમાં દુધ ભરી બાર કલાક મુઠી બાફ આપવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ કરેલો રસકપુર દવાના કામમાં વપરાય છે.

આયુર્વેદિક રીત પ્રમાણે રસકપુર બનાવવાની વિધી:
શુદ્ધપારો તો. ૧૦ લાઈ તેને દળદરના ચૂર્ણ સાથે ત્રણ દિવસ બરાબર મુંટવો. ત્યારબાદ લસણના રમમાં અને સિંધાલુખમાં બરાબર સાત દિવસ મુંટવા પછી સિંધાલુખ તો. ૧૦, ફટકી તો. ૧૦ અને દીરાકગી તો. ૧૦ એ ત્રણને લોળના રમમાં મુટી ઝાલો કરી તેની વચમાં ઉપરનો તૈયાર કરેલો પારો ગામી બધ કરી તેને કમરૂંચમાં મુટી બાર કલાક મુઠી મદ મંદ અગ્નિ આપવો. પછી કંઈ કયાબદ મંજાગથી ખોલી થીમેથી ઉપરના વસત્રમાં એટલું રસકપુર મંજાગને લગાવેલ, આ રસકપુર બનાવના કામમાં શુદ્ધ અને બહુજ મુખ્ય છે.

અમ્રક

વિવેચન : અમ્રક એ મહારસમાં ગણાય છે, તેમાં સફેદ, લાલ, પીળું અને કાળું એમ ચાર બેદ છે, આયુર્વેદમાં તેનાં અનુક્રમે પીનાક, તાગ, મંદુર અને વજ્ર એવા ચાર નામ છે. અગ્નિ ઉપર તપાવવાથી જેનાં પતરાં છુટાં પડી જાય તેવું અને કુંકાડા જેવો અવાજ થાય તે ઉછળી પડે તેવું અમ્રક દવાના કામમાં યોગ્ય નથી, વજ્ર નામના કાળા અમ્રકને ગમે તેટલું તપાવવા છતાં તેમાં કંઈ પણ વિકૃતિ થતી નથી તે અમ્રક દવાના કામમાં યોગ્ય ગણાય છે. રંજમાં કાળું, વજ્રનમાં લોહ જેવું, તપાવતાં પુલે નદિ તેવું, ઢીરા જેવી અમકવાળું તેમજ માટી, રેતી વિગેરે જેમાં ન દોાય તેવું અમ્રક ભરમ કરવા માટે ઉત્તમ ગણાય છે, યુનાની વૈદ્યો જનરમાંથી મળતું મેવેન અમ્રક ભરમના કામમાં વાપરે છે પરંતુ આયુર્વેદમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.

શુદ્ધિ : વજ્રામ્રકને લઈ અગ્નિ ઉપર ધમણવડે કુંડી કુંડીને તપાવવું. જ્યારે ને લાલ થાય ત્યારે કાંઈ, ગૌમત્ર ત્રીકાનો ક્વાથ કે ગાયનું દુધ તે પેટી ગમે તે એક ચીજમાં સાત વખત દરવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે, શુદ્ધ થએલા અમ્રકનો બુકો કરી (બુકો શુદ્ધિ વખતેજ થઈ જાય છે) તેને ૨૪ કલાક સુધી ખાટી હાથમાં પલાળી રાખવું પછી તેને ખલુરના ફળોવા સાથે એક ગરમ ધાત્રીમાં ગ્રાંથી મસાળનાં તેમાંથી જે બુકો નીકળે તે એક વાસણમાં મંજાગ પૂર્વક એકોઠો કરવો. એકાદ થએલા બુકોને મુકરીને ગળી લેવો આ અમ્રકને ધાન્યામ્રક કહે છે.

ભરમ વિધી : તેવાર થએલા ધાન્યામ્રકને આકાશનાદુષમાં ત્રણ દિવસ પુટી તેની ટીકડીઓ ખનાવી તરફે મુકરી લઈ એ માટીના તરા વચ્ચે મુકી ચતુષ્પદ આંચ આપવી આ પ્રમાણે ૩૦ થી ૩૫ પુર આપવાથી અમ્રકની નિકલજમ થાય છે. અમ્રકમ્રમ ખનાવતાં વખતે તેમાં અદિશ (અમર) જ્યાંસુધી મેપુર્ણ રીતે દેખાતી જાય ન

શાળ ત્યાંમુની મજાપુત્રની નિત આંચ આપ્યા કરતી જોઈએ શરબો
નરિકાવળી અમર બમ્મ આમાજ્ય મળાય છે.

બરમ પ્રકાર બીજો : ખાન્વામરને કુંવારનોરમ, આકાનુંકુમ,
સામય ૧૩૪૩, તાદગમનોરમ, દારૂદગદરનોરમ, અરદૂમીનોરમ,
અરદાંગે, મરુ, ખજુરના રાનનોરમ, પીપ્પીનોરમ, બોડીમળીનોરમ,
અનરે અને ના. રંગે એ રંગેના દમ દમ મજાપુત્ર આપવાથી ઉત્તમ
પ્રાપ્તી અમરબમ્મ અને છે.

બરમ પ્રકાર ત્રીજો : ખાન્વામરને ૧૩ તેમાં દેવાયે જામે
એ જામે એને ને ૧૩૪૩ મ - ૧૩૪૩ મ, પૂરી રીકરીંગા બનાવી રીક
પૂરી અમર બરુ ઉત્તમ દારૂ મળી ૧૩૪૩ની કરી મજાપુત્ર અમર
અમર ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩, ૧૩૪૩ ૧૩૪૩, અમરમુની
૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩
૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩
૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩
૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩
૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩

બરમ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩ ૧૩૪૩

દરેકના સ્વરસ કે ક્વાચની ચોસક ભાવનાઓ (દરેક ભાવના વખતે દિવસ સુધી ધુંટયા બાદ ટીકડીઓ કરવી) આપી ટીકડી બનાવી રાખર સુકવી માટીના એ તવા વચ્ચે રાખી ગજપુટ આંચ આપવી જેથી સર્વોત્તમ સદસ્ત્રપુટી અભ્રકભરમ તૈયાર થાય છે. ઉપરની વસ્તુઓ પછી જે ચીજ ન મળી શકે તેના બદલામાં ગૌમૂત્ર કે આકડાનાદુધનો ઉપયોગ કરવો.

અભ્રકભરમ કરવાની સરળ રીત: લસણનીકળી કે ગળી લાવી તેને ધુંદી મરીન વડે દાખી રસ કાઢી લેવો. આ રસમાં ધાન્યાબ્રકને ધુંદી ટીકડી બનાવી ગજપુટ આપવાથી થોડાજ વખતમાં અભ્રકની નિષદ્ર ભરમ બની શકે છે. આ ભરમ ખાસ કરી વાત પ્રકૃતિ વાળાને, કદ વાળાને વધુ ઉપયોગી થાય છે. (એક હસ્ત લીખીન પુસ્તકને આધારે) તે પૌષ્ટિક તરીકે ઉત્તમ કામ કરે છે.

અભ્રકમાંથી સત્વ કાઢવાની સરળ અનુભવી રીત: ઉત્તમ અભ્રક કાળો હોય તેનો જુદો તોડા ૪૦ અથવા ધાન્યાબ્રક તોડા ૪૦ લાઈ તેમાં ગોળ, ગુગળ, ઉન, લાખ, ત્રીણી માછલી, ટંબુખાર, તલનોખોળ રાજ એ દરેક ચીજ દસ દસ તોડા લાઈ રુવને સાથે ખાંડી બકરીના દુધમાં ધુંદી સોપારી પ્રમાણે ગોળી કરી તડકામાં સુકવી લેવી. પછી તેને એક મુસમાં રાખી મોટી બીમાં વચે મુમ મુટીને ચંચવડે ચાલતા પખાપી તાપ આપવો (તાપનું પ્રમાણ જેમ વધારે દરેક તેમ સત્વ સંતેપાકથી નીકળે) આ પ્રમાણે તાપ આપતાં ને મુમમાં સર્વ જુદો દહા તળીએ જેમી મવેલુ દેખાય (આસરે એ જાનુ દશક પડી) ત્યારે આંચ બંધ કરી મુમમાં રહેલો પદાર્થ દુધ થવા બાદ દેવતા નેમાં અભ્રક સત્વના છુટા છુટા તાણા મચ કે જ જળીના દાણા જેવડા મળે. ન દાણા અથવા લેડવૂજાદી લાઈ જુદા કાંઠી લેવા, લેડવૂજાદી ૪૦ પાંડા અથવા ૧૦૦ ન સર ૫૦ થી લાઈ મિચપચેકમાં મેળવી દેવા

શુદ્ધિ: હરતાલના બારીકે ટુકડા કરી, ડોલાયંત્રમાં શ્વેત-કોદળાનો રસ ભરી ત્રણ પ્રહર બાફવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. અની શકે તો ત્રણ દિવસ લગી બાફવી તો સર્વોત્તમ શુદ્ધ બને છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર બીજો: ડોલાયંત્રમાં ચુનાનું પાણી ભરી તેની અંદર હરતાલને આઠ પ્રહર સુધી બાફ આપવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે.

શુદ્ધિ પ્રકાર ત્રીજો: હરતાલને ડોલાયંત્રમાં ચુનાનું પાણી, તેલ, સફેદ કોદળાનો રસ અને લીંબુનો રસ એ દરેકમાં અડધેક વખત જુકું જુકું બાફવાથી તેની સર્વોત્તમ શુદ્ધિ થાય છે. બાફ્યા પછી ગરમપાણીથી બરાબર ધોઈ લેવું.

હરતાલની શ્વેત ભરમ: શુદ્ધ હરતાલ રોર ૧ લઈ તેને દસ રોર લીંબુના રસમાં પાંચ દિવસ સુધી ધુંટવી. પછી તેની ઝીણી રોટલી વણી કમરૂંચંત્રમાં એક લાંડલાની નીચે પીપળાની ઝાલની બાજેલી રાખ નાખી તેના ઉપર હરતાલની રોટલી મુકી નેના ઉપર ખુબ દાખીને બીછ રાખ ભરી દેવી, ધુમાડો નિકળી જાય નહિ તે માટે રાખ દાખવામાં ખામી રાખવી નહિ, પછી ચંત્રના ઉપરના લાંડલામાં ખાખરાની રાખ બરાબર દાખીને ભરી દેવી અને જન્ને લાંડલાનો સાંધા બરાબર મેળવી બરાબર સંધીલેપ કરી સારી રીતે તડો સુકવી મુઝાપર ચડાવવું, મંદ, મધ્ય અને નિવ એ ક્રમ પ્રમાણે ચાર દિવસ આંચ આપ્યા પછી ચંત્રને ધીરેથી અંબાગપુર્વક ઉપરનું નીચે અને નીચેનું ઉપર એમ ઉલટું કરી પાછળના ક્રમ પ્રમાણે ચાર દિવસ અગ્નિ આપવી. પછા દિવસે બને નેટલી સખત આંચ આપવી પછી કંદુ થયેથી દારી જાળાં આંચથી શ્વેત ભરમ મળ્યા આવશે, આ ભરમને અગ્નિમાં નાખતાં તેના બાલકુલ ધુમાડો થશે નહિ. ઉપરની વિધિથી હરતાલની ભરમ મળ્યા બાદ તેમાં કોઈ કસ્ટુરિય ને કમીથી ઉપરની રીત પ્રમાણે કરી લેવાથી તેની ઉગમ શ્વેત ભરમ રસ બરે.

સોમલનું તેલ બનાવવાની વિધી: સાદુ કૃષ્ણો સાદુખાર (મોઝામાવશર્જ) તોણા ૪, મોમલનું ચુર્ણ તો. ૮, બન્નેને લોઠાની રાટલીમાં રાખી તેમાં ૨૪ તોણા પાણી ભરી તેને ધીમી આંચથી ૫૬.૨૩ ત્યાગે એ તોણા પાણી ગાળી રહે ત્યારે નીચે રાખવું, ત્યારે ૧૫.૬૨ મુકે ૨૪૫ ત્યાગે નીચે બચેલું તેલ મીસીમાં ભરી સેતું, આ તેલ તેલ તેલે વાપ તેમાં બીજી ૫ તોણા મરચીયુંતેલ નાખી બદલાવે ભરી ૨ બાજી

મોમલના ઉપયોગ: નં રડીગિયા, વાનગીમ ત્વગોંચ, વાનગી, મળી ૧ ૪ ૧૪૫૫૫ ૧૪૫૫૫૫ વિશેષ ક્ષય વિગેરે મટાડે છે

મોમલના તેલના ઉપયોગ: આ તેલનો મરીકે એ પાડ ૫૬૨ અને મળી ૫૬ ૫૬૨ વિશેષ વિશેષિયા કમરનુગર વિશેષે તે તે વિશેષ ૫૬૨ તે કમરનુગર ૫૬૨ આ નવન, એક મળી ૫૬ ૫૬૨ તે ૫૬૨ તે ૫૬૨ કમર અને ૫૬૨ ૫૬૨, ૫૬ ૫૬૨ તે

ખંડ ૩ નો

વિષ-ઉપવિષાદિ

આ પ્રકરણમાં સાધારણ વિષ ઉપવિષનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે.

નેપાળો

વિવેચન : નેપાળાનાં ઝાડ થાય છે તેનાં ઝેરંડખીજને મળતાં જે ફળો થાય છે તેને નેપાળાનાંખીજ કહે છે તેમાં નાની અને મોટી એમ બે જાત આવે છે. નેપાળાના ઝાડના મૂળને દંતીમૂળ કહે છે. લઘુદંતી અને ઘટ્ટદંતી એવા તેના બે બેદ છે. નેપાળાના પાન ઝેરંડાના પાનને મળતાં હોય છે, નેપાળો એ સખ્ત જીવાળુ છે તેની શુદ્ધિ કર્યા વગર વાપરવો એ જોખમકારક છે એટલે દવાના કામમાં તેનાં ખીજ શુદ્ધ કરીને યોગ્ય પ્રમાણમાં વિચારીને વાપરવાં જોઈએ.

શુદ્ધિ : નેપાળાનાં ખીજ લાવી તેની ઉપરની છાલ કાઢી નાખવી. પછી તેની ખારીક કપડામાં પોટલી બાંધી ૨૪ કલાક તેને બેંમના ઢાળમાં દાટી રાખવાં, ત્યારબાદ તેને કાઢી લઈ ઝરમપાણીથી ધોઈ સાફ કરી ડોઝાપત્રમાં ખાટી છાશ કે લીંબુનારસમાં પાણી મેળવી ત્રણ કલાક બાફવાં પછી તેને કાઢી લઈ દરેક બીજને ચપ્પુવડે ચીંચી તેમાંથી વચ્ચેની પાનણી છુટાઈ નાખવી અને તેનાં ખીજને લીંબુનારસમાં ઘુટી બાદ માટીના કોરા વામણ ઉપર લગાડી તેમ જુસાના સુધી બરાબર સુકવી લઈ ઔષધના કામમાં વાપરવાં.

ગુણ : નેપાળો તિવ્ર રેચક તથા ઝેરી છે. તેના ઉપયોગ ખાસ કરીને જીવાળની દવાઓમાં થાય છે. રોગક ગુણ દોષાર્થી ને ઉદરકેશ, છર્દી, રત્નની આક્રોશ, ચરણ, ત્વરણ, ઉપદંશ, વજ્રવિકર વિગેરેમાં

શુદ્ધિઃ અગ્નીજ્વને આદુનારસમાં પીત્તગાત્રી તેનેા કમુરે
જનાત્રી મુકત્રી સેવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે અને તે પ્રમાણે શુદ્ધ કરેલું
અગ્નીજ દવાના કામમાં વાપરી શકાય છે.

કૃષ્ણયોગઃ અનિસાર, મરડો, રક્તાનિસાર, કોતેરા, આંધળી,
અનિદા, મેઘદળી, ખાંસી (કફવાળી) યુક, ઉન્માદ, નાનગાઈ, સ્તનિ
માથાનુસાર નિરજા મરડો, અમન વેગના, રક્તપ્રવાહ, પીડીતાર્થ
અથવા નવ નમે નીમિત્તીયતા, અથાનનગ્નિનીખામી, અપ્રમેદ વિનો
કરેલા અગ્નીજ દવા તરીકે ખાવાના કામમાં જનુશ્ન સાથે કાવે
આપે છે એને મુખ્ય રૂપ પીડાગામક, ઉત્તેજક અને નિદા તાવતા છે
એકાગ્રીય પરવામઃ અથવા તેને ઉત્તેજી શકા પડે છે પરંતુ વાપર
વાળે અથવા જનુશ્ન વિગત કરેલા છે એવું.

આયુઃ - ૨૦ વર્ષ. અનુવાનઃ - રેશનમાર,

સ્વચ્છાશ્રમ :

સ્વાસ્થ્ય

ઉપયોગ ખાસ થયો હોય તેમ જણાય છે. દવાના કામમાં ભાંગેરો ઘોઘ સેડી લઈ વાપરવી જોઈએ.

માત્રા : ૧ વાલ. અનુપાન : પાણી અથવા રોગાનુસાર.

થોર

વિવેચન : થોરની પેદાશ દરેક પ્રદેશમાં થાય છે. ખાસ કરીને ડાંડલીઓ, ભુંગળીઓ અને દામસો એમ તેની મુખ્ય ત્રણ જાત છે. દવાના કામમાં ડાંડલીઓ અને ભુંગળીઓ વપરાય છે, ડાંડલીયા થોરને ખરસાળી થોર કહે છે અને તેનો વાડીની વાડ અનાવવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ભુંગળીઓ થોર જેને લોકો કાંટાળો થોર કહે છે તે જંગલમાં પોતાની મેજે પુષ્કળ ઉગે છે, મુખ્યમાં લંગબમ અને થોર સરખા જણાય છે.

ધોરનું છીર : એ ઉપવિષ ગણાય છે, તે સખ્ખ રેચક છે તેનો રેચ ધોળાજ ભયકારક છે. અસાન લોકો સખ્ખ જીણાય તરીકે થોરના દુધમાં ખાજરાનોસોટ મેગનીને ખાય છે પરંતુ તેનું યોગિજ્ઞામ બદુજ ખરાબ આવડું જણાય છે કેમકે તે એગી અને સખ્ખ રેચક છે, દુખના માંધાપર ધોરનુંદુધ લમાદવામાં આવે છે, ઉદરરોગમાં વપરાતી ફેટલીક દવાઓ જેવીકે નાદાયજીવ્યું વિગેરેને આ દુધની માવના આપવામાં આવે છે, ખસ, ખરજીનું, દાદર, કફનોખરાવો, ગાંઠ (મચી) મેગનીગાંઠ, ખદ વિગેરેમાં ધોરનુંદુધ વાપરવામાં આવે છે. બરમોની અનાવડમાં અને તેની શુદ્ધિમાં પણ ફેટલીક જગ્યાએ ધોરનુંદુધ વાપરવામાં આવે છે.

ધનુરો (કનક)

વિવેચન : ધનુરો ધોરો, ધોરો અને કાંટો એમ ત્રણ પ્રકારનો રાય છે, દરેકમાં તે રેચ મુજબનાં ફુલો આવે છે, કનકધનુરોનું અને કોપધનુરોનું જોડે સમાન્ય રીતે દરેક રોગે જોડવામાં આવે છે,

પીગા ધનુરાનાઝાડ નડીઆદમાં દેશાખી વાડીમાં છે, દવામાં કાતો ધનુરો વધારે સરસ ગુણાય છે, પરંતુ તે વધારે હિમ દોષ છે. ધનુરાનાંખીજ, મુગ, પાનનોરમ, પંચાગ વગેરે દવાના કામમાં વપરાય છે. રમાપને, જનપરના કામમાં ધનુરાનાંખીજ શુદ્ધ કરીને વપરાય છે. ધનુરો દેરી છે, દુટ લેહો તેને આચારી મીઠામાં નાંખીને ખવડાવે છે.

શુદ્ધિ: ધનુરાનાંખીજને ગૌમુત્રમાં ત્રણ કલાક બાફવથી અને પાકી તેલી કે.તરી કાઢી નાખી મુકી લેવાથી તે શુદ્ધ થાય છે. ધનુર નાંખીજને ગૌમુત્રમાં ૧૨ કલાક પાવ તો ગળી પાણીથી પિંચી નીકળી ઉપરનું ૭૫ કાંટી આઠ કરી વ.પરી શકાય છે.

તેલ: ૧૨ ૫૫૦૫માં ધનુર નાંખીજ બરી પંચનું મોટું નીંચે ગળી ઉપર ૧૨ ૫૫ કે.તરી તેનું તેલ નીકળે છે. આ તેલ જેટલીક પૈટી ૧૫ ૨૬૫૫ ૬૩ કે.માં તેજાજ ૫ ૨૬૫૫ જેટલ ૬ ૬.૫૦માં વાપરાય છે.

ગુણ-ઉપયોગ: પૌષ્ટિક, શીતળ, વાનસ્પર અને રાપણુ છે.

તેના લેપથી ટાલ, ઉઠરી અને ફેટલાક માથાના તથા ચામડીનાદરદ મટે છે. એ માટે ગુંગલિતેલ પ્રસિદ્ધ જનાવટ છે. તથા ગુંગલદરસ વાતરોંગ માટે પ્રસિદ્ધ છે. ધોળી ચણોડીનો પાક જનાવી ફેટલાક લોકો શીયાળામાં તાકાન, બગ, વીર્ય વધારવા માટે ખાય છે, વીર્યશ્રાવ અને મગજનીકમત્તેરી માટે તે સારો ફાયદો આપે છે, પંચુ તે મંલાણીને થોડા પ્રમાણમાં લેવાની જરૂર છે, નહિતો ઉઝરી થવા લાગે છે. એ સિવાય સ્ત્રીઓને ગર્ભ ન રહે તે માટે રતુ આવ્યા પછી ચોથે દહાડે એક ચણોડી (લાલ) દાંત લગાડ્યા સિવાય ગળી જવાથી એક વર્ષ મુધી ગર્ભ રહેતો નથી, આ ઉપાય ઘણા પૈલોમાં પ્રચલિત છે, પરિણામ કંઈ ચોક્કસ જાણવામાં આવેલ નથી.

આક્રોડો

વિવેચન: આક્રોડો પ્રસિદ્ધ વનસ્પતિ છે. આયુર્વેદમાં અનેક રમ રસાયન, બગ્ગ વગેરેમાં તેનો છુટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અર્કદુષ્પને આયુર્વેદમાં ઉપવિત્ત નરીકે ગમવામાં આવેલ છે. અમ્લકના મારાજ માટે અર્કદુષ્પ મુખ્ય અને પ્રસિદ્ધ વસ્તુ ગણાય છે. તેમાં સંકેદ અને રાતો એવા બે પ્રકાર છે. સામાન્ય રીતે રાતોજ મળે છે.

ગુણ-ઉપયોગ: આક્રોડો પ્રસિદ્ધ અને સર્વત્ર મળતી વનસ્પતિ દોવાથી લોકો તેનો દવામાં ખુબ ઉપયોગ કરે છે. તેનું દુધ, પાંદડા, મૂળનીલાજ અને તેનાં ફલ (રવાખંડોનો) દવામાં ઉપયોગ કરી શકે. સાબ મેગવે છે. આક્રોડો ઉપવિત્તમાં દોવા છતાં તે દડકાવા ફળમાન. વિત ઉપર રામજાણુ ઉપવ છે. તેના મૂળનીલાજ ગ્રેહલ અને આમને મગાડનાર છે. નાવ, ઉચ્છેદાગ, કફ, શ્વાસ, ખંતી, રક્તવિહાર, અર્ક વગેરે અનેક રોગમાં તે ઉપરોચી વનસ્પતિ છે. મંજાણોને વ.પરવ થી દે.જા વનસ્પતિ વડે અનેક રોગ નેટાડવાનું મદનસાર્થક કરી શકાય છે. રસાયનમાં તેનું દુધ મુખ્યત્વે વપરાય છે.

અને એક વર્ષની અને મરખી મુખવાળી બનાવવામાં આવે છે
 અને કામમાં ક્યારે ચોટી વધવાય છે, કેમકે તે ઝેરી છે. ઉપરના તરીકે
 આપુરેમાં તેનું ધ્યાન છે. જ્યાં મોંદ ક્યારેનો ઉપયોગ કરવાનું
 બતાવે છે. આમ કરીને તેના મુખીઆનો કે પાંડાનો ઉપયોગ કરાવે
 જાય છે. એ મરીનાં ઘડેમાં તેનું તેવું બનાવી લગાડવામાં વધવાય છે
 તે મોંદ ક્યારેનીમરિનેસનો પાક આપુરેમાં છે.

મુનુ-ઉપયોગ: જાડા, જાડા, જાડા તરીકે તેનો આવા તર
 વન કરામાં ઉપયોગ કરે છે. મોંદ ક્યારેની જાડા સાગી તેને દુધ
 પાંડી તે દુધને જાડા તેમાં બીજી પીંચેલા દવાઓ મેળવી તેને વધે
 જાય તેવી વાત તેનું થી બને છે તે થી લગાડવાના વાનમાં ખરેખર
 જાડા તરીકે તેને જાડા કરાવે છે અને તે આવા તરવા વાડા
 જાડા, વાડા વાડા મોંદ ક્યારેનો પાંડાને મુખી તેના બુધની મો
 મરીની તરીકે મુખી વાડા તેને વાડા મુખી તરીકે મુખી છે.

અમારું: - મોંદ ક્યારેનો મુખી તરીકે મુખી.

નાખતા તમતમાટ કરે તેવો હોય છે. આવો યવક્ષાર વિશ્વાસ લાયક વૈદ્યો કે ક્ષાર્મસીરાજાઓને ત્યાંથીજ મળી શકે છે.

ગુણ-ઉપયોગ: દવાની અનેક અનાવટોમાં યવક્ષાર વપરાય છે. તેનો મુખ્ય ગુણ કફ, સારક, ઉષ્ણ, અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર. દીપન તથા મુત્રજ છે. ખાસ કરી તે ઉદરરોગ, મુત્રાશયનારોગ, ખાંસી, કફ, શ્વાસ, પથરી, મકકલશુળ, કુક્ષીશુળ, બસ્તીશુળ, ઉદાવર્તવાયુ, શરદીથી ભરાઈ જતું વગેરેમાં ઉપયોગી અને સારી અસર કરનાર છે.

માત્રા: ૩ થી ૬ રતીભાર. અનુપાન: પાણી કે ઘી સાથે.

સાજખાર

વિવેચન: સાજખારની પેદાશ સિન્ધ, પંજાબમાં થાય છે. ત્યાંની ખારી જમીનમાં લાણી કે જોને રૂઢવંતી કહે છે તેનાં જાડ થાય છે તેને કાપી આળી તેની રાખ કરી ખાસ વિધી પ્રમાણે આ ખાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે કાળારંગના હારીયુક્ત પથર જેવા આકારમાં મળે છે અને તે પેટના રોગોમાં પાચન, દિપન, વાયુ દરનાર તથા શુળને મટાડનાર છે. તેનો ઉપયોગ અનેક દવાઓમાં થાય છે. અને રસોમાં પણ વપરાય છે. કેટલાક તેને લોટનસજ કહે છે.

માત્રા: ૩ થી ૬ રતીભાર. અનુપાન: પાણી કે ઘી સાથે.

નવસાર (નાસાદર)

વિવેચન: નવસારની મજૂના ક્ષારમાં કરવામાં આવે છે. તેની પેદાશ આ દેશમાં ઘણે દેશોમાં થાય છે. જ્વાળામગ્નિ જ્યાં વધુમાંજે જ્યેષ્ઠે છે અને જ્યાં નેમના મૂત્ર તથા હાજનો વધારે આવે જમાવ થાય છે તે જમાવ રહેલા પદાર્થને જાળીને તેની રાખને પાણીમાં ઘળીને સાદુ ક્ષાર પછી પકવીને ક્ષારની રીતે તૈયાર કરે છે. નવસાર નવનરમાં દરેક દેશોમાં મળે છે. દવામાં તે શુદ્ધ કરીને વપરવે જોઈએ. અન્યારે નવસાર પરોટથી વધારે આવે છે, આ દેશમાં પણ જન. રા. થ. છે.

નાખતા તમતમાટ કરે તેવો હોય છે. આવો યવક્ષાર વિશ્વાસ લાયક વૈદ્યો કે ક્ષાર્મસીવાળાઓને ત્યાંથીજ મળી શકે છે.

ગુણ-ઉપયોગ: દવાની અનેક અનાવટોમાં યવક્ષાર વપરાય છે. તેનો મુખ્ય ગુણ કફ, સારક, ઉષ્ણ, અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર. દીપન તથા મુત્રજ છે. ખાસ કરી તે ઉદરરોગ, મુત્રાશયનારોગ, ખાંસી, કફ, શ્વાસ, પથરી, મકકલશુળ, કુક્ષીશુળ, ઘસ્તીશુળ, ઉદાવર્તવાયુ, શરદીયી ભરાઈ જતું વગેરેમાં ઉપયોગી અને સારી અસર કરનાર છે.

માત્રા: ૩ થી ૬ રતીભાર. **અનુપાન:** પાણી કે ઘી સાથે.

સાજખાર

વિવેચન: સાજખારની પેદાશ સિન્ધ, પંજાબમાં થાય છે. ત્યાંની ખારી જમીનમાં લાક્ષા કે જીને રૂઢવંતી કહે છે તેનાં ઝાડ થાય જો તેને કાપી જાણી તેની રાખ કરી ખાસ વિધી પ્રમાણે આ ખાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે કાળારંગના જારીયુક્ત પથર જેવા આકારમાં મળે છે અને તે પેદના રોગોમાં પાચન, દિપન, વાયુ દરનાર તથા શુળને મટાડનાર છે. તેનો ઉપયોગ અનેક દવાઓમાં થાય છે. અને રસોમાં પણ વપરાય છે. કેટલાક તેને લોટનસજી કહે છે.

માત્રા: ૩ થી ૬ રતીભાર. **અનુપાન:** પાણી કે ઘી સાથે.

નવસાર (નાસાદર)

વિવેચન: નવસારની મજૂના ક્ષારમાં કરવામાં આવે છે. તેની પેદાશ આ દેશમાં ઘણે દેશોએ થાય છે. જનારો જ્યાં વડુઆગે ભેસે છે અને જ્યાં નેમનાં મૂત્ર તથા જાખનો વધારે આવે જમાવ થાય છે તે જમાવ રહેલા પદાર્થને જાળીને તેની રાખને પાણીમાં ડેળીને સાફ કર્યા પછી પાણીને ક્ષારની રીતે તૈયાર કરે છે. નવસાર જાળરમાં ફેરક દેશોએ મળે છે. દવામાં તે શુદ્ધ કરીને વાપરવો જોઈએ. જ્યારે નવસાર પગેથઈ વધારે આવે છે, આ દેશમાં પણ જાળર થાય છે.

શુદ્ધિઃ નવમારને બુદ્ધિ કી ચારમના પાણીમાં મેગરો
તેનું પ્રતીકી થાન મન્ય એકલે કપડેથી માગી લેનું, પછી ચૂને મીઠી
વેને પાણી લેનું અને ક્યારે જેનું થાય ત્યારે ઉતારી વાલી લેવું તેને
મનના કામમાં વાપરવું એ નિવાસ એ નવમારને કમરૂપમાં રાખી
તેના કૃપા ઉપાસી લેણ, તે પછી ખામ ઉપયોગી હવા તરીકે જાણ
વળેએ, વપરાય છે

[illegible]

માફક હુલેલા તે દંડણને કાઢી લઈ બારીક વારી ચાળા. લેવું અને તે દવાના કમમાં વાપરવું.

ગુણ-ઉપયોગઃ મુત્રલ, રૂપ તથા વેણુને લાવનાર, શેષણ, સારક, વિષદોષ તથા વાયુ, કફનો નાશ કરે છે. સસણી, ખાંસી, કફ, શ્વાસ. પેટનારોગ વગેરેમાં તે વપરાય છે. જાસના અનુપાનથી ટંકણ સેવાય તો મુત્ર બંધ હોય તે છુટે છે. ગર્ભાશયમાંથી થતા અત્યંત રક્તઆવને બંધ કરે છે. કફને છુટા કરવા ટંકણ ઉત્તમ દવા માન્યાય છે. સ્ત્રીઓને રૂપરોગમાં ટંકણ ખીજી જુદી જુદી દવાઓ સાથે દરદરૂપ ઓગળીને અપાય તો સારો ફાયદો બતાવે છે. પ્રદર, પેનીકંડુ, મુખપાક, દરાજ, ત્વકદોષ, યુક્તિઓ (ખાજકોનો), દંતરોગ હિંદરી, મોઢું આવડું વગેરે બાધિઓમાં ટંકણ છુટથી વપરાય છે. અને તે ખાસ ઉપયોગી છે. આયુર્વેદમાં અનેક રસાયનોમાં વપરાયેલો છે.

भावाः ३ यो ६ इतीभार.

પ્રવાહી માટે: ૧ લાગ દંડાયુ ૨૦ ભાગ પાણીમાં મેગ્નેશિયમનાં વાપરનું આ પ્રવાહી બદારના કામ માટે છે.

મુરખાર

વિવેચનઃ સુર્યસાર અથવા સુરાખાર જગતમાં સર્વજ
મળે છે દવાના કામમાં જે સાફ હોય તે વાપરેલો, તેની જનાવડ
આ દેશમાં ધણે દેહાણે થાય છે. તે અમુક જગતની મારી કે જેમાં
સારંગના બાજ હોય છે તેમાંથી જનાવડમાં આવે છે. મેડા સુરાખારને
ચાન્દ્રના પાણીમાં નાખી જગતર મળી જાય ત્યારપછી તેને જાણવા
જવ ઉપર નીવડેલ પાણી મેળવેલથી સારુ કરમ કરી પાણીને
જગત સંવધી તે શાક જાતે છે.

મુખ્ય ઉપધાન : મુજબ સીંગલ અને મોટા છે તેના
૧૫૬ ૪૮ ના લગભગ, ૧૨૦૦ ખર્ચિયા લગભગ બે ત્રણ ગુણ

પેટના ટેગોમાં નેમજ દમમાં તેનો પુંવાડો પીવા માટે ૧૨૫
આપે છે. પેગાબનીગમી, મુતકૃન્ધ, ઉનવા, મુતની અટકાયત. જ્યોત્સના,
હમ્મો, તાવ, ઉદરગેમ વગેરેમાં ને સારું કામ કરે છે. જેટલાક
મદ્યપ્રમાદી સ્ત્રીવાજનને વડે મુગખાર નાખીને યોગી બનાવે છે, મુ
તનીકે એ જોગો મદ્ય કામ કરે છે.

૧૦૬. અમર રતી કાઠગને મુગખારના પાણીમાં પચાળી
નખવા તેના બાટી બનાવી પૂમાડો પીવાથી આમગેશમાં તાવ
૧૦૭. આપે છે મુવનો રેશ સેવક માટે તેને ૬૫ તથા ૧૦૫
૧૦૮. ૧૬.૧ માટે સેવક છે આગ્રાઃ ૧ થી ૮ રતી. પાણી મ

બીજા અન્ય સાર

લવણ-મીઠું

વિવેચન: લવણ અથવા મીઠું આઠ પ્રકારનું આવે છે, તેમાંથી મુખ્યભાગે પાંચ પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે, અને તે પચ્ચલવણના મધ્ય-દેશી વૈષકમાં અનેક દવાઓમાં વપરાય છે. તેમનાં નામ પ્રમાણે છે:-

સિંધાલુણ, સંચરલુણ, સમુદ્રલુણ, સાંભરલુણ, બીડલુણ, ચલુણ. કાણુલુણ, ખારલુણ, આમાંથી પ્રથમના પાંચ નામ જા લવણ પ્રસિદ્ધ છે, બધા લવણના પ્રતિનીધી તરીકે સિંધાલુણ પરી સકાય છે.

સિંધાલુણ

એની પેદાશ પંચગ તરફ ખીણમાંથી થાય છે. તેના મોટા ટાટા એક બે મહુના પથરો આવે છે તે બોજનમાં લવણની જગ્યાએ વપરાતું પ્રસિદ્ધ લવણ છે. અને તે બીજા બધા લવણ કરતાં વધુ નેદોષ તથા પચ્ચ ગળાય છે. આયુર્વેદમાં તેને ત્રિદોષનાશક 'મણેષુ' છે. તે દીપન, પાચન, લઘુ, મિત્ત, રૂચીકારક, શીતન, વૃદ્ધ, સુદૃઢ, અને આંખને માટે ક્ષિતકારક છે.

સમુદ્રલુણ-મીઠું

હરીઆના પાણીને ક્યારાઓમાં ભરીને સુકવે છે તે આ મીઠું છે જેટલીક જગ્યાએ રાજ્યમાં તે પાંચાની મેલે પચ્ચ પાણી સુકાવાથી મળે છે. તેનો સામાન્ય રીતે જદુજ વપરાય છે કારણ કે પુષ્કળ મેલે છે અમ્લ મેલે છે અને સર્વત્ર મેલે છે, આમાં પચ્ચ દવકું (કાણુ અથવા માદીપુત્ર) અને સાદુ બે જાત આવે છે બોજનમાં કે દવામાં વપરાતા સાદુજ વાપરતું દવકું દોષ નો તેને પાણીમાં મેગરી કપડે મગો ફરી પમરોને વાપરતું તે અનેક રાજ્યોમાં દવા તરીકે વપરાય છે અમ્લમાં સિંધવ જગ્યા ઉત્પન્નું છે.

જેવા રસ સાથે દેવાથી પૂર્ણ લાભ થાય છે. ખાંસી, શ્વાસ, નળગાઇ, ફેફસાનો વરમ, હાથપગ ઠંડા થઇ થવા, વાઇ, અપસ્માર, અનિદ્રા, દિસ્તીરીઆ, નાડીની ક્ષીણતા, શીતાંગ, તંદ્રા, મગજના છૂર્ણવ્યાધિઓ, ઉન્માદ વગેરે વ્યાધિઓમાં કસ્તુરી સિદ્ધ ઉપાય છે તે લેવા પછી શરીરમાં તેજ તથા ભુસ્સો આવી દુશીઆરી જળાય છે. કામોત્તેજક તરીકે એ સારી દવા છે. તેનો વધુ ઉપયોગ ઠંડી ઋતુમાં કરવો નોંધવો. ફેટલાક મુખી માણસો પૌષ્ટિક તરીકે એને ખીજ દવાઓ સાથે મેળવીને દમેશાં વાપરે છે, અને તે વાજકરણ ચુલ્કા માટે વાપરવી સારી છે.

માત્રા: ૦ા થી ૧ રની.

અનુપાન: કાષ્ઠપણ ખીજ દવા સાથે લેવી નોંધવો.

ગોરોચન

વિવેચન: ગોરોચન પ્રાણીજન્ય વસ્તુ છે. તેનો ઉપયોગ મુગધી પદાર્થોમાં, દવા તરીકે પૌષ્ટિક પ્રયોગોમાં અને ફેટલાક રમોમાં કરવામાં આવે છે, બળરમાં તેના જનપક્ષના કલ્પનાં ગોળાકાર સોપારી જેવડા લાલ, બુખરાંરંગના ગોળા મળે છે. તે મુગધીયુક્ત, દલકા તથા બુખરા, લાલ કે પીગારંગના હોય છે. ગોરોચન મોંથી વસ્તુ દોવાથી બળરમાં તેની ખોટી બનાવટ તેને મગજની બનાવીને લોકો વેચે છે માટે મંત્રાગથી લેવી. ખરૂં ગોરોચન ગાય કે બગદના પિનાલયમાં પેદા થાય છે. એક ગોળામાં નાનાં નાનાં એકથી વધુ પણ તેમાંથી નિકળે છે ગોળાને જાંઘનાં તેમાં પણ છુદા છુદા રંગદાર નાનાં છે તે તેજ ખરો સમજવો.

સુદુ-દુષધાન: બાગરને ઠંડી. અંધારી કે બગદ ૨.૫૦ ૪૫ ૫૫ ત્થ ૨ ગોરોચન દુષમાં પચીને અપરથી મૂની અમર ૫૦.૫ છે, ફેટલાક લેખન: પચીને ઠંડક તરીકે લગાડવામાં આવે છે

શુદ્ધિ : જાંબેણા દુકાને એક સગમના ફાલસાથી જરેલી મચલીમાં ઉપર રાખી (તે સમયે ખુલ્લા મેદાનમાં રાખવી જમો તેવી વાત બદુજ અગત્ય દેવા છે) મારે તેનો ધુમાડો કુર તપ તેમ જગે પાળી ફાલમાં જેવા થાવ ત્યારે સહ લેવા, ધુમાડો બદુજ નિજાગે તે નીજાગી બધ થાવ ત્યારે સહ કંડા કરવા પડી તેને વાટી બુઝા કરી લેવે

મારજી (બરમ ચિધી) : ઉપર બનાવેલી રીતથી કોને બુઝા લેવ તેને અ.કાના:કુખમાં વાટી દીકરી કરી સુકવી મેંપામ. ન પા મજાગુદ અમિ આપેવા, આવા બે મજાગુદ આપવાથી ઉપર જમ જન છે

જેવા રસ સાથે દેવાથી પૂર્ણ લાભ થાય છે. ખાંસી, શ્વાસ, નબળાઇ, ફેફસાનો વરમ, હાથપગ ઠંડા થઇ થવા, વાઇ, અપસ્માર, અનિદ્રા, દિસ્તીરીઆ, નાડીની ક્ષીણતા, શીતાંગ, તંદ્રા, મગજના હર્ષવ્યાધિઓ, ઉન્માદ વગેરે વ્યાધિઓમાં ઇસ્તુરી સિદ્ધ ઉપાય છે તે લેવા પછી શરીરમાં તેજ તથા જુસ્સો આવી દુશીઆરી જળાય છે. કામોત્તેજક તરીકે એ સારી દવા છે. તેનો વધુ ઉપયોગ ઠંડી ઋતુમાં કરવો જોઈએ. કેટલાક સુખી માણસો પૌષ્ટિક તરીકે એને બીજી દવાઓ સાથે મેળવીને દમેશાં વાપરે છે, અને તે વાજકરણ ગુણ માટે વાપરવી સારી છે.

માત્રા: ૦ા થી ૧ રતી.

અનુપાન: કાષ્ઠપણ બીજી દવા સાથે લેવી જોઈએ.

—●●●●—

ગોરોચન

વિવેચન: ગોરોચન પ્રાણીજન્ય વસ્તુ છે. તેનો ઉપયોગ સુગંધી પદાર્થોમાં, દવા તરીકે પૌષ્ટિક પ્રયોગોમાં અને કેટલાક રસોમાં કરવામાં આવે છે, બળરમાં તેના જલકૃતિના કદનાં ઝોળાકાર સોપારી જેવડાં લાસ, જુખરાંચનાં ઝોળા મળે છે. તે સુગંધીયુક્ત, હલકા તથા જુખરા, લાસ કે પીગારંચના હોય છે. ગોરોચન મોંઘી વસ્તુ હોવાથી બળરમાં તેની ખોટી બનાવટ તેને મગતીજ બનાવીને લેવા જેમ કે માટે મેખાગથી લેવી. ખરૂં ગોરોચન ગ્રાય કે બળદના પિનાસમાં પેદા થાય છે. એક ઝોળામાં નાનાં નાનાં ઝોડથી વધુ ૫૩ નેમાથી નિકળે છે ઝોળાને જાંઝનાં તેમાં ૫૩ જુદા જુદા રંગદાર નીકળે છે તે તેજ ખરો સમજવો.

ગુણ-ઉપયોગ: ગોરોચને ઝરડી. આંચથી કે બરાહ રવા જેવું દવા તરીકે ગોરોચન દુધમાં ધમીને આપવાથી મારી અસર થતી છે. કેટલાક લેપમાં ધમીને ઠંડક તરીકે લગાડવામાં આવે છે.

નેમા દમ્ભ સાથે સાવચનો મુખ દેખાવ છે, આમથીને રસયોગી
 સુમતી આપનાર લેવ નથા નેત્રમા નેનો ઉપયોગ કેટલાક કે જે
 ને મિત્રાવ તે કેટલીક પૌષ્ટિક દવાગોળના યોગમાં પણ વપરાય
 જેવામા આજે છે

માત્રા : ૧ થી ૨ ગ્રામ

અનુપાત : પનનાગમના કે દુધ માથે

—૧૧૧૧૧—

ખંડ પ મે

કેટલીક આયુર્વાદયોગી ચાત્રે

બીમત્તેનીદ્યુ

કંકુષ્ટ-રેવતરસ

વિવેચન: કંકુષ્ટનું બીજું નામ પીંગાઓ છે. યુનાની વૈદ્યો તેને ઉશારેરેવન્દ કહે છે, જગદમાં ગાંધી લોકોને સાં પીંગારંગને ગોળ નળા આકારે સત્ત્વ જેવો સ્વચ્છ પદાર્થ મળે છે તે લેવો, ઘણા વૈદ્યોમાં બોદાર અને રેવતરસના નામ તથા સમજ વગેરે મતભેદ છે. કંકુષ્ટ એ ભુદી અને બોદાર એ ભુદી વસ્તુ છે. રસાયનોમાં આ બંને પદાર્થો ભુદા ભુદા વપરાયલા દેખાય છે. બોદાર કૃતિમ ખનીજ છે નંધારે આ પીંગાઓ કે જેને રેવતરસના નામથી પણ અનેક વૈદ્યો ઓળખે છે તે ચતુરપતિગન્ય છે. શાસ્ત્રિય નિર્ણયમાટે પૂજ્ય વૈદ્યરાજ શ્રી યાદવજીભાઈ તરફથી એક લેખ ૧૯૩૨ ની વૈદ્યમંત્રેશ્વર પત્રિકામાં પ્રગટ થયો છે તે વાંચવા યોગ્ય છે.

શુદ્ધિ: પીંગાઓને આદુનારસની ત્રણ લાવના આપવાથી તે શુદ્ધ થએલો મળાય છે.

ગુણ-ઉપયોગ: સખ્ન ભુક્ષાજ લાવવાનો ગુણ તેમાં છે ભુક્ષાજની કેટલીક ઝોળાઓની જનાવટમાં તે વપરાય છે. તે એકલો આપવાથી પેટના જીવડા બદાર કાઢે છે અને ભુક્ષાજ પણ લાવે છે. જ્વોદરમાં ખાસ તે રસ માટે વધુ ઉપયોગી જાણાય છે.

મૂલ્યના: આ દવા સખ્ન રસક છે માટે સંભાળીને વાપરવી.

માત્રા: ૧ થી ૩ રનીઆર પાણી સાથે.

કેદરેશ

વિવેચન: કેદરેશ દરના કામમાં વપરાય છે અને તેની માત્રા જનાવટમાં પદરેશમાં આવે છે. કેદરેશ જગદમાં ખડો રસ જનાવટી એ જનાવટો અને છે, દરમાં ખડો વ.પરેશ દેશરેશ. ૧૦૦ ગ્રામ. પે ૨૫ છે અને તે જર્મનિયો અદિ આવે છે. તે એક

મારણુ : તે ભુક્તને ખરલમાં વાટી અર્ક ગુલાબમાં ઘુંટી દીકડી બનાવી ગજપુટમાં મંપુટ રાખી ભરમ બનાવી લેવી. જરૂર હોય તો ખીજો ગજપુટ આપવો.

ખીજી રીત : અકીકને લોટાની ખરલમાં કુટી બારીક કપડાણુ ભુકો કરી કુંવારનારસમાં મર્દન કરી દીકડી બનાવી મુકવી મંપુટમાં ભરી ગજપુટ દેવો. એવા બે ચાર, ગજપુટ દેવાથી તેની સારી ભરમ થાય છે અથવા કમગ્રગટા (લીલી પગડી)ની લુગદી વચ્ચે અકીકને રાખી મંપુટમાં બંધ કરી ગજપુટમાં કુંકી દેવાથી ઉત્તમ ભરમ બને છે. ભરમ બનાવ્યા પછી દવામાં વાપરવી.

ગુણ-કૃષ્ણોગ : અકીક પૌષ્ટિક, હૃદયને બળ આપનાર તથા હૃદયરોગ મટાડી નવજાણ અને ખોટી ગરમીને મટાડે છે હૃદયરોગની ખાસ દવા છે.

માત્રા : ૨ થી ૩ રતીભાર. અનુપ્રાન : મધ સાથે.

ગૌદંતીહરતાલ

વિવેચન : ગૌદંતીહરનાથ નામની આ વસ્તુ વૈદ્યોમાં ધાપાળુ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેનો ઉપયોગ સામાન્યરીતે વૈદ્યો-દક્ષીમોમાં છુટથી થાય છે. જગરમાં સફેદ ચમકદાર તેના પથરા મળે છે તે પડના તથા રાણીના આશરમાં બે જાતની થાય છે. દવામાં કોઈપણ વાપરી શકાય છે. આ રેસમાં તે મર્ચત થતી જોવામાં આવે છે. તેને લાવી માર કરી ગરમ પાણીવડે ધોઈ લેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

ભરમ વિધી : એક સરોવમાં કુંવારના લાગેલી વચ્ચે ગાંડાના દલા નાખી મંપુટ બંધ કરી ગજપુટ આપ દેવાથી મર્દનની કુશળતા જરમ બને છે.

ખીજી રીત : મગજની સરડીમાં ૧.૫મા વચ્ચે ગૌદંતીના દલા નાખી દીકડા પડી તે કુટી એકલા લાગે પડી મંપુટ

જહરમોહરાખતાઈ

આ એક જાતનું પથર છે. યુનાની વેંચો તેને વધારે પ્રમાણમાં પડે છે. રંગમાં પીળું-લીલાશદ્વાર, લીસું અને હલેકું પથર છે. દુરયાનમાં તે ઘણું ચાપ છે.

મારણુ : આ પથરનો જુકો કરી બકરીનાદૂધમાં મર્દન કરી પુટમાં રાખી મજપુટ આપવાથી તેની લાક્ષ્મ ચાપ છે.

ગુણ-ઉપયોગ : હૃદયને દિલકારક, રૂનાયુઓને બગ આપનાર થા શોષ, અતિસાર, કોસેરા, ઉલ્લેહી અને બાળકોના લીસા દસ્તને દાકનાર છે. બાલશોષ અને હૃદયરોગની ઉત્તમ દવા છે.

માત્રા : ૨ રતીભાર. અનુપાન : મધ સાથે.

શંખજીરું

વિવેચન : શંખજીરૂનાં લીસા, ચમકદાર અને મુંવાળા પત્થર કર્ત્ર બળરમાં મળે છે. દવામાં લેપ વગેરે બ્હારના કામોમાં શીતળા ગુણ માટે વપરાય છે. કેટલીકવાર તે ખાવાની દવાનારૂપે પણ વપરાય છે. તે શીતળા હોવાની સાથે રક્તરથલક પણ છે. તેથી તે અતિસાર, રક્તાતિસાર, પ્રદર, રક્તપ્રદર, અન્યાર્નવ વગેરેમાં વપરાય છે અને તે સારો કાચરો બતાવે છે.

માત્રા : ૩ રતી. અનુપાન : સાકર અને દૂધ સાથે.

પિરોબ

વિવેચન : યુનાની વેંચોમાં આ ઝીજ ખામ વપરાય છે. ના ખાંડા જગલ બુખારા નદા અફઘનીશ્તાન તરફ છે તેને અંધજીમાં રંગેલે જ નદા મેરુતમાં બરમાંગ કહે છે.

ગુણ તેને અંધિયા નદી રાવનાદૂધમાં જાનુ વખત જમ વપરાયે શુદ્ધ થાય છે.

માનવુ : શુદ્ધ કૃષ્ણ પીરાળનો બુકો સહ તેને કુંવારનામ્મ
પૂરી ટીકટી કરી મંપુટમાં ગાળી એકજ મનપુટનો અમિ આપા જે
બગ્મ બને છે

દેવધાન વિરિમાર અને વિરિદોટક માટે વપરાય છે

માયા • ની અનુપાન • કાગાંમરી તથા ૪૫૫ જે

કાચ

ફટકડી

વિવેચન : માતાજીનો મડ કચ્છમાં એક છેડાપર આવેલું ઇતિહાસીક સ્થળ છે. ત્યાં સેંકડો વર્ષોથી ફટકડી અનાવવામાં આવતી, હાલમાં તે કામ થોડાક વર્ષોથી બંધ છે એટલે ફટકડી હાલે પરદેશથી આ દેશમાં આવે છે. ફટકડીની પેદાશ એક પ્રકારનાં ક્ષારવાળા પદાર્થો અને તેવાજ પાણી વડે કરવામાં આવે છે. જગતમાં તેના સૌંદર્ય અમકદાર ગંગા મળે છે અને તે દવાના કામમાં વપરાય છે. કેટલાક તેને સૌરાષ્ટ્ર કહે છે.

શુદ્ધિ : પારદ વગેરે રસાયન કામ માટે ફટકડીને કાંજમાં રાખી શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે દવાના કામમાં વાપરવા માટે ફટકડીને કુકારીને વાપરવામાં આવે છે. તેની રીત સામાન્ય છે. એક માટીના તવામાં ફટકડીનોબુકો રાખી સમડીપર મુકી દેવો. એક બે કલાકમાં તે રસ જોવો થયું હંવટે કુલેલ પનાસા જોવો થઈ જશે તે હંડો થાય ત્યારે વાટી ચાળી આટલીમાં જરી રાખવું.

ગુણ-ઉપયોગ : પારદને જનરબુ કરવા માટે ફટકડી ઉપયોગી છે. તે મિલાય દવાના કામમાં અત્યંત ઉપયોગી વસ્તુ છે. તેના મુખ્ય ગુણ ગ્ધાંભક, રક્તગ્ધાંભક મેકેચક અને ગ્રાવી છે. તે આમટીનાં દરદમાં ફટ. ખરજતુ દાદર વગેરેને પણ મટાડે છે નાકમાંથી પડતા લોહીને બંધ કરે છે. અર્થ, રક્તાનિસાર, જ્વર, ખામી રક્તપિત્ત, ઉરક્ષાત, અપ્રદર, મુખપાક, દર્દરોગ, નેત્રરોગ, કર્ણરોગ ચેત્તીપ્રદર આમના બ્હાર નીકળતી, ચેત્તીનાદ, સ્ત્રીઓના ગુલ્મ અવરોધની સિદ્ધિવત. વનેરે રંગામા ફટકડી ખાવા તથા બ્હાર પાચકર્મ વનેરે સ્વચ્છતાના કામમાં પણ ઉપયોગી છે. તેના સ્વદ ગુરુતર ખટામ પડેલો છે.

માત્રા ખાવા માટે ૨ થી ૮ ગ્રામ, બે મન માટે ૧૫ ગ્રામ, ફટકડીમ. ૫.૫૦ ગ્રામ તેલ ૧૦ ગ્રામમાં ભેળવે

ચુનો (કૃષીચુનો)

[illegible]

બહુજ ધરી ગઇ છે છતાં પણ રાજવૈવ્રો, શીર્ષતની દવાઓ કરનાર વૈવ્રો તેમજ હકીમોમાં આવી ચીજો હજી વપરાય છે, સાં તેનું શોધન મારણ થોડે ભાગે પ્રાચિન આયુર્વેદિક મતાનુસાર તથા વધુ ભાગે યુનાની મતાનુસાર કરવામાં આવતું જોવામાં આવે છે. અર્થે અમારા અનુભવમાં જે જોવામાં આવ્યું તે તથા પ્રાચિનશાસ્ત્રમાં જે તેમાંથી ઉપયોગી હકીકત દેખામાં આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે. અમેએ પણ તેમાંની કેટલીક ચીજો જનાવી છે પરંતુ વાપરવાનો પ્રમંથ બહુજ થોડો મળેલ છે.

મોતી જેવી વસ્તુ મુંઝવેની અગરમાં સદેહાદથી જોઈએ તેવી મળી શકે છે. રત્ન-ઉપરત્ન ખાસ કરી રત્ન લેવા માટે જ્યપુરની અગર સરસ ગણાય છે. સાં રત્નો ભારી કિંમત કે ઓછી કિંમતના મળી શકે છે. રત્ન દુકાનારૂપમાં કે જૂઠાનારૂપમાં સસ્તા મળે છે અને દવાના કામમાં બધા એવાજ લઈને વાપરે છે. કેમકે તે સસ્તા અને સુલભ છે. કેટલાક શીર્ષતો સારા નાંજ લઈને વાપરે છે.

સારા રત્નો શરીરપર આબુજલમાં લગાડીને ધારણ કરવામાં આવે તો તેની અસર મદના સંબંધથી શરીરપર ફાયદારૂપે જણાય છે અને આયુર્વેદમાં તેના જુદા જુદા મંદો સાથે યું યું સંબંધ છે તે પણ જણાવેલ છે અને તેનો ધણા આખસો તેવી રીતે ઉપયોગ પણ કરે છે.

વજ (હીરો)

વિવેચન: આજકાલ વૈદ્યોમાં હીરોના અમોઝે ઉપયોગ બહુજ છે. પ્રમાણમાં અને જાણ્ય છે તેનું કાચું જાડે કિંમતની રત્ન છે. ખાનારા અગરે મળતા નથી ગાંધી કે શીર્ષતની મદદ મારવા જાડે ચીજો કંગરી કે જાડરી જે અત્યંત વૈદ્યો માટે હાલ છે જા. પણ કેટલાક જાણે છે મરી જાવને ૫ મુંદાર મ.ક ને ને હીરો. હાલ ક મોટા વજરાં છે પરંતુ તે બહુજ મૂલ્યવાન

તેવડી અનિ મેંચે: મને જે તેથી વેગો દીરા જનાવનાર-સાક કરત રને
 ત્યંત્રી જેવડે જે બુદ્ધ નીકળે જે તે સાથે જે અથવા વધુ પમેજ
 દીગત દુકા જાતી તેની અઝ જનાવોને જેમે જે જે વાપરે જે

મુદ્ધિ: દીગતે કુવડી અને શેરગના કુસામમાં મ વ વિભ
 મત અવરડો તે મુદ્ધ મ.પ જે. પ્રથમ તેની બાંધીમળ્લિત. રાખ
 જેવી રીતે જેવી.

અરમ વિધી: દીગત, અઝ જનાવની વિધિવા અને
 જાતી જાતી ર અઝાં જાતે જે તેમંથી મરગ અને જે જાતી રો
 તેવીજ વિધિ. અર. જાતી અર જે જે. પડેજ અ જાતી અઝ

આગ્રકાલ ખતરમાં નકલી માણેક પલ્લ મળે છે તેનો રંગ શીકો હોય છે એની પેદાશ ખરમા તથા અકધાનીરયાન તરફ ચતી જાણાવવામાં આવે છે.

શુદ્ધિ : ડોલાયત્રવડે લીંબુનારસમાં ૨૪ કલાક ખાશી લેવાથી તે શુદ્ધ બને છે.

મારણ : શુદ્ધ માણેકને કુટી ખારીક વાટી લેવું પછી તેના સમાન ભાગે ગંધક, મનશીલ તથા હિંચુલ એ ત્રણે લેવાં, લીંબુનારસમાં સાત દિવસ મદન કરી ટીકડી બનાવી શુક્રવી સંપુટમાં રાખી ગજપુટ દેવા. એવા આઠ ગજપુટ એજ રીતે આપવાથી ભરમ બને છે.

ખીજ રીત : શુદ્ધ માણેકના છુકાને ગુલાબજળમાં ખુબ ખારીક વાટી લેવું અથવા કેવડો, ગુલાબ અને ચંદન એ ત્રણેના સાથે કાદેશા અર્કમાં માણેકને ખારીક વાટી લેવું. આ બંને પ્રકારને પિષ્ટી કહે છે. યુનાની વૈદ્યોમાં તે પ્રમાણે વપરાય છે. આશરે પંદર દલાડા સારી ખરલમાં પીસવાથી તે ખરાબર બને છે.

ઉપયોગ : વાત, પિત્તનાશક, રસાયન, દિપન, પાચન, વૃદ્ધ, કષય, નપુંસકતા તથા મદબાધા અને કર્મજટોરને પાત્ર મટાડે છે.

પ્રમાણ : ૦ા થી ૧ રતી. **અનુપાન :** મસાખ સાથે.

પત્તા (તાર્ક્ય)

વિવેચન : પત્તા આ દેશમાં તથા મીથ્રદેશમાં પેદા થાય છે. આ દેશના પત્તા કિમ્બ તથા ગુજમાં વધુ વખખાય છે. જે પત્તા ખારી, લીપા, ગંતિપુખ્ત હોય તે ઉત્તમ ગણાય છે.

શુદ્ધિ : કુવથી અને ફેદનાના કવ થમાં ડોલાયત્રવડે ચાર ૫૦ માફતથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ : મીથ્રોગનાગ્નમાં અક્ષતી તથા શુદ્ધ વાટી તેના ૧૦૦ ભાગમાં પત્તા ૨૫૫ અક્ષિમાં ૧૫૫૦ ગેલી રીતે ૨૦ વખત

ખુલતા રંગવાળું, વજનદાર, લીસું, ચોખું, ઘટપરમાણુયુક્ત, કામળ, વયોવય વધારે તેજવાળું હોય તે ઉત્તમ ગણાય છે.

શોધન: મળોનો કવાથ કરી તેમાં ત્રણ રાત દિવસ બાફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ: ગોમેદમણી પ્રમાણે કરવાથી ભસ્મ અથવા પિષ્ટી બનાવી શકાય છે.

ઉપયોગ: શ્વાસ, ખાંસી, અર્શ, ત્રિદોષ, જ્વર, વિષમજ્વર, મંદામિ વગેરે મટાડે છે તથા વૃધ્ધ અમિ વધારનાર, પાપને મટાડનાર અને પૌષ્ટિક છે. માત્રા: ૦૫ થી ૧ રતીભાર.

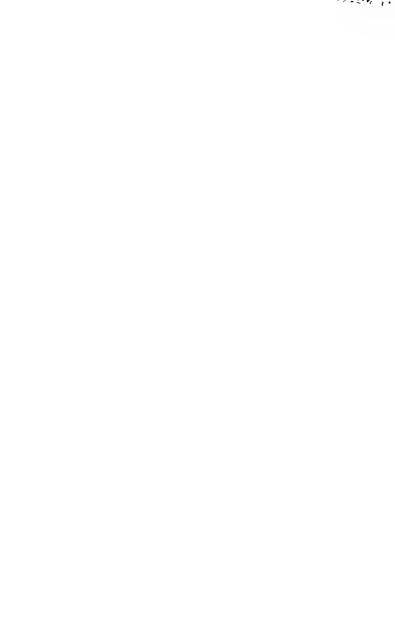
ગોમેદમણી

વિવેચન: બળદની ચરખી જેવો હોવાથી તેનું નામ ગોમેદમણી રાખવામાં આવેલ છે. આકાર ને દેખાવમાં બીલાડીની આંખ જેવો, રંગમાં ગૌમૂત્ર જેવો નિર્મળ, સ્વચ્છ અને ચારેબાણુ સરખા આકારનો, પંડવમરનો, પ્રકાંશયુક્ત, વજનદાર હોય તે ઉત્તમ ગણાય છે.

શુદ્ધિ: ગોરોચનના પાણીમાં ૨૪ કલાક બાફવાથી તે શુદ્ધ થાય છે.

મારણ: મનઘીસ, હરતાસ અને ગંધક એ ત્રીણે સમભાગે લઈ તેમાં તેલક્ષાજ વજનથી ગોમેદમણીનો બારીક બુકો નાખી લીંબુરસમાં મર્દન કરી ગજપુટ અમિ દેવો. એવા આઠ ગજપુટ દેવાથી ઉત્તમ ભસ્મ બને છે અથવા આઠ કત્રીભારમાં ધુંડી તેની પીટી બનાવી ભેરી. યુનાની મન પ્રમાણે એવી રીતે બનાવી વાપરે છે.

• મંદનગુરો, ગુલાબકુલ, કેવટો એ ત્રણે સમભાગે ૯૫ રાત્રે બાફવડા પાણીમાં ૫૯.૫૦ રાખવા, સવારે નહીંકાચરમા બની તેનો બાર્ડ બિયો દેવો. આ આર્ડને ત્રિભાગઅર્ક કરે છે. ને રસીક, પિત્તનુ રામનારન ૧ અને મનને આનંદ આપનાર છે રત્ન, મુકા વમેરેને યુનાની ૫૬નિને પિષ્ટી કરવામાં તે ખાસ ઉપયોગી છે.

ગુણ-ઉપયોગ : પાંડુ, મંદાગ્નિ, કફ, વાયુ અને પ્રમેહ તથા
મટાડનાર છે. કેટલીક પૌષ્ટિક દવાઓમાં પણ તે વપરાય છે.
પ્રમાણ : ૧ થી ૨ રતીભાર. અનુપાન : માખણ.

વૈકાંત

વિવેચન : વૈકાંતને કેટલાક તરમરી કહે છે. વૈદ્યોમાં વૈકાંત
દેહનું મતભેદ ચાલે છે. કેટલાક વૈદ્યો બીજોરી કાચ જેવા જડા
ને મોટા ટુકડા આવે છે તેને વૈકાંત કહે છે અને તેની જલરસ
નાવી વાપરે છે. ખરી રીતે હાંસાદાર, ૭ કે આઠ હાંસાવાળું, કાચ
કાઢી દોષ છતાં તેમાં રંગ-કિરણો દેખાતા હોય એવું વૈકાંત આયુર્વેદ
શાસ્ત્રમાં બતાવેલું છે તે વાપરવું જોઈએ. કારણકે વૈકાંતના ગુણો
દીરાની સમાન હોય છે અને તેના ઉપયોગ દીરાની અવેજમાં કરી
પ્રકાશ એમ પણ કહેલું છે.

શુદ્ધિ : કાંઈ તથા ગૌમુત્ર સાથે મેળવી તેમાં જલખાર,
આજખાર પંચલવણ વગેરે નાખી ડોસાયંત્રમાં ભરી તેમાં વૈકાંતની
પોટલી આંધી ત્રણ દલાડા બાફે આપવાથી શુદ્ધ થાય છે. અથવા
દીરામાં બતાવેલ વિધી પ્રમાણે શુદ્ધ કરી શકાય છે.

મારણુ : એક મંપુટમાં ગંધકને ઘોળનારસમાં વારંવાર દોષ
તે રાખી તેની વચ્ચે વૈકાંતના ટુકડા રાખવા. ઉપર ગંધક પાથરી
મંપુટ બંધ કરી મજપુટ અગ્નિ આપવો. આવા આઠ મજપુટ દેવાથી
વૈકાંતનીભરમ બને છે તે દવાના કામમાં વાપરવી.

ગુણ-ઉપયોગ : વૈકાંતજરમ આયુષ્ય અને બળની વૃદ્ધિ
કરનાર છે, પૌષ્ટિક, શુદ્ધિવર્ધક, તબે દોષને દરનાર, પેટનારોગ મટાડનાર છે.
તેના ઉપયોગ દીરાની અવેજમાં દરેક રોગમાં કરી શકાય છે કેમકે
વૈકાંતના ગુણો દીરાને મળતા છે. આયુર્વેદના અનેક રસાયનોમાં તેની
ભરમ વપરાયેલી જોવામાં આવે છે.

પ્રમાણ : ૦૫ થી ૧ રતી. અનુપાન : રેશનુઝર.

બનાવટોમાં મોતી વપરાય છે તે એકલા પણ વાપરી શકાય છે. તે ભારે કીમતી દવા છે પરંતુ ગુણમાં ખાસ અકસીર છે. કેટલાક માણસો મોતી ન મળવાથી તેને અભાવે મોતીનીઝીપ વાપરે છે તેમાં પણ ગુણ ફીક હોય છે. પરંતુ મોતી જોડેલો તો નહિજ. મોતીનો ઉપયોગ સુરમામાં નાખી આંખ માટે અંજન તરીકે કરી શકાય છે. મોતી નેત્ર માટે ખાવા અને અંજન કરવા માટે ઉપયોગી છે. ક્ષય તથા ખાકશોષમાં મોતી ઉત્તમ ગુણુ આપનાર જણાયાં છે. ક્ષયની બધી દવાઓમાં મોતી વપરાય છે.

પ્રમાણુ : ૦૧ થી ૧ રતીભાર.

અનુપાન : મધ, ઘી અને સાકર, માખણ, મલાઈ કે બીજી મીઠાણુ યોગ્ય દવા સાથે વાપરી શકાય છે.

પ્રવાલ

વિવેચન : સમુદ્રમાં રહેનાર એક જાતના કીડા પોનાના રહેવા માટે એક સ્થાન બનાવે છે તેનું નામ પ્રવાલ છે. તેનું બીજું નામ પરવાગાં પણ કહે છે. બગ્ગરમાં પ્રવાલની પાનગી તથા જાડી ઝાંખગી મળે છે. રંગમાં લાલ, સ્વચ્છ, રિન્ગધ તથા વજનમાં ભારે તથા જાડી હોય તે પ્રવાલ દવાના કામ માટે ઉત્તમ ગણાય છે. ત્રીબુાં ઉંદરાગા, પીંગા કે સોદ તથા કાગા હોય તે હલકાં હોય છે. એનો ઉપયોગ દવાના કામમાં ન કરવો. પરવાગાની માગા બનાવી લેધિ મગામાં પડે છે.

શુદ્ધિ : ત્રિફલનાકચમાં ત્રણ કલાક બાફવાથી, અરબીના-અમ્બા ત્રણ કલાક બાફવાથી, લીંબુનારસમાં ત્રણ કલાક રાખી મુકવાથી કે રંગુવ અને મીઠાપુનમાં બાફવાથી પ્રવાલ શુદ્ધ બને છે. તમે તે રીતે ઉપયોગ કરે. બહારી દાંધા પડી તેને કૂટી બારીક બુઝો કરો. અને તેની જરૂર બનાવશે.

જેમાં મોતી યએલાં હોય છે તે દવાના કામ માટે ઉત્તમ ગણાય છે. સારી છીપનું વજન ૪૦ થી ૮૦ તોલા કે તેથી પણ વધુ હોય છે. આથી સારી છીપો જસરા તરફથી આવે છે. અહિં જે સામાન્ય છીપો મળે છે તે ગુણમાં તદ્દન હલકી હોય છે. સારી અને ખરી છીપ જોવાથી તેમાં મોતીના ગુણોનો ભાસ થાય છે. આવીજ છીપ દવાના કામમાં વાપરવી જોઈએ.

શુદ્ધિ: સારી છીપ લાવી તેની પીડના ભાગમાં ખરબચડો ભાગ હોય તે કાઢી નાખી દશેડીવડે તેના દુકડા કરી ગરમપાણીથી ધોઈ તેને ડાકાયત્રમાં પોટલીરૂપે બાંધી ગૌમુત્ર તથા તેમાં થોડું સિંધવ નાખી તેની વચ્ચે રાખી ત્રણ કલાક બાફ આપી પછી ધોઈ શુદ્ધ કરી લેવી.

મારણ: છીપના દુકડાને કુંવારના લફરાની વચ્ચે રાખી એક મેપુટ બનાવી મળપુટનો દલકો આંચ આપી પછી તેને ખરલમાં ધુરી લેવું. વધારે સફેદ ન હોય તો એવીજ રીતે કુંવારનારસમાં ધુરી દીકડી કરી સુકવી બીજવાર આંચ આપી તેથી ઉત્તમ સફેદગતી ભરમ થાય છે. કેટલાક લીંબુનારસમાં પણ તેનું મારણ કરે છે. તે રીત પણ સારી છે.

ગુણ-ઉપયોગ: છીપનીભરમનો ઉપયોગ પૌષ્ટિક તથા પાચક તરીકે તેમજ વાતદર ગુણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેનાથી પેટનાં અનેક રોગ મટે છે. મગજને તાકાત આપે છે. દાકડાંને મળપુટ બનાવે છે, બૂખ લગાડે છે, વાયુ ચોડા કરે છે, કષ્ઠને મટાડનાર છે.

બીજી વિધી: મોતીની આરી છીપ લાવી તેને બાંધી તેમાં રમણાર મેની જેવા સારા સારા દુકડા લઈ લેવા, એ દુકડાને ગરમ લીંબુનારસમાં ૧૨ કલાક પડાવી રાખવા. મરડે તેને ગરમપાણીથી ધોઈ લઈ લેવા પછી તેને કેલસાથી બરેલી સરડીયા રાખી

કુલિ હેતુ. કુલી જમણે થાવ એટલે તેને ઉપાડી લાઈ કિં રાં
 ખરખરં. વડી જાટલીયા જગી મળતુ અરવાનો મુવાજળામાં વડી
 મર્યા. જાટલીમાં રખી હેતુ. આ જમ મર્યાની હોતુના તથા નજા
 ૨૦) માનીબરમની મ.કક માનીબરમન. અમ. હમં વાપરી મા રાં
 પ્રમાણુ ૦ રી ર રી. અનુપાનઃ મધ કે મળતુ મ કે

૩૧૩૫

કોડી

વિવેચન : કોડી (કપર્દિકા)ની પેદાશ પણ સમુદ્રમાં થાય છે. કોડી ત્રણ મતની થાય છે. દવાના કામમાં પીઠારંગની કોડીઓ વપરાય છે. એક તોલાની કે તેથી વધારે વજનમાં હોય તે દવાના કામ માટે ક્ષેષ્ટ ગણાય છે. આવી કોડીઓ સમુદ્ર કિનારાના શહેરોમાં મળે છે. કેમકે ત્યાં વહાણની મુસાફરી કરનાર ખસારીઓ ખસારના દેશોમાંથી આયાત કરે છે. સારી કોડીભરમ બનાવવા માટે તેમજ અનેક રસોની બનાવટ માટે જરૂરી વસ્તુ છે. એ માટે પીળા મોટી કોડી વાપરવાનું ધ્યાનમાં લેવું.

શુદ્ધિ : ૧૨ કલાક સુધી ખાટી ઊંચ કે લીંબુનારસમાં પલાળી રાખી પછી પાણીથી ધોઈ લેવી, અથવા ત્રણ કલાક લીંબુનારસમાં કે ગૌમૂત્ર અને સિંધાલુબના મીઠણમાં ડાઘાવંતમાં ખાટી પછી ગરમપાણીથી ધોઈ લેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ : કોણસાને સગાવી તે લાલ થાય ત્યારે તેના પર કોડીઓ મુકી દેવી. એ કોડી તપીને ફુલી ગય ત્યારે સંભાળથી લઈ લીંબુનારસમાં અથવા કુંવારનારસમાં બુકાવવી. પછી એજ રસમાં વાટી દીકડો કરી દલકા મજપુટ આપી દેવા. એટલે તેની ભરમ બની જશે.

શુભ-ઉપયોગ : પેટનાગ્રમ, વિષમત્તર, અંબદખી, પેટનો-વાયુ, ક્ષય, ગંગા, ખામી, આસ, પ્રમેદ, પ્રદર, વગેરે રોગોનાં ઉપયોગી છે તેની ભરમ અનેક યોગોમાં વપરાય છે.

પ્રમાણ : ૩ થી ૬ રતીત્કાર.

અનુપાત : માખણ કે ઘી સહ અથવા પાણી કે પાન સહ લેવા.

ખંડ ૭ મો

ચંત્ર વિભાગ તથા પરિભાષા

આયુર્વેદિક દવાઓમાં કેટલાક યંત્રો વપરાય છે, આ યંત્રો તૈયાર મળતા નથી, પરંતુ દવા બનાવનારે પોતેજ પોતાના હાથે સમજીને તૈયાર કરવાનાં છે. આ યંત્રો પ્રચલિત તેમજ સામાન્ય વપરાશનાં છે; અને તેની સર્વ સાધારણ માટે અર્થિ માહિતી આપવામાં આવે છે. વિશેષ માટે પ્રાચિન ગ્રન્થો જોઈ લેવા.

કમરચંત્ર : એક મોટું અને નાનું એમ બે માટીના હાંડણા લેવા, સમડી કે ચુકાપર રહી રોકે તે માપનું હાંડણું નીચે રાખી ઉપર મોટું હાંડણું રહે તેમ ગોઠવણ કરવી અને હાંડણાના ગળાને આગ ધસીને ધાર મેળવી દેવા પ્રમાણે કરવો. જે વસ્તુના કુણ ઉડાવવા હોય કે સિંચણમાંથી પારદ છુટો કરવો તે પદાર્થ તૈયાર કરી નીચેના હાંડણાના તળીઆમાં પાથરી લેવો. પછી અને હાંડણાની સંધીને ચૂનો ફટકડી, મીઠું અને લોટ લઈ વાટી તે વડે બંધ કરી દેવું. ઉપરના હાંડણાના તળીઆપર બીના કપડાની ધડી વાગી મૂકના જવું. તે કપડું ગરમ થાય ત્યારે બદલાવી બીજું ઠંડું કપડું મૂકવું. આમ કરવાની સાથે સમડી કે ચુકામાં એક સરખો તાપ આપના જવું. ત્રણ, છ કે આઠ દલાક આ પ્રમાણે કરવાથી નીચેના પદાર્થમાંથી સત્તર ઉડી ઉપરના હાંડણાના તળીઆમાં માટી જમે. પછી સંભાળથી ચંત્ર ઠંડુ થયા બાદ ખોલી તળીઆમાં સામેલા પદાર્થ ઉમેરી લેવો. આ ચંત્રમાં પારદ ઉડાવવામાં આવે છે. કપુર, રસકપુર તથા સોમકનાંકુડ પણ ઉડાડીને તૈયાર કરવામાં આવે છે.

વાલુકાચંત્ર : એક લોટાની ઉડી દલાક અથવા માટીનું કપડું લાવી તેને તળીઆ દલાક આંતરની જગ્યા રોકે તેવું બિંદ કરી

તના ઉપરના અમ્ભા ૨૪૫. ૬૩૬ માટે પાણી અગાધ છે ત્યં ૪૧
 મ. મેની જાજુપર એક નદી ને કોલી દેવે ૫૬ આ પ્રમ જે ૫૪
 મન ૧૧ તેની ૨૫ ૫૫ કી જેને મુકી નાપ આપવાથી અંતરે આ
 નામે ૧૦ ની વડે અગર આપવા પામે છે તે ૨૫. ૫૪ ૫૪
 અને નદીન અમ્ભા જોવા દેવા નો અર્થ પરવારો ત્યં ૪૧ ૫૪
 કે ૫૧ કે ૫૧ ૫૪ આ પાણી ઉતરના અમ્ભા ૬૬ પાણી અગર ૫૪
 અને ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ જે ૫૪ ને ઉતરની નદી વડે કાઢી ન લી
 એક ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ અને ૫૪ ૫૪ ૫૪ નામે દેવતા ૫૪ ૫૪
 ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪
 ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪ ૫૪

ભાગ તપેલીપર જરાજર મોઢવી પછી તે હાંડલામાં જેનું તેણ કે પ્રવાહી સત્વ કાઢવું હોય તે ભરી દેવું અને તેના મોઢાપર એક માટીના પહોળા કાંઠાવાળું અર્ધ હાંડલું રાખી તેમાં છાણ ભરી તાપ દેવો. કાંઠો તથા હાંડલું જમીનમાંજ રહે તેમ કરવું. આ છાણાનું પ્રમાણ અંદરની વસ્તુને આધારે ઓછું વધતું લેવાય. આ પ્રમાણે તાપ દેવાથી અર્ધ તથા તેણ પાણી નીકળે છે અને તે નીચેના તપેલામાં એકઠું થાય છે. જે સંભાળથી કાઢી લેવું. ફરકાનાં મૂળનો અર્ધ પલાશ મૂળનો અર્ધ વગેરે કાઢી શકાય છે.

આ પ્રમાણે બીજો પ્રકાર પણ બનાવી શકાય છે તેની વિગતઃ એક કપડામાટી કરેલી જાટલીમાં ઘતુરાના બીજ જેવી ચીજ ભરી તેના મોઢામાં જાડું કપડું બાંધી દેવું. એ જાટલીનું મૂળ છીદ્રવાળી કડાઈની અંદરથી નીચેના ભાગમાં લઈ જવું. એ કડાઈને ઊંચા સુકાપર મુકી આખી કડાઈમાં યોગ્યતા પ્રમાણે છાણનો ભરાવો કરી અમિ સળગાવી આપવું અને કડાઈની નીચે શીશીનું મોઢું હોય તેની પાસે કે જરાજર અડોઅડ પડેલા મોંની જાટલી રાખી દેવી. ચોટીવાર પછી તેમાં તેણ-પ્રવાહી દગે તે આવતું જશે. તાપ થીમો રાખવો તો તેણ સાફ મળશે. કનકબીજનેણ આ કુશિયથી સરસ નીકળે છે.

નળીકાચંદ્ર : આ ચંદ્રો જગતરમાં દેશી દખના ત્રાંજાના બનાવેલા તૈયાર મળે છે. દકયામાં તે દેશી સારા છે. ફેશન તથા સફાઈ માટે વિદેશી બનાવટનાં ચંદ્રો મારા જખાપ છે.

પાણીના મોઢા હાંડા જેવું એક વસ્તુ હોય તેમાં વનરપત્તિ લીલી કે મુકી ભરી તેમાં યોગ્ય પ્રમાણમાં પાણી નાખી ૧૨ થી ૨૪ કલાક પાણી રાખવામાં આવે છે. એ હાંડા ઉપર બાંધે તેમાં આવે તેવા નાનો થડો બગાડી દેવો. આ પાણી તૈયારપર કાનડી વગેરે ૧૨ થી ૨૪ કલાક દેવ ૪ થી ૫ જેવા જાડા થડો પાણી ભરી શકાય છે. ૧૨ થી ૨૪ કલાક એક નાનું દેવ ૪ થી ૫ જેવા થડો વનર નીકળે તે અને

તેન. ઉપરના જામમાં નળાં કંકર માટે પાનું અગ્રણ છે ત્યાં
 મ.મેની જાણુપર એક નળી મે.કોરી રોષ છે, આ પ્રમદે મ.પ.
 જન.વી તેની અ.પ. અ.પ. કુત્રી મુલે મુકી તાપ આપવાથી અંતરે અં
 નીમેર — નળી વડે અગ્રણ આપવા વાગે છે તે રસનપર મ.પ.
 અને નળીને. અગ્રણ મોડી રોષ તેા અર્થ પરજરો ત્યાંજ મ.પ. છે
 કે રી કે રી વડે આ અગ્રણ ઉપરના જામમાં કંકર પાનું અગ્રણ
 અને નળી પા.વી રોષનુ છે કે તે ઉપરની નળી વડે રાશી નળી
 એક કંકર છે, અને એક અને અગ્રણ નળી મે.પ. રોષ નીમેર
 મ.પ. અંક કંકરે રોષની વડે તેપા. રોષને, રાશી નળી

મૂળને ફરતું લેપન કરવું અને ઉપર ચોખાના ફોતરાં મુકવા. ત્રણ દિવસ સુધી તાપ-અગ્નિ મૃદુ આપી ભરમ બનાવાય છે.

સચ્ચયંત્ર : વાલુકાયંત્ર પ્રમાણેજ થાય છે પરંતુ તેમાં રેતીને બદલે મીઠું ભરવામાં આવે છે તથા ફેટલીકવાર તાપ તેને થોડો થોડો અપાય છે વળી તેમાં પકવવાની દવા મૃગાંક જેવી હોય છે, તેનું સંપુટ અંદર રાખી યંત્રને બંધ કરી ચુલે મુકી તાપ આપવામાં આવે છે.

તપ્તબદ્ધ : લોહાની ખરલને તેના માપ પ્રમાણે ચુલો બનાવી તેના પર ગોઠવી નીચે ચોખાના ફોનશનો ધીમે અગ્નિ આપતા રહેવું અને ઉપર ખરલમાં પારદ નાખી તે સાથે બીજી ચીજને નાખવી આ પારદને માટે ઉપયોગી છે. અમારે ત્યાં લોહાની ખરલ અને સગડી તૈયાર મળે છે.

પુટ : રસાદિપદાર્થો ખરાબર પકવ થાય તે પ્રમાણે અગ્નિ આપવી તેને પુટ કહે છે.

મહાપુટ : બે દાથ ચોરસ અને તેવડોજ ઉંડો ખાંડો દોય તેમાં (ત્રણ ગુણી ડાહ્યાં માપ છે) ડાહ્યાં મુકી વચ્ચે મંપુટ રાખી ઉપર ડાહ્યા ભરી અગ્નિ આપી દેવા તેને મહાપુટ કહે છે.

ગજપુટ : એક ગજ ચોરસ અને નેટચોજ ઉંડો ખાંડો દોય તેમાં ઉપર મહાપુટમાં કલા પ્રમાણે અગ્નિ આપવી તેને ગજપુટ કહે છે.

વારોહપુટ : એક દાથ (૨૦ હંચ) જેટલા ચોરસ અને ઉંડા ખાંડામાં ઉપર મુજબ અગ્નિ દેવા.

કુકુટપુટ : ચેવંત ચોરસ તથા નેટચોજ ઉંડા ખાંડામાં અગ્નિ દેવે.

કપિાનપુટ : આ સાધારણ ખાંડો કરી રવાને ચાંખાની બે વડાના મંપુટમાં બધા દેવ ૮૫ તેને કલા ૮ ડાહ્યામાં અગ્નિ નાખવું ને.

ખરડ અને જલ છે. ડાહ્યાચંદ્રથી શોધન કરેલી ચીજોમાં વિષનું પ્રમાણ કંઈક ઓછું થવાનો સંભવ ખરો. પરંતુ તેથી કંઈ તેમાંનું વિષકારક તત્વ દૂર થઈ જતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે એ ધાતુ, ઉપધાતુ, રસ અથવા ઉપરસનું શોધન કર્યા બાદ તેનું મારણ કરવામાં આવે છે. એ ક્રિયાથી ધાતુની ભરમ કરતાં તે ઓકસાઈડ, ગંધીય, કાર્બોનેટ અથવા અતિસૂક્ષ્મરૂપે તૈયાર થાય છે. પહેલાં અનેક પ્રકારની વનસ્પતિનારસ કે ક્વાથવડે ભાવનાઓ આપવામાં આવે છે. એ માટે અનેક વનસ્પતિના સ્વરસ, ક્વાથ, ક્ષીર, પ્રાણીઓનુંદૂધ, લીંબુનોરસ, ક્ષાર, ત્રિક્ષ્ણ, ચીકાસદાર વનસ્પતિ, પ્રાણીઓનાંમૂત્ર, વિષ્ટા, લોહી, પારદ, ગંધક, મનશીલ, દરતાલ, સોમક વગેરે વપરાય છે. આ સર્વ પદાર્થો ભરમ બનાવવાના કામમાં અત્યંત મદદકર્તા થાય છે. તેથી ગંધીયરૂપે ભરમ જલદી તૈયાર થાય છે. વનસ્પતિઓ વાપરી હોય ત્યાં ઓકસાઈડ અથવા કાર્બોનેટરૂપે ભરમ તૈયાર થાય છે આ તેની અંતિમ સ્થિતિ છે અને ત્યાં પહોંચ્યાબાદ તે ધાતુના સ્વરૂપે નથી. અત્યંત ખારીક રજકળોના રૂપમાં છુટી પડી જાય છે અને તેજ છુટી પડેલ પરમાણુઓના આકારની ધાતુ મનુષ્યના શરીરમાં રહેલ રસ, રક્ત, માંસ, મેદ વગેરે ધાતુઓમાં જઈ પોતાનો યુગ્મ કે પ્રભાવ બતાવી શકે છે.

આજકાલ સરની ભરમ બનાવનારા ધનુ છે તેઓ ધાતુપર ચાટલી ક્રિયા કરવા નથી અને પરિણામે તે ધાતુ શરીરમાં જઈ જોખનરૂપે રહી પડે છે, જેટલીકવાર તેથી લાની પજ થાય છે. આયુર્વેદિક પદ્ધતિ પ્રમાણે તૈયાર થતી આવી ભરમો નથી રિટેન્ટથી બનાવતી કે.દ. જેનેની ભરમ જેવી બનાવટો વચ્ચે શુ અંતર છે તેનો મારાંડ પજ આ ખુલ્લસામા આવી જાય છે.

કરી તડકે સુકવી લઈ તેના ઉપર દરરોજ એક કપડમાટી કરવી
કપડમાટી કરવાની રીત એવી છે કે મુઘતાની માટી લાવી તેને કુટી
પલાળી રાખવી પછી તે નરમ કરી તેમાં લુના કપડાના નાના નાના
આશરે વેંતવેંતના ટુકડા કરી મસળીને શીશીપર બરાબર ચોડી દેવા.
પછી તેને તડકે સુકવી ફરી એવીજરીતે બીજી કપડમાટી કરવી આ
પ્રમાણે લગભગ દરેક કપડમાટી કરી લઈ સુકવી રાખવી. આ શીશી
વાલુકાવંતમાં રહી શકે એવા માપનું લગભગ ૧૨ ઈંચ ઉંચુ અને
ફરના ઘેરાવામાં શીશીની આલુઆલુ આડઆડ ઈંચ જગ્યા રહે તેનું
પહોળું માટીનું કે લોદાનું (ઉંડી કઠાઈના ઘાટનું) યંત્ર તૈયાર કરી લેવું.
આ યંત્રને (માટીની લાંડલી પહોળા મોદાની હોય તેને તારથી બરાબર
બાંધી તેનાપર કપડમાટી બે ત્રણ કરી લેવાથી પથ્થુ બને છે.) આ
યંત્રના તળીઆમાં બરાબર વચ્ચે એક પેસો આવે જગ્યા તેવો છેદ
કરી લેવો. જોઈએ જો યંત્ર લોદાનો બનાવવો હોય તો તે લોદાની
ઉંડી કઠાઈ કરાવી લેવી અને તેને તળીએ એવોજ છેદ કરાવી કઠાઈને
કપડમાટી કરી લેવી.

આવી કઠાઈ બરાબર રહી શકે તેવો કાચી માટીના ઇંટનો
બનાવેલો ઉપરથી ચારસ યંત્ર રહે ત્યાં ગોળાકાર અને અંદર તળીઆના
ભાગમાં ગોળ તેમજ પહોળો હોય તેવો ચુનો તૈયાર કરી લેવો, આ
ચુનાપર યંત્ર રાખનાં નીચે દર્શાવેલ જગ્યા ખાલી રહે તેટલો ઉંડો
લોચો જોઈએ. આ યંત્રને ઠીક રાખવા માટે ચુનાની વચમાં ત્રણ
લાંબા લોદાના સળીઆ ભડી બનાવવી વખતેજ ચોડવી દેવા. આ
સળીઆના આધારે યંત્ર બરાબર તેના ઉપર બંધ બેસતો રહી જગ્યા
તેમ જોઈએ. આખો યંત્ર ભડીના મોઢામાં રહી જગ્યા ચોડે તરફ
તેનાકારના એક ઈંચ જગ્યા ખાલી રહે અને અંદરથી અભિર્ન.
જગ્યા બરાબર બહાર નીકળતી થતી ચોડે તરફ ફરતી રહે તેમાં
તેનાવળ કરવી. આ ભડીમાં રહે તેટલા લાંબા બાજુના છત્ર પુરોડે

બરાબર બનાવેલી નહિ હોય તો લાકડા વધારે ખપશે અને તાપ ઓછો લાગશે માટે તે બુદ્ધિપુર્વક વિચાર કરીને તૈયાર કરવી જોઈએ. એ સિવાય એ યંત્રમાં ખાટલી રાખી તેની આબુઆબુ રેતી (વાહુકા) ભરવામાં આવે છે આ રેતી નદીમાંથી સાફ હોય તે લઈ રાખવી. ખડુ ઝીણી તેમ ખડુ મીઠી ન હોય, તેવી ચાળેલી રેતી આ યંત્રમાં ભરવા માટે એક એ કાચા ભરી રાખવા કદાચ કાંઈ વખતે અકસ્માત થાય તો ત્યાં આંધી રેતી રહેતી હોવાથી તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે આ રેતી ભરીમાં થોડોક વખત ચાલે છે. પછીથી તે બદલાવી નવી રેતી વાપરવી જોઈએ.

જ્યાં ભડી ચડાવવાની હોય ત્યાં રાત્રે બની રહી શકે તેવી સગવડ રાખવી. એક લોડાનીસગી આસરે બે કુટલાંબી અને પેનસીકથી જરા ઝીણી હોય તેની અણી જરા પાતળી કરી તેને છેડે લાકડાનો દાધો લગાડી તૈયાર રાખવી, એ સિવાય ચાંપીઓ, સાબુસી વગેરે સાધનો તૈયાર રાખવા જોઈએ.

હવે જે કાંઈ કુષીપદ્મરસ બનાવવાનાં હોય તેના પાકમાં જતાગ્યા પ્રમાણે વિધીસર કચ્છલી બનાવી તૈયાર કરી રાખવી જોઈએ અને અદિ શીશી તૈયાર હોય તેના મોઢા ઉપર કાગળની કુષી બનાવી પીંચેથી તેમાં કચ્છલી ભરવી, કચ્છલી માટે એવું ધોરણ છે કે શીશીના ત્રીજા ભાગમાં દવા રહે અને બે ભાગ ખાલી રહે તેટલીજ કચ્છલી તેમાં ભરવી જોઈએ. અન્યથા ઉભરાઈ જવ તો મંથવ છે, સાધાગળીને ૪ રતલ (જગેર પાકા) પાણી માથ એવડી ખાટલીમાં ૪ તોલા મેનું ૩૨ તોલા પારદ અને ૬૪ તોલા રૂધક્ષની તૈયાર કરેલી ૧૦૦ તોલા કચ્છલી બગીને નિર્ભય રીતે પકાવી શકાય છે.

મીઠામાં કચ્છલી બની તે સીકાવે વાપરવાનું (નુંદા)માં વચ્ચે રાખેલા છેડ ઉપર રાખી તેના ઉપર સીસી મુકવી અને સીસીની

ઝેરો બતી બંધ થઈ માંન થોડો થોડો ધુમાડો નીકળતો દેખાશે. આ ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે થોડી થોડીવારે તમ શલાક શીશીમાં નાખી ગળું સાફ કરતા રહેવું કેમકે તેથી ગંધક ઝાઝો થાય છે, શીશી સાફ રહે છે. આખીરાત અને દિવસ આ પ્રમાણે ૨૪ કલાકથી તે ૪૦ કલાક સુધી અમિ કમ ચાલુ રાખતાં તમામ ગંધક બળી ધુમાડો નીકળતો બંધ થઈ જાય, અને ઉપરથી શીશીના તળીઆ તરફ જોનાં તે સાફ અને લાલ દેખાય ત્યારે સમજવું કે હવે ગંધક સાફ થઈ ગયો છે. આ વખતે અમિનો કમ પ્રથમ મંદમાંથી થોડો મધ્યમ કરવામાં આવ્યો હોય તે જરા નરમ કરી લેવો, અને શીશીને સાફ થવા આપવી. અને શીશીના ગળામાં બરાબર ફીક બંધ બેસતો થાય તેવો ચાક (ખડી)નો જુલ ઘડીને તૈયાર રાખેલો હોય તે તથા મધ અને ચુનો તૈયાર રાખવો. જરા કપડાની સાફ પટી પણ તૈયાર રાખવી.

બરાબર શીશીનું ગળું સાફ કરી અંદરથી ધુમાડો નીકળવાનું બંધ થયું છે એમ ખાતરી કરી પછી થોડો મધ અને ચુનો સાથે મેળવી તેમાં કપડાની ઝીણી પટી પસાળીને પટીને જુલ ઉપર લગાડી (ચોટી) તે માટીનો (ખડીનો) જુલ શીશીના મોંમાં લગાવી મજબુત બંધ કરી તે જુલ અને શીશીના સાંધા ઉપર એવીજ એક બીજી કપડાની પટી ચુના તથા મધમાં પસાળી લપેટી દેવી. આ પ્રમાણે કરતી વખતે આમ બે કલાક મંદ કરી દેવી, બરાબર જુલ બેસી જાય ત્યારપછી ધીમે ધીમે અમિ વધારવાનું શરૂ કરવું અને તે સમયમ મંદ, મધ્યમ અને ઝેરો નિમ્ન અમિ કમ રાખી સમયગ ૧૨ થી ૨૪ કલાક સુધી અમિ આપનાં ઝેરો બંધ કરી દેવું. અને અમિ બંધ કર્યા પછી શીશી તલ દરેલી જાણાય ત્યારે જ નીચે ઉનારી શીશી દ્વારા ઉપરથી કપડામાટીને ચાકવડે સાફ કરી લખ તેને મંદમાંથી લેવરી. દેવડની વખતે કાચનાં બુલો ન રાખ ને ખાનમાં રાખવું. વડા કપડાની એક મરજ રીત એ છે કે મુલતીનિદારો વાસનેલમાં પડાવી

અરાબર ધુંડી થોડાક ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ લાક્ષરગની. દલકા
વગ્નની ભસ્મ થઇ જશે તે દવાના કામમાં વાપરવી.

આ પ્રમાણે કુપીપકવરસ - બનાવતાં ધ્યાનમાં રાખી કામ
કરવામાં આવે તો કોઈપણ દુશીઆર વૈદ્ય કંઈ પણ નિષ્ફળતા સિવાય
ફોલમંદી સાથે સારી વસ્તુ બનાવી શકે છે.

ઉપર બતાવેલી વિધી ચંદ્રોદયને મળતી છે. પણ જો રસસિંદુર
બનાવવો હોય તો તેમાં પાણે અને ગંધક જે ચીજ હોય છે અને
શીશી બોક્ષની વખતે તળાંબે કાગી રાખ (ગંધકની રાખ) બચે તો
તે કુદ્ધે મારતાં ઉડી જાય તેવી દારો અને તે ફેંકી દેવી અથવા તેનો
મક્કમ બનાવી ખસ ઉપર લગાડવો અથવા તળાંબામાં કંઈ ન હોય તો
માસ અરાબર પાકે છે એમ સમજવું. કદાચ તેને ગોઠી અમિ મળી હોય
તો તેને તળાંબે લીલા કાગારગની દળગલીનો ચાંદો ખાંચેથી રહી જશે
તેને ઉખેડી વાટી દળગલી કરી લેવી અને તે ખીજવાર ખીજી શીશી
થડે તેમાં નાખી દેવો. બુદ્ધથી તેને ફેંકી ન આપવા જોઈએ.

ચંદ્રોદયમાં શું આવે છે? ચંદ્રોદય બનાવતાં તેમાં શુદ્ધપારદ
શુદ્ધગંધક અને શુદ્ધમુવર્ણ વાપરવામાં આવે છે. પારદ શુદ્ધ કરવાની
રીત આગળ કહેલી છે તે પ્રમાણે પારદ શુદ્ધ બનાવી લેવો. ગંધકની
શુદ્ધિ માટે ગંધક પ્રકરણમાં બતાવેલી રીત અનુસર શુદ્ધ કરીને તેને
લેવા. પણ અદિ મુવર્ણ માટે જાણવાની જરૂર રહે છે કે મોનાના
વજન લઈ શકાય છે પણ તે જલુ મોંઘા મળે છે. તેની જગ્યાએ શુદ્ધ
મોંઘા મોંઘા લઈ તેને મોંઘા સાફ કરનારાઓ પાસે લઈ જઈ એમીક
અને ચાંદીના ચોખ્ખો સાક કરાવી તેની ખારીક કેવી કરાવી લેવી.
આ રીતી ખારીક, મુંદાગી અને મોંઘા લઈ જાય છે તે બધામાં શુદ્ધ
પારદમાં મેળવી ગંધક નાખી દળગલી કરી જઈ ચંદ્રોદય બનાવવો.
જાન કરવાથી એ છે. બચેલા મોંઘા સરેલથી મળી જાય છે.

(૨) ચંદ્રોદય પ્રકાર ૨ જો: ઉપર જતાવેલ પાક મુજબ
 દોષ તૈયાર કરી તેમાં ફરીને ૬૪ તોલા ગંધક નાખી એવીજ
 પીણ્ણવાર (સુવર્ણ સહિત) પકાવી લેવો. આ પ્રમાણે ત્રીજીવાર
 કઠ્ઠલી બનાવી ગંધક મેગવી પકાવી લેવો. આમ ત્રણ વખત
 લેતાં તે ષડ્ગુણ ગંધકગરિન ચંદ્રોદય તૈયાર થયો. આ ષડ્ગુણ
 ર પહેલા કરતાં વધારે ચડીઆતો તેમજ વધારે પૌષ્ટિક થાય છે
 ક્ષય, ક્ષીણતા તેમજ નજગાઇ માટે સર્વોત્તમ છે. પ્રમાણ, અનુપાત
 ને સેવનવિધી પ્રથમ મુજબ.

(૩) ચંદ્રોદય પ્રકાર ૩ જો: ઉપર પ્રકાર ૧લામાં જતાબ્યા
 માણે ચંદ્રોદય બનાવી તેમાં ફરી ગંધક ૬૪ તોલા મેગવી કઠ્ઠલી
 કુંવારનારસમાં ઘુટી સીસીમાં રાખી વાલુકાયત્રમાં આંચથી
 તૈયાર કરવું. આ પ્રમાણે એજ વસ્તુને એ રીતે આઠ વખત
 લેતાં તે ષોડસગુણ ગંધકગરિન ચંદ્રોદયરસ કંઈલે તૈયાર થાય છે.
 તેનો ઉપયોગ કરતાં તે ૧ લા તથા ૨ જ પ્રકાર કરતાં વધારે
 મત્કારિક અસર બનાવી લાંબો વખતમુધી તે પોતાની અસર દેખાવી
 શકે છે. આવા ચંદ્રોદય બનાવનાં એ માસ લાગી ગય છે.

(૪) ચંદ્રોદય પ્રકાર ૪ ધ્યા: પારદમાં જેમ વધારે ગંધક
 રાખી કરવામાં આવે તેમ તે વધારે જગવાન અને વધુ કાષ્ઠો કરનાર
 થાય છે. એટલા માટે આ પ્રકાર ખાસ કીમતો તેમજ ગાત્રવંધીઓ
 માટે બનાવવા યોગ્ય છે. એમ અમલ અર્થે લખેલ કોષ્ટક છે.

શુદ્ધપારદ તો. ૩૦ તથા શુદ્ધગંધક તો. ૧૫૦ તથા કઠ્ઠલી
 કુંવારનારસમાં ઘુટી સુકવી નેને નગીશ. ૦ ડમડયત્રમાં જરી
 પકાવવાની કરી લેવું. આ પ્રમાણે ફરી નેને ઘુટી તેમાં એટલેજ
 ગંધક નાખી કઠ્ઠલી કરી ફરી નગીશ ડમડયત્રમાં પકાવનાં જવું.
 આ વીસ વખત કરી લેવું. જેવો જે રસ નૈયાર થાય તેના અમલ.

કઠ્ઠલી ૩૫૨૫૫ મઃટે જુએ ૫૪ વિષાદ ખંડ ૭ મેલ

થોડા ઉતરતો છે. પણ તે દરેક યોગમાં વાપરી શકાય છે. પારદ ભરમની જગાએ વાપરવાથી સારો ફાયદો આપે છે. પ્રમાણ અનુપાન અને ઉપયોગ ઉપર મુજબ સમજી લેવું.

(૭) રસસિંદુર પ્રકારે ૩ જો: શુદ્ધપારદ તોડા ૨૪ શુદ્ધગંધક તોડા ૨૪ સાથે મેળવી કળ્મલી કરી ઉપર જતાવેલ રીત મુજબ શીશીમાં ભરી પકાવી લેવો. આ દવાને ૩૬ કલાકમાં પકાવી લેવાય છે. અને તે તૈયાર થતાં શીશીમાંથી કાઢી લેવો. આ સમગ્રુજ અક્ષિજ્વરિત રસસિંદુર થયો ગણાય. તેનો ઉપયોગ ઉપર મુજબ કરી શકાય છે. ખાસ કરી કળ્મલી અથવા તો પારદભરમ અથવા શુદ્ધિંગળો વાપરવાનું જ્યાં જતાવેલ દોષ ત્યાં આ રસ વાપરવાથી ગુણમાં ઉત્તમ ફાયદો જતાવી તે યોગને મુંદર જળવાન જનાવે છે. પ્રમાણ અને માત્રા તથા ઉપયોગ ઉપર મુજબ છે.

(૮) હરગૌરીરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૩૦ શુદ્ધગંધક તો. ૧૦ સાથે મેળવી કળ્મલી કરી તેમાં નવસાર તો. ૩ નાખી મેળવી ધતુરાના સ્વરસમાં ભાવના આપી મુકવી કપડમાટી કરેલી શીશીમાં ભરી વાલુકાયંત્રમાં રાખી ૪૮ કલાક અમિ આપવો. પ્રથમ ૧૬ કલાક મંદ અમિ આપી ગંધક જીર્ણ થાય ત્યારે જુથ અંધ કરી પછી ધીમે ધીમે અમિ વધારી ઈંચરે તિત્ર અમિ આપી અંધ કરવું. ઈંડુ થયે લાલરંગનો રસ કાઢી પુંદી લેવું. આ રસ જનાવની વખતે ગળામાં હાર ખામે ઈં. માટે હમેશાં તમ સજાકાથી મજાં સાફ કરતા રહેવું જોઈએ, પ્રમાણ: ૧ થી ૨ રની. અનુપાન: માખણ કે મધ. ઉપયોગ: નજગાળ મટાટી રક્તિ આપે છે. ખાસ કરી વાજકરજ છે. ૫૫ અને પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો.

(૯) મદનચંદ્રોદય પ્રકારે ૬ જો: શુદ્ધમેમલ તે. ૫ શુદ્ધપારદ તો. ૧૦ શુદ્ધગંધક તો. ૧૫ શુદ્ધસકપુર તે. ૧૦ એ મરનિ મા. કે મે. રી તેની કળ્મલી કરી તેમજ સુવર્ણ તે. ૩૦ નાખી એ

ફરીવાર ખીજ વખત આવી ચીજ બનાવતી વખતે તેમાં નાખી સાફ ફરી લેવું. અને મુવળને જુદો પાડી લેવો. જો એમાંથી મુવળ કાઢી લેવું હોય તો પણ તે નીકળી શકે છે, એ માટે એસીડથી મોનું સાફ કરનારાઓ પાસે તેને લઈ સાફ કરાવી લેવું તો મોનું શુદ્ધ હાથ આવી જશે. આ પ્રમાણે મધ્યયંદ્રોદય જેની અપુર્વ, ચીજ બનાવી વાપરવાથી ધસ તથા ધન અને કિર્તિનો લાભ મળે છે, પણ તે જ્યારે પકાવના હોઈએ ત્યારે ધુમાડો આંખને એકદમ ન લાગે તેવી રીતે દુશીઆરીથી એસવું અને શીશીને જોતા રહેવું જોઈએ.

(૧૦) મદ્દસયંદ્રોદય પ્રકાર ૨ જો: શુદ્ધસોમક તો. ૫ શુદ્ધસોનું તો. ૨૫ શુદ્ધપારદ તો. ૧૦ શુદ્ધમધક તો. ૫ શુદ્ધરસકપુર તો. ૧૦ સાથે મેગવી કાળી ફી ધુંડી કુંવારનારસમાં મર્દન ફરી મુકી ખાટલીમાં ભરી વાલુકાયંત્રમાં મૂકી આગળ બનાવ્યા પ્રમાણે મેખાગથી પકાવી લેવું. આ પ્રમાણે તૈયાર કરેલો મધ્યયંદ્રોદય જરા ઓછો ઉપ ધાય છે અને તે ઉપરના રોગોપર વગર પડેજીએ વાપરી શકાય છે. મુજૂ માત્રા અને અનુપાત તથા ઉપયોગ ઉપર મુજબ સમજી લેવાનું છે, બનાવતી વખતે આમાં મધક થોડો દોવાથી તે જલદી તૈયાર થાય છે માટે દાટો વડેલો આપત્રા અને અમિનું પ્રમાણ ઓછું રાખવાનું ધ્યાનમાં લેવું.

(૧૧) મદ્દસિંદુરરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧૦ શુદ્ધમધક તો. ૧૦ શુદ્ધસોમક તો. ૫ શુદ્ધરસકપુર તો. ૧૦ સાથે મેગવી ધુંડી કાળી ફી કુંવારનારસમાં મર્દન ફરી મુકી કપડામાં કોસ માંથી ભરી વાલુકાયંત્રમાં રાખી ૪૮ કલાક અમિ ઉપર બનાવ્યા મુજબ આપી પાડી કંડુ થયે ખાટલી ફી અંદરથી રસની નવી બપોરની કાઢી લેવી પ્રમાણ. ઉપયોગ તથા અનુપાત મધ્યયંદ્રોદય પ્રમાણ છે. ૧૫ એમાં મુવળપોત નથી દોનો એસીડ નેના અગર એડી દેવ છે. બાકી જુદું સરખું જ છે.

(૧૯) બગેચરસઃ પારદ તો. ૪ ગંધક તો. ૧૨ કલછ તો. ૪ પ્રથમ કલછ ગરમ કરી તેમાં પારદ મેગરી પછી તેમાં ગંધક નાખી કલ્પાવી કરી લેવી. પછી કુંવારનારસમાં ઘુંટી લેવું. ત્યારબાદ બે વાટકીમાં ભરી વાતુકાષ્ઠમાં રાખી અગ્નિ આપવી, ૪ પહોર અગ્નિ આપી તૈયાર કરી ઠંડુ થયે દાઢી લેવું ને વાટી રાખવું. પ્રમાણુઃ ૩ રતી. અનુપાનઃ મધ કે માખણ સાથે. ઉપયોગઃ બધી જાતનાં પ્રમેહને મટાડનાર છે.

નોંધઃ કુપીપકવ રસાયનમાં અનેક પ્રકારે રસ બને છે, એક પ્રકારતો ઉપર નક્કી આવે છે તે, બીજો પ્રકાર તત્ત્વસ્થ કાગારંગનો પદાર્થ બની જાય છે તે. ત્રીજો પ્રકાર આ ઉપર બતાવેલ છે. એ રીતે સેંકડો પાક જુદી જુદી રીતે બનાવાયલા છે. જેમાં બીજી ભરતો દ્રવ્યરૂપમાં હોય તેને માટે ઉપર કહેલ વિધી અથવા તો તત્ત્વસ્થ રહે એજ ઉત્તમ માર્ગ ગણાય છે.

(૨૦) રસમાલિક્ષઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧૦ શુદ્ધગંધક તો. ૧૦ શુદ્ધનાગ તો. ૧૦ શુદ્ધમનશીષ તો. ૧૦ પ્રથમ નાગને ગરમ કરી તેમાં પારદ મેગરી તેને ખરણમાં ઘુંટી તેમાં ગંધક નાખી કલ્પાવી કરી તેમાં મનશીષ મેગરી તેને કુંવારનારસમાં ઘુંટી લઈ મુકવી કપડામાંથી કદેલ ગીમીમાં ભરી વાતુકાષ્ઠમાં નાખી ૨૪ પ્રહર આંધ આપી તૈયાર કરી લેવું. ગીમીના ગ્યામાં જે લાવરંગનો ઉત્તમ રસ મળે આવે તે લઈ લેવો. આ રસ વાટી ખાંચી કરી વાપરવા. અનુપાનઃ માખણ કે મધ, પ્રમાણુઃ ૧૧ થી ૧ રતીખ. ૨. ઉપયોગઃ શ્વેત રસ જાસ ખાંચી, છીજના, નપુમેકપક અને ર. ૧૧૬૨. મટાડી જગ રહી રહે છે.

(૨૧) મુષર્જબઃ પ્રથમ શુદ્ધ રૂપ તો. ૫ લઈ તેને લાંબાની કાંચીમાં રાખી નાપ ઉપર ગરમ કરી લેવી ને બાકી રસ

રસ ક્ષાદી લેવો. અને દવામાં વાપરવા પહેલાં બરાબર પીસી બારીક કરી રાખવું. પ્રમાણ: ૦૧ થી ૧ રતીભાર. અનુપાન: મધ અને આદુનારસ સાથે. ઉપયોગ: ત્રિદોષજ્વર, ખાંસી, શ્વાસ, વાતરોગ, ન્યુમેનિઆ, શરદીનો મુંઝારાવાળો તાવ વગેરેમાં વાપરી શકાય છે.

(૨૩) વિપથદ્રોદય: શુદ્ધ પારદ તો. ૧૬ શુદ્ધ ગંધક તો. ૧૬ સુવર્ણચક્ર તોભાર, શુદ્ધ વચ્છનાગ તોભાર ૧૬ વિધિ: કન્નજી બનાવી કપડાંમાંથી કહેલી કાચની શીશીમાં ભરી વાનુકાચનમાં રાખી અગ્નિ આપવો. મંદ, મધ્ય અને તિવ્ર ક્રમાનુસાર બે રાત દિવસ અગ્નિ આપવાનું છે તથા મધકેતો પુમાડો બંધ થાય કે જુથ લગાડી દેવાનું છે. પછી આંચ મધ કર્યા બાદ ૨૪ કલાક પછી કંકુ થયા બાદ ખોલી જોતાં શીશીના ગળામાં ચમકદાર નક્ષી મળે તે સંભાળી કાઢી બારીક વાટી રાખવું. પ્રમાણ: ૧ રતી. અનુપાન: રોગાનુસાર કાષ્ઠફળ દવા અનુપાનમાં યોગ્ય. ઉપયોગ: શીતજ્વર વિષમજ્વર, ત્રિદોષજ્વર, દાઢીઓનાવ, શ્વાસ, કાસ વગેરે બપોરે વ્યાધિઓને મટાડે છે.

(૨૪) ત્રિપુરધોરવરસ: પારદ તો. ૧૦, ગંધક તો. ૩૦, લીંગજો તો. ૧૦, નવઆમર તો. ૧૦, રસકપુર તો. ૧૦, કટકડી તો. ૬, બધી શુદ્ધ દવાઓને વિધીસર વાટી કન્નજી કરી કપડાંમાંથી કહેલી શીશીમાં ભરી લેવું. વિધી: વાનુકાચનમાં આ શીશીને રાખી બે દિવસ અને રાત સરખા મંદ, મધ્ય અને તિવ્ર અગ્નિ આપવી અને મધકેતો પુમાડો બંધ થાય ત્યાં સુધી ગાંઠોને જુથ મારી દેવે. પછી કંકુ થયા બાદ શીશીના ગળામાં જોડેલા રસજળોને સ્વલ્પ વાટીને રાખવો. પ્રમાણ: ૦૧ થી ૧ રતીજુથ. અનુપાન: રોગાનુસાર બપોર. ૫૧ સ.થે. ઉપયોગ: ઉપદ્રવ વર્તમાન, લકો, વગેરે વર્તમાન વગેરે મટાડે છે.

શકાય છે તે સિવાય તાવ, રક્તવિકાર, જોડીગરમી અને બીજા
ચામડીના કેટલાક રોગોમાં જહુજ સારી અસર જતાવે છે. ઘણા વૈદ્યો
તેને હરતાલસરમની અવેજીમાં પણ વાપરે છે. તે અનેક રસ યોગોમાં
પણ વપરાય છે. માત્રા: ૧ રતી. અનુપાન: મધ અથવા રોગાનુસાર.

(૨૭) પુર્ણચંદ્રોદયનીગોળીઓ: પૂર્ણચંદ્રોદય ધુટેલો
તો. ૪ બીમસેનીકપુર તો. ૧ જલપકળ તો. ૧ લવંગ તો. ૧ મરી
તો. ૧ કસ્તુરી તો. ૦૧ સોનાનાંવરખ તો. ૦૧. વિધી: બરાબર
ધુટાયલા ચંદ્રોદયમાં પ્રથમ કસ્તુરી મેગવી ધુટી પછી કપુર મેગવી
ધુટી લેવું, છેવટે બીજી દવાઓનું બારીક કપડાણ કરેલું ચૂર્ણ નાખી
પાકા પાનનારસમાં ધુટી ચણા જેવડી ગોળી વાળી ઇંધે મુકવી લેવી.
પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન: મધમાં ગોળીને ભુકા કરી
ચાટી જવું. ઉપયોગ: ધાતુક્ષય નજગાઇ મંદામિ આંતરડાની-
નજગાઇ, મંદામિ, ક્ષય, ખાંસી, શ્વાસ વગેરે મટી ખુબ અમિ પ્રતિષ-
થાય તથા જગ અને વીર્ય વધે છે. પદ્ધ: પચે તેવો ભારે અને
પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો. ખટાચ, તેલની ચીંતે મરચાં એ ચીંતે
વિચારીને ખાવી.

(૨૮) મહાચંદ્રોદયવટી: ધુટેલો મહાચંદ્રોદય તો. ૧.
શાંક, મરી, પીપર, પીપરીમૂળ, અક્ષકરો, જલપકળ, એલુની, લવંગ
૧૨૦૨ એ સર્વ એકે તોલો લઈ બારીક વાટી વસ્ત્રમાં કરી લેવાં
પછી તેને મહાચંદ્રોદયમાં મેગવી બરાબર ધુટી લેવું. છેવટે બરાબર
મગી જલ ત્યારે મેલમે નંગ પાકા કપુરી નામરેવલનાપાનનોગમ
શાંક તેમા નાખી ધુટવું. ગોળી વાગવા જેવું થતાં ચણાજેવડી ગોળી
બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૨ ગોળી સમય: અ.ર. મંદા.
અનુપાન: દૂધ ઉપયોગ: સમગ્ર જીવનનોગમ લેવો. નજગાઇ,
કંઠી, વગેરે મટે છે. ઉપદેશ: અરુણીનાચ્ચ અથે દિ. પદ્ધ:
રોગાનુસાર.

ખંડ ૯ મો

સિદ્ધ રસાયન સંગ્રહ

૧ અગસ્તિસુતરાજરસઃ પારદ તો. ૧ ગંધક તો. ૧ શુદ્ધીશુભ્ર તો. ૧ શુદ્ધધતુરાનાંબીજ તો. ૨ અશીલુ તો. ૨ વિધીઃ બધી વસ્તુઓને યથાક્રમ મેગવી ભાંગરાનારસની દશ ભાવના આપી સુકવી પાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણુઃ ૧ થી ૨ રતી. અનુપાનઃ ત્રિકટુ અને જોડીમધના ક્વાથ સાથે. સમયઃ સવાર સાંજ. ઉપયોગઃ વમન, શુગ, કફ, વાયુનોવિકાર, જઠરામિનીમંદતા મટાડે છે. અતિસાર અને પ્રવાદીષા ઉપર કાળાંભરી અને ઘૂતના અનુપાનથી આપવું.

૨ અમ્લિસુતરસઃ ઠાડીભરમ તો. ૧ શંખભરમ તો. ૨ શુદ્ધપારદ તો. ૦૧ શુદ્ધગંધક તો. ૦૧ મરી તો. ૩ એ સર્વેને વિધીસર મેગવી લીંબુનારસમાં મર્દન કરી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી રાખવી. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાનઃ મધ, પીપર સાથે. ઉપયોગઃ મંદામિ, શુગ, મંદદણ્ડી, અજીર્ણ, વાયુ વગેરે મટાડે છે.

૩ અમ્લિકૃમારરસ (૧) પારદ તો. ૧ ગંધક તો. ૧ વજનાગ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ દંડજીઆર તો. ૧ લોદભરમ તો. ૧ અગ્નિમે તો. ૧ અશીલુ તો. ૧ અમ્લકભરમ તો. ૧૦. વિધીઃ પારદ ગંધકની કતલની હરી બધા વસાણાં સાથે મેગવી ચિત્રકના ક્વાથથી ધુરી મરીનાદાણુઃ પરાખર ગોળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૧ થી ૩ ગોળી. અનુપાનઃ મધ. સમયઃ સવાર, બપોર સાંજ. ઉપયોગઃ અજીર્ણ અને મંદદણ્ડીનો નાશ કરે છે, જઠરામિને પ્રદીપ કરે છે. ભુની મંદદણ્ડી, વગર અને પાસમાં વખાણુવા લાગક ઔષધ છે.

૭ અમ્બિરસઃ પારદ તો. ૧ ગંધક તો. ૨ પીપર તો. ૩
દરે તો ૪ બહેડાં તો. ૫ અરકુસીનાંપાન તો. ૬. વિધીઃ કળ્મલીમાં
વજ્રગાગ્યૂર્ણો મેગી વાવગનીછાવના ઉક્રગાની ૨૧ ભાવના આપી
મુકવી ખાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણુઃ ૬ થી ૧૨ રતી. અનુપાનઃ
ચોકખું મધ. સમયઃ સવાર, અપોર અને સાંજ. ઉપયોગઃ ખાંસી,
ઉધરસ માટે સારો ઉપાય છે, ગગાનારોગ મટાડે છે.

૮ અમ્બિસંદીપનરસઃ રસસિંદુર તો. ૧ ગંધક તો. ૧
આંબળા તો. ૧ ટંકજુખાર તો. ૨. વિધીઃ એક દિવસ લીંબુનારસમાં
ધૂંદી પીગીકોડીઓ લઈ તેમાં ભરી લેવું અને પછી તેને સપુટમાં
રાખી હલકા પુટની આંચ આપી સ્વાંચ્છીન થયે બહાર કાઢી વાટી
ખાટલીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણુ ૨ થી ૬ રતી અનુપાનઃ સિંધવ તથા
કુંવારનારસ સાથે. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ અમિત્રદીપ
કરે છે પેટના વ્યાધીને મટાડે છે.

૯ અષ્ટર્ણકંટકરસ (૧) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
શુદ્ધવજ્રનાગ તો. ૧ કાગાંમરી તો. ૩ સર્વે વિધીસર ખારીક વાટી
ભોરીગણીનારસ કે ક્વાથની ૨૧ ભાવના આપી મુકવી રતી પ્રમાણુ
ગોગી વાગી રાખી મુકવું. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪ ગોગી. અનુપાનઃ
પાણી. સમયઃ સવાર, સાંજ અથવા બરફ પડે ત્યારે. ઉપયોગઃ
અષ્ટર્ણ, ખાંસી, વાયુ, શરદી. ગગાનારોગ, ઝાડા અને પેટનાંદરદો
મટાડે છે.

૧૦ અષ્ટર્ણકંટકરસ (૨) ટંકજુખાર તો. ૧ પીપર તો. ૧
શુદ્ધવજ્રનાગ તો. ૧ શુદ્ધદીપ્તો તો. ૧ કાગાંમરી તો. ૨ લીંબુનારસમાં
ધૂંદી મરના દાગુ પ્રમાણુ ગોગી વાગી મુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪
ગોગી. અનુપાનઃ પાણી. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ મર
નાર. અષ્ટર્ણ ઉપર ઉપયોગી છે.

ત્રિકોણ તો. ૩ દેવદાર તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ ગળે' તો. ૧
પદ્મકાષ્ઠ તો. ૧ વછનાગ તો. ૧ વિધિ: પારદ ગંધકની કળલી કરી
અર્ધાં વસાણાં સાથે મેળવી એક દિવસ ઘુંટી આટલી ભેરી રાખવી.
પ્રમાણ: ૨ થી ૪ રતીભાર. અનુપાન: અરંકુસીનારસ અને મધ.
સમય: સવાર, ખપોર, સાંજ. ઉપયોગ: ૭ પ્રકારની નવી કે જુની
ખાંસીને તરત મટાડે છે.

૧૫ અમ્બેઘાન્નરસ: તામ્રભસ્મ, શુદ્ધગંધક, વછનાગ, દર-
નાસ, સુવર્ણભાક્ષિકભસ્મ, મનશીસ, ડીકામાળી, કાળીપાટ, દંકણખાર,
શુદ્ધસોમત્ર, દરેક વસ્તુ સરખે વજને લેવી ફક્ત પારદ અને ગંધક
બે બે ભાગ લેવાં. વિધી: કળલી કરી, સર્વ વસ્તુઓ સાથે મેળવી
નગોદ અને તુલસીનારસની એક ભાવના આપી સરસવનાદાણા
પ્રમાણે ગોળી વાળવી. પ્રમાણ: ૧ ગોળી. અનુપાન: મધ.
સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: તેર પ્રકારના સંત્રિપાતમાં અને
વિપત્તિવરમાં અનુપાન બેઘી અને મંભાગથી વાપરવી.

૧૬ અશંકુકારરસ: (૧) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨
અમ્બકભસ્મ તો. ૨ લોદભસ્મ તો. ૨ ખીલીફળ તો. ૧ મોટી દરેક
ખાસ તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ શુક તો. ૧ મરી તો. ૧ પીપર તો. ૧
શુદ્ધપેશાબો તો. ૧ કુસાવંશદંકણ તો. ૫ સિંધાવુલ્ તો. ૫ ત્વદખાર
તો. ૫ માંમુત તો. ૩૨ દ્યારનુંદ્રુષ તો. ૩૨ પાટલા જેવી દવાઓનુગૂર્ણ
કરી કળલીમાં મેળવી તેવાર કરી લેવી, પછી લોદાની કઠાઈમાં
માંમુત તથા દ્યારનુંદ્રુષ મેળવી મરમ થાય ત્યારે ખાસ દવાઓ મેળવી
પાક કરી લેવા. જનકુ થાય ત્યારે ઉતારી એક ને દિવસ ખરડમાં
ધુટી ગોળા વાળવા જેવું થતાં ચાખા પ્રમાણે ગોળી વાળી શુકથી
વાળવી. પ્રમાણ: બે ગોળી દરરોજ સવારે ૫ બૂંદી સ.થે લેવા
દરરોજ રોમ મટે છે. એનાથી દગ્ગ સાફ આવે છે.

૨૦ અમરસુંદરીવટી : ચુંક, મરી, પીપર, હરડે, અહેડાં, આમળા, પીપરીમૂળ, રેણુંકળીજ, ચિત્રક, લોહભસ્મ, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર, શુદ્ધપારદ, શુદ્ધગંધક, શુદ્ધવજનાગ, વાવડીંગ, અકલકરો, નાગરમોચ, આ સર્વનું ચૂર્ણ લઈ, પારદ ગંધકની કળલી કરી તેમાં મેળવી પછી તેમાં ભેળનો ભુનો નરમ ગોળ (આશરે નો. ૪૦ લેવો). હોય તે મેળવી ઘુંટી ચણાપુરની ગોળી બનાવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ ગોળી. અનુપાન : પાણી કે રોગાનુસાર. ઉપયોગ : ફાટીરીઆ, અપરમાર, ઉન્માદ, હરસ, શ્વાસ. શરદી, ખાંસી અને સર્વે વાતરોગમાં અપાય છે.

૨૧ આનંદભૈરવરસ : શુદ્ધકીંગળો તો. ૧ વજનાગ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ ટંકજુખાર તો. ૧ ગંધક તો. ૧ ચિંચી : શીંણનારસમાં ઘુંટી અંકેક રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન : કડાછાલ અને દિગ્જવના ક્વાથ સાથે મધમાં ગોળી ચટાડી ઉપર ક્વાથ પાવો. સમય : સવાર સાંજ. ઉપયોગ : અતિસાર, જવરાતિસાર શરદી, તાવ, વગેરેમાં સાફ કામ કરે છે.

૨૨ આમકુકારસ : જાયફળ નો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ ટંકજુખાર તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ મોચરસ તો. ૧ વજનાગ તો. ૧ નાગરમોચ તો. ૧ કડાછાલ તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ ત્રેહલા તો. ૩ અનીવિષ તો. ૧ રાગ તો. ૧ છત્રં તો. ૧ દિગ તો. ૧ ચિંચી : પારદ ગંધકની કળલી કરી. કમવાર ખંખાં વસાવ્યા મેળવી જાંઘનારસથી અથવા તેના ક્વાથથી ત્રણ દિવસ ઘુંટી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન : આદુનોરસ. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : આંમળા નિમાર ભુનીસંમદળીનો નાસ કરે છે.

૨૩ આરોગ્યવર્ધનીગુટીકા નં. ૧ યૌ : શુદ્ધપારદ નો. ૧

સાંજ. ઉપયોગઃ ઉપદંશ અને ઉપદંશજનિત તમામ વ્યાધીમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. પથ્થ તરીકે ઘી તથા ઘઉંનીશાટલી સિવાય ખીજી વસ્તુ આપવી નહિ.

૩૧ એકાંગવીરસઃ શુદ્ધપારદ. શુદ્ધગંધક, કાન્તસોદભરમ, બંગભરમ. નાગભરમ, તામ્રભરમ, અન્નકભરમ, પોત્તાદભરમ, શુંક, મરી, પીપર, સર્વ વસ્તુ સરખા વજને લેવી. વિધીઃ પારદ ગંધકની કળ્મસી કરી ભરમો મેળવી ત્રિક્ષણ, ત્રિકટુ, નગોડ, આદુ, સરગવો, ફટ, આંખળા, ભેરકુચલા, આકાનામુળનીજાણનો સ્વરસ અથવા કવાયની ત્રણ ત્રણ ભાવનાઓ આપી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી પ્રમાણઃ ૧ થી ૩ રતી. અનુપાનઃ મધ, આદુનોરસ. સમય સવાર સાંજ. ઉપયોગઃ પક્ષાઘાત (લકવો), ધનુર્વાત, અર્ધાંગિવાત ગૃધ્રસી, વિશાખી, અપજાલુક વગેરે તમામ વાતવ્યાધિને મટાડે છે.

૩૨ કટુકાદિસોહઃ કટુ તો. ૧ શુંક તો. ૧ મરી તો. પીપર તો. ૧ દન્તીમુળ તો. ૧ વાવડીમ તો. ૧ ત્રિક્ષણ તો. ચિત્રક તો. ૧ દેશાદ તો. ૧ નસોનર તો. ૧ ગળપીપર તો. સોદભરમ તો. ૧૩. વિધીઃ ખાંડી બારીક વસ્ત્રગાળ કરી લે. પ્રમાણઃ ૩ થી ૧ રતી. અનુપાનઃ દૂધ. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ શોથરોગનો નાશ કરે છે.

૩૩ કનકમુંદરસઃ શુદ્ધદીગજો તો. ૧ મરી તો. શુદ્ધગંધક તો. ૧ કુડાવેલ દંકળખાર તો. ૧ પીપર તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચન તો. ૧ શુદ્ધપુરુષાંખીજ તો. ૧. વિધીઃ કપડાજાળ કરી ખાંડી મચ્છ અથવા કચાચરી મળા પ્રમાણે ઝોળી વાળી સુકવી લે. પ્રમાણઃ ૧ થી ૨ ઝોળી અનુપાનઃ પાણી. સમયઃ સવાર સાંજ. ઉપયોગઃ અર્ધસાર મેઝદણી, અપચો વગેરેમાં સારું કરે છે. પથ્થ તરીકે ઘાસ, જાનનુ બેળન કરાવવું.

મધ. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ જ્વરાનિસાર, અતિસાર,
અધી મતની શ્રેઘ્નહણી, રક્તાતિસાર, મરડો વગેરે મટે છે.

૩૮ કર્પૂરમુન્દરીવટીઃ કપુર તો. ૧ જોવકળ તો. ૧
મવંત્રી તો. ૧ ધતુરાનાંબીજ તો. ૧ વરધારાનાંબીજ તો. ૧ અક્કલકરો
તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ ચોપચીની તો. ૧ કાંકચબીજ તો. ૧ ભાંગ
૧. ૫ અશીષુ તો. ૫ વચ્છનાગ તો. ૨૫. વિધીઃ બધાનું વચ્છનાગ
રીકચૂર્ણ કરી ભાંગનારસ અથવા ક્વાચની ૬ ભાવના આપી
ભારના પ્રમાણમાં ગોળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણઃ ૧ થી ૨
ગી. અનુપાનઃ પાણી. સમયઃ સવાર સાંજ. ઉપયોગઃ
તમ્બહણી, અર્શવિકાર, પ્રત્યજ અતિસાર, મંદામિતોનાશ કરે છે,
મ વૃદ્ધિ કરનાર છે, તેમજ અશીષુના બંધાણીને બંધાણુ છોડાવવા
માટે ઉપયોગી છે.

૩૯ કલ્પતરુરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગધક તો. ૧
શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧ શુદ્ધમનશીજ તો. ૧ સુવર્ણમાણિક્યમરમ તો. ૧
દંબુખાર તો. ૧ મરી તો. ૮ શુક તો. ૨ પીપર તો. ૨ વિધીઃ
પારદ મધકની કન્નડી કરી બીજી વસ્તુઓ કપડાબાંધી કરી કન્નડીમાં
મેળવી બે પદાર થુંદી બાટલીમાં ભરી રાખવું. પ્રમાણઃ ૩ થી ૬
રતી. અનુપાનઃ આદુનારસ અથવા મધ. સમયઃ સવાર, સાંજ.
ઉપયોગઃ વાતકુન્નર, શ્વાસ, કાસ, મુખપ્રમેહ, અંતરસત્વ, અમિર્માઘ
અને આદીને દુર કરે છે.

૪૦ કલ્પાબુરસઃ માણિક્યરસ તો. ૧ પીપરીમુગ તો. ૧
દંબુખાર તો. ૧ દંબુખાર તો. ૧. વિધીઃ લીંબુનારસમાં થુંદી
રોળી બનાવી કપડામાં બાંધી, લાંડલીમાં લીંબુનારસ ભરી તેમાં દારીયા
ના પાણી સરકાવવી એટલે કેલાવંત્રી એવન ૧૦ કપડાં કરી બાંધવું
૬ થી ૭ રતીની રોળી વડી સુકવી. પ્રમાણઃ બેઠે મે.

નાવ, ત્રિદોષ, મૂર્ચ્છા, ગ્રંથાદણી, મરડો, ખાંસી, પ્રમેદ, પાંકુ, શુભ્રજ્વર. આંચકી, નવોતાવ તથા અત્યંત નવજાતમાં ખાસ ઉપયોગી છે.

૪૪ કસ્તુરીલૈરવરસ (મધ્યમ) : ગંગભરમ તો. ૧ જસનભરમ તો. ૧ કસ્તુરી તો. ૧ સુવર્ણભરમ તો. ૧ રૌપ્યભરમ તો. ૧ કાન્તસોદભરમ તો. ૪ ધતુરાનુંધન તો. ૨ રસસિંદુર તો. ૨ લવંગ તો. ૨ જયફળ તો. ૨ કપુર તો. ૨ ત્રિકટુ તો. ૨ વિધી : કપુર અને ત્રિકટુ સિંચાયતી દરેક વસ્તુને યથાવિધી મેળવી, દ્રોણપુષ્પી તથા નાગરવેલના પાનનારસની સાત સાત લાવના આપ્યા બાદ ત્રિકટુ અને કપુર મેળવી અંકે રતીની ગોળી બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાત : પાણી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : વાતોદ્વજ સ્થિપાત, મદાશ્વાસ, શ્લેષ્મરોગ ત્રિદોષાત્તીતથોરસસ્થિપાત, વિકૃતગર્ભાશય વિકૃતશુક્રમેદ, વિવમજ્વર, ક્ષય, શ્વાસ, ગ્રુહમ, આદિ ધબ્બા રોગને દૂર કરે છે.

૪૫ કસ્તુર્યાદિસ્થંભન : કસ્તુરી તો. ૦૧ રેશર ઉગ્રી જાનું તો. ૦૧ જયફળ તો. ૦૧ લવંગ તો. ૦૧ અશીષ તો. ૦૧૧૧ ખાંસ તો. ૧૧૧૧ મધની અંદર ઘુટી બન્ને રતીની ગોળી બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી. અનુપાત : મધમાં ગોળી ચાટી ઉપર ગરમ કરી કાંદણું દૂધ પીવું. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : વિપ્રશવને મટાડે છે ધાતુ સ્થંભન કરે છે તેમજ આશ્લસ, કાંતિ અને શ્મિતી રદિ કરે છે.

૪૬ કામદુષારસ : મેદાનુંમત્ત તો. ૪ મેનામેર તો. ૧ જામ્બેજમ તો. ૧ જારીક વચ્ચેના બનાવી ખાંસી કરી મખલી પ્રમાણ : ૪ થી ૬ રતી અનુપાત : મેદાનુંમત્ત અથવા મધ અને મખલી અથવા દૂધ અને સાંજ સમય : સવાર, સાંજ.

૫૦ કામિનીમહાલંબનરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગધક
તો. ૧ શુદ્ધધતુરાનાંખીજ તો. ૨ પારદ ગધકની કળ્લલી કરી ધતુરાનાં-
ખીજ મેળવી પછી ધતુરાનાતેવથી ઘુંટી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળી
બનાવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૧ ગોળી. અનુપાનઃ સાકર સાથે.
અથવા મધ સાથે લઈ ઉપર દૂધ પીવું. સમયઃ સ્ત્રીસંયોગ પહેલાં
એ કલાક અગાઉ. ઉપયોગઃ સંયોગ વખતે વિચની રૂકાવટ કરી
સ્ત્રીના મદનું લંબન કરનાર છે. ઉનાર તરીકે લીંબુ વપરાય છે.

૫૧ કાસારિરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૩ શુદ્ધગધક તો. ૩
શુદ્ધવચ્છનામ તો. ૩ પીપર તો. ૧૦ લવીંગ તો. ૪ શુદ્ધધતુરાનાંખીજ
તો. ૩ દંકણપાર તો. ૩ નયકળ તો. ૫ મરી તો. ૫ અક્ષતકરો
તો. ૩. વિધીઃ પારદ ગધકની કળ્લલી કરી તેમાં ખીજ વસાણાનું
ખારીક વસ્ત્રગાળચૂર્ણ બનાવી મેળવવું. બાદ ફેરડાનીકુંપણ. આદુ અને
લીંબુના સ્વરસની ઓછે ભાવના આપી બખ્ખે રતીની ગોળી બનાવી
મુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ ગોળી. અનુપાનઃ આદુનોરસ અને
મધ. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ સનિપાતમાં ખાવામાં
તથા નસ્ય દેવા માટે ઉપયોગી છે.

૫૨ કાસકેસરીરસઃ શુદ્ધગધક તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩
અમરકમરમ તો. ૧ કટુ તો. ૧ માળેકરસ (દરનાથમાંથી બનાવેલ) તો. ૧.
વિધીઃ વસ્ત્રગાળ બનાવી પંચકોષ (પીપર, પીપરીમૂળ શુદ્ધ, ચરક,
ચિત્રક)ના ક્વાથમાં ત્રણ દિવસ ઘુંટી અંધશૂનમાં રાખી બુધરવંત્રમાં
જલુ આંચથી પકાવવું. ત્યારબાદ બદાગ કાઢી પાણીમાં બખ્ખે રતીની
ગોળી વાળી મુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાનઃ મધ.
સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ કુર્ચ્ચક્રમ, કમ, રત્નવિશાગ,
કુદ અને ત્વકરોગ વગેરેના નાશ કરે છે.

૫૩ કુમારકલ્યાણરસઃ ચંદ્રમંદુર તો. ૧ મેન્તીની પીટો
તો. ૧ સુવર્ણકમ તો. ૧ અમરકમરમ તો. ૧ લેદબમ તો. ૧

નાગરમેથ તો. ૧ અતીવિષ તો. ૧ લીંગડાનીકુંપજો તો. ૧ કુલ્લો
તો. ૧ તામ્રભસ્મ તો. ૦૧. વિધી : અધાને વાટી ધુટી વસ્ત્રગાળ
ખારીક ખનાવી લેવું. પ્રમાણ : ૨ થી ૬ રતી સુધી. અનુપાન :
દવા પાણીમાં નાખી માટીની ડીકરી ગરમ કરી તે પાણીમાં ઝમેળી
ઉપર વાસણ દાંડી દેવું આદ દવા પાવી. સમય : સવાર, બપોર
અને સાંજ. ઉપયોગ : કૃમીરોગ, જ્વર, હર્ષ, અતિસાર. અગ્નિમાંદ્ર,
કાસ, શ્વાસ વિગેરે બાળકોના ઘણા વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

૫૭ કૃમીકુહારરસ : કપુર તો. ૮ અજમે તો. ૧ વાવડીંગ
તો. ૧ ફેશર તો. ૧ પીતપાપડો તો. ૧ ત્રાયમાલુ તો. ૧ કડાછાસ
તો. ૧ શુદ્ધલિંગજો તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧. વિધી : દરેક
દવાનું ચૂર્ણ લઈ ખરલમાં ધુટી તેને પ્રથમ પ્લાલી પછી ભાંગશે
પછી ઉંદરકનીનારસની અથવા દવાયતી અંદેક ભાવના આપી અંદેક
રતીભારની મોળી ખનાવી સુકવી બાટલીમાં રાખવી. પ્રમાણ : ૨
થી ૪ મોળી. અનુપાન : મધ અથવા વાવડીંગનોકવાય સમય :
જરૂર જણાય ત્યારે અથવા દરરોજ સવારમાં. ઉપયોગ : પેટનાંકૃમી,
અછળ, ચૂંક મોળ, વાધુ, જાડા, ઉલટી, કોલેરા વગેરેમાં સારો
ફાયદો બનાવે છે.

૫૮ કૃમિમુહગરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધમધક તો. ૨
અજમે તો. ૩ વાવડીંગ તો. ૪ ખાખરાનાંખીજ તો. ૫ શુદ્ધભેરકુચકા
તો. ૧. વિધી : પારદ મધકની કલ્લણી ખનાવી બાટીનાં દ્રવ્યો
મેળવી મધની અંદર ત્રણ ત્રણ રતીની મોળી ખનાવી મુકવી લેવી.
પ્રમાણ : ૨ થી ૪ મોળી. અનુપાન : ઉંદરકનીનોકવાય અથવા પાણી.
સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : સમગ્ર કૃમીરોગનો નાશ કરે છે.
તન્સ પછી લાગે તો વાવડીંગ અને નાખરોથનોકવાય પંચગવ્ય.

૫૯ કૃષ્ણાદરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૪ શુદ્ધમધક તો. ૪ કલ્લણી
ની નેમાં ભેરજમ તો. ૨ નાખજમ તો. ૨ ધુટી નર્ત. ૫૫૬

મગના દાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી : રાખવો. પ્રમાણ :
૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન : ઘીમાં રાખી ગળી જવી (ચરુ).
સમય : સવાર, સાંજ બે વખત. ઉપયોગ : ઉપદંશ, શંકુ, રક્તવિકાર વગેરે ગરમીના લાપંકર દરદો આ દવાના યોગ્ય વખતે.
સેવનથી મટે છે. સૂચના : આ દવા આલે લાંઘમી પેટે ખાવું.
રાખવી. ખોરાકમાં દૂધ, ઘી, સાકર ઘડુંનીરોટલી લેવી. જરૂરી નહીં.
બંધ કરવું. અપચ્ચ નજ યાવ તેની મંભાળ રાખવો. દર દરેક
લાગે તેની મંભાળ રાખવી.

૬૨ ગગનાદિસોહુ : અત્રક્ષરમ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩
લોહક્ષરમ તો. ૧ કડાછાલ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ શુદ્ધકર્ણ તો. ૩
શુદ્ધગંધક તો. ૧ શુદ્ધવચનાગ તો. ૧ કુસારવર્ણકમ્બુજ તો. ૧
સાહુખાર તો. ૧ તમાકુપત્ર તો. ૧ તજ તો. ૧ એકદંત તો. ૩
બંગલરમ તો. ૧ છૂંદ તો. ૧ શાદછૂંદ તો. ૧ ચિત્રકરુત તો. ૩
વિધી : પારક ગંધકની કળજલી કરી ભરમો તથા કટુકે કાંઈક
વખગાગ બનાવી કળજલી સાથે મેગવી દેવાં. એક દિવસ કુદરતી
ભરી રાખવો. પ્રમાણ : ૨ થી ૪ વાલ. અનુપાન : ૨૦ થી ૩૦
સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : મુત્રાનિસાર અને કુદરતી
નાસ કરે છે.

૬૩ મંદમાતાકંઠનરસ : શુદ્ધપારક તો. ૧ શુદ્ધચંદ્ર
નાભક્ષરમ તો. ૧૦ મંદુરક્ષરમ તો. ૩ ત્રિકટુ તો. ૩ ત્રિકટુ
શિવિનાગનીઝાલનુંચૂર્ણ તો. ૧૦ સારા કિન્ધીચંદ્રન તો. ૧૦
વિધી : પ્રથમ લે દાનીખાંડામાં ચૂર્ણથી ભેળા કરી દુધમાં
૬૯૫ તથા ગુરુગ ૫ તલે. ૬૯૫ તલે તલે ખાંડામાં
ખાંડો અનુક્રમે મેગવી ૩૫૩ તલે ૬૯૫ તલે ૬૯૫ તલે
પ્રમાણ : ૦ થી ૪ તલે. અનુપાન : ૩૦ થી ૪૦ તલે.

દેવ હોય તો તે મટી જાય છે. બાળક તંદુરસ્ત અવતરે છે અને ગર્ભિણી સ્ત્રીની શક્તિ કાયમ રાખે છે. સૂચના : ગર્ભિણીના કાષ્ઠપણ બાધામાં ગોચર અનુપાન સાથે દવા વાપરી શકાય છે.

૬૭ ગર્ભચિન્તામણીરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધહરતાલ તો. ૧ લોહભરમ તો. ૧ અબ્રકભરમ તો. ૨ કપુર તો. ૧ બંગભરમ તો. ૧ તામ્રભરમ તો. ૧ જયફળ તો. ૧ જવચી તો. ૧ ગોખર તો. ૧ શતાવરી તો. ૧ બજા તો. ૧ અતીગજાનીચક તો. ૧. વિધી : પારદ વગેરેને એક પછી એક ખરસમાં નાખતા જતું અને પુટતું. દરેક વસ્તુ એ પ્રમાણે મેગવી શતાવરીના સ્વરસ અથવા પાણીથી પુટી બાળે રતીની ગોળા બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળા. અનુપાન : પાણી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : સન્નિપાનમાં અપાય છે તેમજ ગર્ભિણીસ્ત્રીનો જ્વર, દાહ, પ્રદર અને સુનિકાદોષમાં નીક કામ કરે છે.

૬૮ ગર્ભચિન્તામણીરસ (મહા) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ સુવર્ણભરમ તો. ૧ લોહભરમ તો. ૧ રૌપ્યભરમ તો. ૧ મુવર્જમાશિકભરમ તો. ૧ માણેકરસ (હરતાલમાંથી બનાવેલો) તો. ૧ બંગભરમ તો. ૧ અબ્રકભરમ તો. ૧ વિધી : પારદ ગંધકની કન્ઝલી કરવી બાદ દરેક ભરમો કન્ઝલી માથે અનેક મેગવી એક પછી પુટતું બાદ બાળી. વજ, ભાંગડો, પિત્તપાપટો, કચમળ દરેક વનસ્પતિની કમથી સાત સાત બારના આવી અનેક ગાંઠા ગોળા બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ ગોળા. અનુપાન : કાંસોરમ અથવા દુધ પાણી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : ગર્ભિણીના મમન બંધિને મટાડે છે. મગ્ગરોચ્છાન્તો જ્વરે બીજાં ઔષ્ધો ૫૧નાં દરેક અવરનો મેજવ દેવ ના. ૨ આ ઔષ્ધો નિર્મલ ગને વાપરી શકાય છે.

ઉપયોગ : અંજીર્ણ, આમ, ગુદમ, હૃદયશય, પાર્શ્વશય, ઉદરશય
આદિ બાધીતો નાશ કરે છે.

૭૩ મંદુણીકપારસ : ત્રિકટુ, તો. ૩ કુલાવેલ ટંકણખાર
તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ કોડીલરમ તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચનાગ
તો. ૧. બધાને સાથે ખરણમાં નાખી લીંબુનારસથી ઘુંટી તથા તથા
રતીની ગોળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાન :
મરી, ઘી અને સાકર સાથે લેવી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ :
મંદુણી અને જાડાના રોગમાં સારી છે.

૭૪ મંદુણીચ્છકપારસ : રસસિદ્ધર તો. ૧ શુદ્ધમધક
તો. ૧ યવક્ષાર તો. ૧ અમ્બકલરમ તો. ૧ વજ તો. ૧ અરણી તો. ૧
ટંકણકુલાવેલ તો. ૧. વિધીસર સાથે મેગવી ખરણમાં ઘુંટી તેને
અરણી, ખીન્નેઈ તથા ભાંગરાનારસની એક લાવના આપી ઘુંટી ગોળો
બનાવી લેવે. ૫ઠી તેને સુકવી પાનમાં લપેટી કપડામાંથી કઢી તે
ગોળાને એક કાંકલીમાં રાખી બંધ કરી અર્ધ પ્રદર મંદ આંચ આપી
ઉનારી ઠંડુ થયે બોલી વાડી ખરણમાં ઘુંટી લઇ તેને ફરીથી
અરણીનારસની, મેમગાનાંમૂળના કચાચની તથા ભાંગરાનારસની સાન
માન બાવના આપી ઘુંટી ચણા પ્રમાણે ગોળી વાળી રાખવી. પ્રમાણ :
૩ થી ૬ રતીખાર. અનુપાન : મધ સાથે. ઉપયોગ : મંદુણીરોગ
મટે. જુના જાડાના રોગ માટે ઉત્તમ છે.

૭૫ મંદુણીગજકેસરીરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધમધક
તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચનાગ તો. ૧ કુલાવેલ ટંકણખાર તો. ૧ ભાદમમ
તો. ૧ તપશ્વ તો. ૧ ધાવટીનાંકુલ તો. ૧ શુદ્ધત્રિફળ તો. ૧
ચિત્રામળ તો. ૧ હાઈ તો. ૧ મુક તો. ૧ મિષર તો. ૧ આવાનીરોટી
તો. ૧ પીપર તો. ૧ મોચરમ તો. ૧ બીજનિર્મલ તો. ૧ નરરમેધ
તો. ૧ અર્ધચિત્ર તો. ૧ અર્ધાનુ તો. ૭ અમ્બકલરમ તો. ૨૫

વાળો તો. ૧ જોડીમધ તો. ૧ આંગળા તો. ૧ મીઠીઆવળ
તો. ૧ ભારંગી તો. ૧ દેવદાર તો. ૧ હરડે તો. ૧ લોહભરમ તો. ૩૪
વિધી : કાષ્ટિક ઔષધો ખાંડી બારીક વસ્ત્રગાળ કરી લોહભરમ
મેગવી એક દીવસ ધુંડી બાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ : ૩ થી ૬
રતી. અનુપાન : પ્રમેહહર અનુપાન અથવા પાણી સાથે. સમય :
સવાર, બપોર, સાંજ. ઉપયોગ : બધી જાતના પ્રમેહમાં સાફ
કામ કરે છે.

૮૪ ચન્દ્રકાંતરસ : રસસિદ્ધર તો. ૧ અમ્લભરમ તો. ૧
લોહભરમ તો. ૧ તામ્રભરમ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ વિધી :
ખરસમાં નાખી ગંધક અને ભરમોને ધુંડી યુવરનાદ્વયથી એક
દીવસ ધુંડી ત્રણ રતીની જોગી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી-
૪ જોગી. અનુપાન : લોહાની વાટકીમાં મધ નાખી દવા મેગવી
ચાટી જવું. સમય : સવાર. સાંજ. ઉપયોગ : આધાશીશી,
સ્પર્ધાત, મસ્તકશ્ચગ વગેરે મસ્તકવ્યાધિઓને મટાડે છે.

૮૫ ચન્દ્રકાંતરસ (મહા) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨
તામ્રભરમ તો. ૧ અમ્લભરમ તો. ૧ કડુ તો. ૧ ત્રેલોચન તો. ૧
ખડસલીઓ તો. ૧ ચંદનનોનૂકો તો. ૧ વાળો તો. ૧ માધવી તો. ૧
સારીશ તો. ૧ વિધી : પ્રથમ પારદ ગંધકની જગલી કરી તેમાં
તામ્ર અને અમ્લ મેગવી નામરગોથનોકચાથ, દાકમનોરસ, દ્રોખડનોરસ,
ત્રેલોચનોરસ, દૂધ, સદેલીનોરસ, કુંવારનોરસ, ખડસલીઆનોકચાથ,
મમનુજીનોરસ અને સનાવરીનારસથી એક દીવસ ધુંડી મુશા
ખાતે તેમાં બાકીના કાષ્ટિક ઔષધોનું બારીકચૂર્ણ મેગવી દાઘનારમની
મન જાવનાઓ આપી સુકવી બાટલીમાં ભરી રાખવું કે મે.જી કરી
લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી ૩ રતીખર. અનુપાન : છાંદ અને
સ.ર. અ.ર. દૂધ કે માખણ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ ને રાત્ર.

અનુપાન : મધ સાથે સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : ઉલટી મટાડે છે.

૮૯ ધુરીકારેરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨ દરડે તો. ૩ શુદ્ધ તો. ૪ શુદ્ધનેપાળાનાંબીજ તો. ૫. વિધી : કનજલી કરી બધી વસ્તુઓ મેળવી લીંબુનારસમાં ધુટી બે બે રતીભારની ગોળા બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળા. અનુપાન : ગરમપાણી. સમયઃ દિવસમાં એક વખત. ઉપયોગ : જીવાળ લાગી કોઠો સાફ થાય છે. શૂળ, શુભ્મ, મંદામિ, જ્વરઆદિરોગનો નાશ કરે છે.

૯૦ જલોદરા રેરસઃ નાગભસ્મ, શુદ્ધપારદ, શુદ્ધગંધક, સરખા વજને લઈ યુવેરના દૂધથી એક દિવસ ધુટી ચણા પ્રમાણે ગોળી તૈયારી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળા. અનુપાન : ઉદરરોગદર અનુપાન સાથે સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : જલોદર અને કોદર મટે છે.

૯૧ જવરકેસરીરસઃ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ શુદ્ધસોમક તો. ૧ શુદ્ધમોરધુધુ તો. ૧ વિધી : ત્રણ વસ્તુને ખરસમાં નાખી પાણીથી ખુબ ધુટી તડકામાં એક દિવસ રાખવું. બીજે દિવસે માટીના સરાવમાં અગર તાવડીમાં એ રસ નાખી ચુલે ચડાવવું અને નીચે કોણસાનો અમિ કરવો, દવામાંથી દવા નીકળી જાય ત્યાં સુધી કડકીથી દલાવના રહેવું ખાદ દવા ઉપર લોટાની બંધ બેસવી આવે તેવી વાટકી ઉધી ઘંટી દેવી અને બે કલાક સુધી નીચે કોણસાનો અમિ રહેવા દેવો. ખાદ કોણસા એકદમ જળીને કંડા થઈ જાય ત્યારપછી ચુલો ઉપરથી દવાની તાવડી ઉતારી દવા ખદાર કાઢી કંડુ થયે ધુટી ખાટલી જરી લેવી. પ્રમાણ : ૦.૧૧ રતી. અનુપાન : હી અને સાકર સાથે મેગરી દવા ચાટી જવી. કંડુ અને દરડેનાચૂર્ણ સાથે દવા અપચાદી નાવ જલદી

૯૫ જ્યારેકુશરસ (સ્વદૃષ) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ શુદ્ધધતુરાનાંખીજ તો. ૩ શુદ્ધક તો. ૪ મરી તો. ૪ પીપર તો. ૪. વિધી : પારદ ગંધકની કળ્મલી કરી ખીજ બારીક વસાણાં મેળવી લીજી તથા આદુનારસથી એકે દિવસ ધુંટી ચણોડી પ્રમાણમાં ઓળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાત : આદુનોગસ તથા મધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ અથવા તાપ ચડવા પહેલાં. ઉપયોગ : ચડતિતર કરતા તાવોને અટકાવવાનું કામ ધાતું સાફ કરે છે. બધા નાવમાં અપાય છે.

૯૬ જ્યારેકુશરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨ કુસાવેશટકજીઆર તો. ૨ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧ મરી તો. ૫ કાપફળ તો. ૨ શુદ્ધનેપાળાનાંખીજ તો. ૨. વિધી : પારદ ગંધકની કળ્મલી કરી ખીજ વસ્તુઓ મેળવી ધતુરાનારસથી એક પહોર ધુંટી એકે રતીની ઓળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાત : પાણી. સમય : દિવસમાં એક વખત ઉપયોગ : રાજદો, ખીજે દિવસે આવનાર, એકાંતમે, પાક્ષીક. માસિક વગેરે ત્વરમાં આ જ્યારેકુશ વાપરવાથી સાફ કામ આપે છે.

૯૭ જ્યારેકુશરસ : રસસિદ્ધર તો. ૧ અઝકબઝ તો. ૧ ગૌપ્યબઝ તો. ૧ પોસાદબઝ તો. ૧ સુર્યમાસિકબઝ તો. ૧ મંદુરબઝ તો. ૧ દરનાસબઝ તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ કુસાવેશટકજીઆર તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ અધી ચીલ્લેને વિધીમર મેળવી પછી તેને ખરલમાં ધુંટી લઈ કાળીપાદ, નગેડ, જંડીમધ ખીંડીફળનાંખીજ એ દેકના કવાચ કે રસની એક બાવના આપી ધુંટી મેળવી બનાવી પનમાં લપેટી ઉપર ચંપુટ કરી કપડામાંથી કરી બુધચંદ્રમાં ૧૨ દિવસે અર્ધ આપી ૬૬ થયે શરી લઈ વડી ગખતુ પ્રમાણ : ૧ રતી ૨. અનુપાત : દસમૂળકવાચ મ.થે. ઉપયોગ : ત્વર તથા ૨૧ જ્યારેકુશ આ રસ ઉપયોગી મળે ૧ ૪

મોચરસ તો. ૧ દિવસ તો. ૧ અમ્લકભરમ તો. ૧ શુદ્ધગધક તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ જમ્બૂજી તો. ૨૪ વિધી : બધાને ખાંડી કુટી આરીક વસ્ત્રગાળ ફરી બાટલી ભરી લેવી. પ્રમાણુ : ૩ થી ૬ વાલ. અનુપાન : રોગાનુસાર. સમય : સવાર, બપોર અને સાંજ. ઉપયોગ : ભયંકર મંત્રહણી, આગાતિસાર આમ વગરનો અતીસાર કમળો, પાંકુ, મંદાસિ એ સર્વે રોગનો નાશ કરે છે.

૧૦૧ શુદ્ધિવરારિસ : રસસિદ્ધર તો. ૧ તામ્રભરમ તો. ૧ બંને વસ્તુને ખરણમાં નાખી એક દિવસ ધુંટી બાટલી ભરી ગાખવી. પ્રમાણુ : ૨ રતી. અનુપાન : મરીનુંચુર્ણ અને મધ સાથે ચાટી ઉપર એક તોલો તુલસીનોરસ પીવો. સમય : સવાર, સાંજ ઉપયોગ : શુદ્ધિવર, કફ, કામ, શ્વાસ, અગ્નિમાંદ્ર, વિબંધ રાજ્યવદ્ધમાદિકનો નાશ કરે છે. ધાતુ, બળ અને કાન્તી વધારે છે.

૧૦૨ કામરેન્ધરાશ્રિક : મોરપીચનાં ચાંદણનીભરમ તો. ૪ અમ્લકભરમ તો. ૪ વિધી : બંને વસ્તુઓને ખરણમાં નાખી બ્રહ્મદંડી, ધનુરો, ગળો, અરકુશી, કામુંદરો, બકાનગીજડો, ચવક, પીપરીમૂળ મિત્રકમૂળ, એ દરેક વનસ્પતિનો ચાર ચાર તોલા રમ કાટી અનુક્રમે ધુંટીને મુકવી બાટલી ભરવી. પ્રમાણુ : ૧ રતીઆર. અનુપાન : મધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : શ્વાસ, કાસ, ઉદર, છુનોપ્રમેદ. પાંકુ, ધનુર, પીપીલા. ગળરોગ, માથ, મોદ, નેત્ર અને મોડાનોરોગ, રાજ્યવદ્ધા, પીનસ, જગનાશ, રત્નચન્દ્ર. ઉત્તરી ભય, શ્વા, વિભજનર. મુવકુન્દ્ર વગેરે મટે છે.

૧૦૩ તકવટી : શુદ્ધપારદ રતી ૮ શુદ્ધગધક રતી ૮ શુદ્ધવસ્ત્રગાળ રતી ૧૬ તામ્રભરમ રતી ૧૦ પીપર તો. ૧ મંદુર તો. ૧ વિધી : પારદ મંદકની કાળગંધી ફરી બીજી વસ્તુને મેગવી આરીક પૂટી ૮ બીજીની કાળગંધી મ ૧ ક વન. આ પી જળ જળ રતીની

નાખી ગાયનાદ્ધથી મર્દન કરી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણુ: ૧ ગોળી. અનુપાન: નાગરવેલનાપાનમાં રાખી ચાવી જવી. સમય: સવાર, સાંજ. એ પ્રમાણે ૪૦ દિવસનો આ પ્રયોગ છે. ઉપયોગ: વિર્યવાન થવાય, પરાક્રમ, બળ અને કાન્તીનો વધારો કરે છે.

૧૦૭ તાલકેધરરસ: માણેકરસ. તો. ૧ તામ્રભરમ તો. ૧ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ સુવર્ણભરમ તો. ૧ લોહભરમ તો. ૧ શુદ્ધવછનાગ તો. ૧ અમ્લકભરમ તો. ૮ વિધી: પારદ ગંધકની કજલી કરી અધી વરતુઓને સાથે મેળવી. ખીજોરાનારસથી એક દીવસ ધુટી ગોળા બનાવી સુકવી સરાવ-સંપુટમાં બંધ કરી અડીશેર છાણાની આંચ આપવી. રવાંગશીત થયે કાઢી બારીક ધુટી બાટલી ભરી રાખવી પ્રમાણુ: ૨ રતીભાર. અનુપાન: રોગાનુસાર. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: તમામ પ્રકારનો કુષ્ઠ, મહણી, કમળો, પાંકુ. ધાતુક્ષય કાસ શુભ, શૂન્ય વગેરેનો નાશ કરે છે.

૧૦૮ વૃષ્ણારિરસ: અંબજમ તો. ૧ અમ્લક તો. ૧ શીષ્યભરમ તો. ૧ ત્રણ વરતુઓને ખરકમાં નાખી દ્રાક્ષ અને આંબજાના રસથી તકકામાં રાખી ૧ લાવના આપી સગરસંપુટમાં બંધ કરી રત્નપુટની આંજ આપવી રવાંગશીત થયે જલાર કાઢી ધુટી બાટલી ભરી લેવી. પ્રમાણુ: ૨ રતીભાર. અનુપાન: ચિકિત્સા, જેનીમધ અને માંસના મંયુક્ત ચૂર્ણ સાથે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: અર્ધનનુષા, મૂર્છા, અમિમાંષ, વગેરેનો નાશ કરે છે. કેનમ ૧ છઠ્ઠાનુ. ૧.

૧૦૯ ત્રિપુરબૈરવરસ: શુદ્ધરત્નનાગ તો. ૧ મુ: તો. ૨ પંપડ તો. ૩ મરી તો. ૪ નામજમ તો. ૫ મુદ્ગીરતો તો. ૬ વિધી: સર્વ સાથે મેળવી આદુના અંશ ૨૦ પહેર ધુટી બાટલી

૧૧૩ ત્રિવિક્રમરસ (૧) તામ્રભસ્મ તો. ૫ શુદ્ધપારદ તો. ૫ શુદ્ધગંધક તો. ૫. વિધી: પ્રથમ તામ્રભસ્મને પાંચ તોલા બકરીનાદ્ધમાં નાખી કડાઈમાં ચૂલા ઉપર ચઢાવવું અને તવેતાથી ઢલાવવું. દ્ધ સુકાઈ જતાં પારદ અને ગંધક મેળવી નીચે ઉતારી નગોડનાપાનનારસથી એક દિવસ ઘુટવું. બાદ ગોળો બનાવી સરાવ સંપુટમાં બંધ કરી સાન કપડામાંથી ફરી સુકવી લેવું. બાદ એક હાંડીને ત્રણ ચાર કપડામટ્ટી કરી ઉપરનું સંપુટ હાંડલીમાં મુકવું ઉપરથી રેતી ભરી દેવી બાદ હાંડલીને ચુલા ઉપર ચઢાવી એક પહોર તિક્ષ્ણ અગ્નિ આપી પછી અગ્નિ આપવો બંધ કરવો. ચુલામાંથી અગ્નિ એની મેળેજ ઓલવાઈ જાય અને હાંડલી ઠંડી થતાં દવા બહાર કાઢી ઘુટી બાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ: ૨ રતી. અનુપાન: મધમાં ચાટી ઉપર બીજાનાનામૂળને પાણીમાં ધરી તેનું પાણી પાછુંદેવું. સમય: સવાર. સાંજ. ઉપયોગ: સાધ્ય તથા અસાધ્ય એવા પથરીરાગને મટાડે છે.

૧૧૪ ત્રિવિક્રમરસ (૨) શુદ્ધદિમજો તો. ૧ બરીબ તો. ૧ દીરાબોળ તો. ૧. એ સર્વને વાટી પાણીથી ઘુટી મરી જોવડી ગોળા કરી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળા. અનુપાન: મધ. ઉપયોગ: અતિસાર, મરડો અને રક્તાનિમાર મટાડે છે અકસીર ઉપાય છે.

૧૧૫ ત્રૈલોક્યચિન્તામણીરસ: મુર્ખબળ તો. ૩ શીષ્ય-ભરમ તો. ૨ અબકમરમ તો. ૨ લોહબળ તો. ૫ પ્રસન્નબળ તો. ૩ જાતીનીબળ તો. ૩ રસસિદ્ધ તો. ૧૭. વિધી: અપગ્ન પાનુમાંને એક સરી ખરણમાં નાખી કુંવારનારમથી ને ત્રિવિધ ઘુટી એક રતીના ગોળા બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ ગોળા. અનુપાન: ખારીનુદ્ધ. સમય: સવાર. સાંજ. ઉપયોગ: લવ, કંસ, મુદ્ધ, પ્રમેહ, સ્ખંડવર, ઉન્માદ, પરોગનુપાણી લ. રતુ નષ. નજગાને મટાડી રોગીન્દ્ર આજ વધારે છે

રતાંજલી તો. ૧ પીપર તો. ૧. વિધી: પારદં ગંધકની કળ્મલી
કરી તેમાં બીજન ઔષધો મેળવી બીજોરાનારસથી એક દિવસ ઘુંટી
ચાર રતીભારની ઝોળીઓ બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ થી ૨
ઝોળી. અનુપાન: બાધિ પ્રમાણે અથવા પાણી સાથે. સમય:
સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: સમસ્ત પ્રકારના કુષ્ઠને દૂર કરે છે. હરડે
બંને થી અથવા સિધ્ધ બને શુંકના અનુપાન સાથે લેવાથી સર્વ
રોગમાં ફાયદો આપે છે.

૧૨૪ ધાતુપત્યામૃતરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૮ સુવર્ણભસ્મ
તો. ૮ રૌપ્યભસ્મ તો. ૧ બૈજભસ્મ તો. ૧ અગ્રકભસ્મ તો. ૧
વૈકાંતભસ્મ તો. ૧ પ્રવાલભસ્મ તો. ૧ ભેદભસ્મ તો. ૧ તામ્રભસ્મ
તો. ૧ સાચામોતીનીભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ દંકળપાર તો. ૧.
વિધી: પ્રથમ પારદ ગંધકને મેળવી બાદ બધી ભસ્મો મેળવી અને
ફંવાર, ત્રિફલા, તમાકુપત્ર, ફેશર, ભાંજ અને લરીંગ એ વનસ્પતિઓના
સ્વરસ અથવા ક્ષરાયની સાથે સાથે બાવના આપી કપુર તો. ૦૧
તથા ફેશર તો. ૦૧ મેળવી એક રતીની ઝોળી બનાવી સુકવી લેવી.
પ્રમાણ: ૧ ઝોળી. અનુપાન: રોગાનુસાર. સમય: સવાર,
સાંજ. ઉપયોગ: મંદગતર, કષ્ઠ, શ્વેત, હૃદયરોગ, કમલો, પાંદુ,
ગીધ, પ્રલપ્તિ, જ્વાર, દીકા, વમન, જ્વર, બદ્ધમૂત્ર પથરી, પ્રમેદ,
મૂત્રાપાન એ સર્વ બાધીનો નાશ કરે છે અને આયુષ્યની રક્ષિ કરે છે.

૧૨૫ ધાત્રીસિદ્ધ: તામ્રઆંગગાનુચૂર્ણ તો. ૩૨ ભેદભસ્મ
તો. ૧૧ ગેદીમખનુચૂર્ણ તો. ૮ ત્રણ વસ્તુઓને સાથે મેળવી મેળોના
રસની સાથે બાવના આપી અખત તાપમાં સુકવી ચૂર્ણ કરી પ્રમાણમુદ
રસ અને લી મેળવી શરતી ગાંધુકા ચાટણ જેવું કરી બગી લેવું.
પ્રમાણ: ૧૧ થી ૦૧ તો. અનુપાન: રોગાનુસાર. સમય:
સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: સર્વ રોગમાં ફાયદો આપે છે.

તાંજલી તો. ૧ પીપર તો. ૧. વિધી: પારદ ગંધકની 'કળ્પલી' કરી તેમાં બીજા ઔષ્ધો મેળવી બીજોરાનારસથી એક દિવસ ધુંટી ચાર રતીભારની ઝોળીઓ બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ઝોળી. અનુપાન: બાધિ પ્રમાણે અથવા પાણી સાથે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: સમસ્ત પ્રકારના કુષ્ઠને દૂર કરે છે. હરડે અને થી અથવા સિંધવ અને શુંકના અનુપાન સાથે લેવાથી સર્વ રોગમાં ફાયદો આપે છે.

૧૨૪ ધાતુધંઆમૃતરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૮ સુવર્ણભરમ તો. ૮ રૌપ્યભરમ તો. ૧ બંગભરમ તો. ૧ અમ્લભરમ તો. ૧ વૈદ્યનભરમ તો. ૧ પ્રવાણભરમ તો. ૧ સોદાભરમ તો. ૧ તામ્રભરમ તો. ૧ સાચામેલીનીભરમ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ ટંકબુખાર તો. ૧. વિધી: પ્રથમ પારદ ગંધકને મેળવી બાદ બધી ભરમો મેળવી અને કુંવાર, ત્રિફલા, તમાલપત્ર, દેશર, ભાંમ અને લરીમ એ વનસ્પતિઓના રસ અથવા કાચની સાત સાત બાવના આપી કપુર તો. ૦૧૧ તથા દેશર તો. ૦૧૧ મેળવી અંદક રતીની ઝોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ ઝોળી. અનુપાન: રોગાનુસાર. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: મંદગતર, કષય, કાસ, હૃદયરોગ, કમલો, પાંદુ, ક્રિયા, પ્રદણી, શામ, દીકા, વમન, ત્વર, બદ્ધમૂત્ર પથરી, પ્રમેદ, મુત્રાધાન એ સર્વ બાધીનો નાશ કરે છે અને આયુષ્યની રક્ષા કરે છે.

૧૨૫ કાચીસોદા: નાગનાંગનાનુચૂર્ણ તો. ૩૨ સોદાભરમ તો. ૧૬ જોડિમધનુચૂર્ણ તો. ૮ ત્રણ વસ્તુઓને સાથે મેળવી મેળાના રસની સાત બાવના આપી મમન તાપમાં સુકવી ચૂર્ણ કરી પ્રમાણમર મધ અને થી મેળવી કાચની બાવડમાં મેળવે જેનું કાચી લેવું. પ્રમાણ: ૦૧ થી ૦૧૧ તો. અનુપાન: રોગાનુસાર. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: મંદગતર, કષય, કાસ, હૃદયરોગ, કમલો, પાંદુ, ક્રિયા, પ્રદણી, શામ, દીકા, વમન, ત્વર, બદ્ધમૂત્ર પથરી, પ્રમેદ, મુત્રાધાન એ સર્વ બાધીનો નાશ કરે છે અને આયુષ્યની રક્ષા કરે છે.

૧૨૬ નાગરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૪ શુદ્ધગંધક તો. ૨ નાગભસ્મ તો. ૨૫ શુદ્ધવજ્રનામ તો. ૨ પીપર તો. ૨ મરી તો. ૨ શંખભસ્મ તો. ૧ જંગલીછાણાની રાખોડી તો. ૧. વિધીઃ પારદ ગંધકની કલ્પલી કર્યાબાદ બધી વસ્તુઓને સાથે મેળવી એક દિવસ ધુંટી ખાટલી બરી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ રતી. અનુપાનઃ આદુનારસ. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ શીનાંગ, સન્નિપાત, વાતરોગ, ગત્તમઃ, મદમ્બી, આમવાત, ધનુર્વાત. અંગનું જકડાઈ જવું, બીવણ અનીસાર વગેરે વ્યાધિને દૂર કરે છે.

૧૩૦ નાગવશ્તુભસ્મઃ નાગભસ્મ તો. ૧ બંગભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ તામ્રભસ્મ તો. ૧ લોહભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધદિગ્ધો તો. ૧ અમ્લકભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ કાન્નલોહભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધઆપરીયું તો. ૧ સુવર્ણભસ્મ તો. ૧. વિધીઃ બધાને ખરસમાં નાખી આકાનાદૂધથી ધુંટી એળો ખનાવી તેના ઉપર સાત કપડાંમાટી કરવી બાદ સાત કપડાંમાટી કરેલી દાંડીમાં માટલાનો ત્રીલો ભાગ મીઠા (નીમક)ના બારીક ચૂર્ણથી ભરવો, ઉપર દવાનો એળો ચાખી બાકીનોભાગ પણ બારીક જૂકો કરેલા મીઠાથી ભરી દાંડીનું મોઢું બંધ કરી ઉપર કપડાંમાટી કરી સુકવી મુઠા ઉપર ચડાવી બાર પદાર સુકવી મંદ, મધ્ય અને તીવ્ર અગ્નિ આપી અગ્નિગાન થયે ઉનારી દસ કાઠી બારીક વચ્ચગાળ કરી આદુનારસની માત્ર બાવના નડકમાં આપવી. સુકાયા બાદ ધુંટી ખાટલી બની લેવી. પ્રમાણુઃ ૩ થી ૬ રતી. અનુપાનઃ પીપર અને મધ સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ કામ, શ્રમ, મંદાગ્નિ, સન્નિપાત, હૃદયરોગ ગુર્મ, પ્રમેદ રક્તપિત્ત, જ્વર, દિવે નાચ કરે છે.

૧૩૧ નાગેશ્વરસ્મઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ નરભસ્મ તો. ૧ ભસ્મતો. ૧ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ રત્નતો. ૧ રત્ન. ૧૫૫ તો. ૧ સિંચક તો. ૧ જલ્પા. ૨ તો. ૧ લોહભસ્મ તો. ૧

માપી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી.
ખનુપાન : કેસર અને લવંગનાં ચૂર્ણ સાથે દવા લઈ ઉપર દૂધ પીવું.
ઉપયોગ : સ્ત્રી પ્રસંગમાં આનંદ આપી વીર્યનું સ્થંભન કરે છે,
ખટાઈ અને નીમકની પરેશ રાખવી જોઈએ. શીઘ્રપતન મટાડી
શક્તિ વધારે છે.

૧૩૪ નાગાર્જુનવટી (૧) સુદહરતાલ તો. ૧ સુદપારદ તો. ૧ ટંકણખાર તો. ૧ સુદગંધક તો. ૧ કુષ્ઠ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ સુદવજનાગ તો. ૧ અક્ષતકરો તો. ૧ વિંધીઃ પારદ ગંધકની કળલી કરી બીજી વસ્તુઓ મેળવી ભાંચરો તથા ધતુરાનારસથી અંધક દીવસ ધુંટી અંધક રતીખારની ગોળા બનાવી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણઃ ૧ થી ૨ ગોળા. અનુપાનઃ પાણી અથવા મધ સાથે રામયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ એસી પ્રકારનો વાનરોગ, ચીસ પ્રકારના કફરોગમાં અનુપાન ફેરથી વાપરી સકાય છે.

[illegible]

છંદ્રે તો. ૧ તમાલપત્ર તો. ૧ અજમોદ તો. ૧ સિંધવ. તો. ૧
શુક્રે તો. ૧ લોહભરત તો. ૧ અબ્રહમભરત તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧
શુદ્ધઅષ્ટક તો. ૧ તામ્રભરત તો. ૧ કાળાંમરી તો. ૨ વિધીઃ
અધાને ખારીક વાટી કળ્પલીમાં ધુટી મેળવી તેને અકરીનાદુધની
ભાવના આપી અથવા આંગનાનારસની ભાવના આપી બન્ને રતીભારની
ગોળી વાગી મુકવી ખાટલી ભરી લેવી. પ્રમાણ. ૨ થી ૪ ગોળી
દીવસમાં એ થી ત્રણ વખત. અનુપાનઃ પાણી સાથે ઉપયોગઃ
મંદામિ, કલેમનુંદરદ, સરેદ્રાદ, અજુર્ણ. સંમ્રદણી, ગુરુમ, અરસ,
પાંદુ, કમળાનોરોગ મટાડે છે. ખાસ કરી લીવર અગત્યાધી થતા
સંમ્રદણીના આમિ માટે ઉત્તમ દવા છે.

૧૪૦ પથ્થાદિલોહઃ હરડેલાનુંચૂર્ણ, લોહભરત, દળદરનુંચૂર્ણ
એ ત્રણે સમતાગે લઈ ખારીક વાટી રાખવું. પ્રમાણ. ૬ થી ૧૨
મનીભાર. અનુપાનઃ ઘી અને મધ સાથે. સમયઃ સવાર, સાંજ.
એ વખત ઉપયોગઃ પાંદુ અને કમળો મટે છે.

૧૪૧ રસીદાંતકરસઃ તામ્રભરત તો. ૧ રૌપ્યભરત તો. ૧
અબ્રહમભરત તો. ૧ લોહભરત તો. ૧ સાચામોનીનીછીપનીભરત
તો. ૧ શુદ્ધદીમળો તો. ૧ પુષ્કરમૂળ તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧
શુદ્ધઅષ્ટક તો. ૧ ગુરુમ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ રામ્ના તો. ૧
મદનેપાગાનાંખીજ તો. ૧ ત્રિકટા તો. ૩ કડુ તો. ૧ દંતીમૂળ
તો. ૧ કુકરેત તો. ૧ સિંધવ તો. ૧ નમોનર તો. ૧ ધરસાર
તો. ૧ વિધીઃ ખાંડવા જેવી વગુએ ખાંડી વગેરેના કરી પારદ
મેળવી કળ્પલી કરી અધુ વગુએ સાથે મેળવી મેરડીવાનેપમાં
ધુટી ત્રણ વખત મનીની મેળવી કરી સુકવી લેવી. પ્રમાણ. ૧ થી ૨
ગોળી. અનુપાનઃ પાણી. સમયઃ દીવસમાં એક વખત મટાડે
અથવા મંદો. ઉપયોગઃ ખાસ પ્રકારના દિગ્ગેશ, પાંદુ, ત્રિપલ્પા
અજુર્ણનુંગુરુમ વગેરેમાં બધાં દિગ્ગેશ કરાવે તે ૧ ત્યાં અપરો

નાંગલી તો. ૧ લોહમરમ તો. ૭. વિધી : પારદ ગંધકની દળલી
કરી આપીના વસાણા તથા ભરમેને મેગવી પટોલપત્ર તથા ધાણાના
લુદા લુદા કવાથથી એકેકે ભાવના આપી બળ્લે રતીસારની ગોળી બનાવી
મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૩ ગોળી. અનુપાન : પટોલપત્ર
તથા ધાણાના કવાથ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ :
પાંડુ, સમસ્ત પિત્તવિકાર, ઉપદંશ, પારદવિકાર, ભયંકર વાતરક્ત,
દાથપગનોદાદ, વગેરે આધિનો નાશ કરે છે.

૧૪૫ પિત્તાન્તકરસ : અવકગ તો. ૧ ભવંત્રી તો. ૧
જટામાસી તો. ૧ કુદ તો. ૧ તાલીસપત્ર તો. ૧ મુવર્ણમાસિકમરમ
તો. ૧ લોહમરમ તો. ૧ અમ્લકમરમ તો. ૧ ગૌપ્યમરમ તો. ૬
વિધી : પાણીમાં ઘુટી બળ્લે રતીની ગોળીઓ બનાવવી.
અનુપાન : પાણી અથવા દુધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. પ્રમાણ :
૧ થી ૨ ગોળી. ઉપયોગ : રક્ત, અમ્લપિત્ત, પાંડુરોગ, કમલો
અને દરસમાં આપી શકાય ખાસ કરી ન્યાં પિત્તપ્રકોષ થયો હોય
તેમાં સાથે કામ કરે છે.

૧૪૬ પિત્તબંધરસ : અમ્લકમરમ તો. ૩ શુદ્ધપારદ તો. ૧
શુદ્ધચક્ર તો. ૧ શુદ્ધનેપાલો તો. ૨ કુચાવેણદંભખાર તો. ૨
વિધી : મેગવી ખરસમાં ઘુટી લીંબુનારસમાં તજ દવાડા મર્દન કરી
મદરનાદાખા પ્રમાણે મેગવી બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી
૨ ગોળી. અનુપાન : સરકર સાથે મેગવી હાથ ઉપર પાણી પીવું.
ઉપયોગ : આમળગ, કૃમિગુળ, વગેરેમાં આપવડી જુવાન લાખી
પેટ માં દા.૪ છે. વધુ જુવાન લાખે તે. પાણીમાં સગવડ નાખી
પીવડે આપવડ અને ખીચરી ઇ.સ. જ. નવું ૧૫૫ ફેવ.

૧૪૭ પીપ્પલાદિવટી : શુદ્ધવળ્લ.૨ તો. ૧ અમ્લકકરે તે. ૧
૫૫૨ તે. ૧ ૫૫૩૫૨ તે. ૧ સવા તે. ૧ મિચક તે. ૧

૧૫૦ પ્રદરનાન્તરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
ભસ્મ તો. ૧ ચાંદીનીભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધખાપરીયું તો ૧
દીગ્રાક્ષીનીભસ્મ તો. ૧ લોહભસ્મ તો. ૧૨. વિધી : પારદ ગંધકની
જલ્દી કરી બીજી વસ્તુઓ મેળવી કુંવારનારસમાં એક દિવસ ધુંટી
પણીસારની મોળીઓ બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ મોળી.
અનુપાત : દૂધ, પાણી કે ઓખાનું ધોનણ. સમય : સવાર. સાંજ
ઉપયોગ : દરેક જાનના પ્રદરમાં આપવાથી પ્રદર અંધ કરી શરીરમાં
જીવી વધારે છે.

૧૫૧ પ્રમેહારિસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ ખાપરીયું તો. ૧
દીગ્રાક્ષીનીભસ્મ તો. ૧ એલચી તો. ૧ જામફળ તો. ૧ જોડીમધ
તો. ૧ સફેદમુખડ તો. ૧ મુગંધીવાળો તો. ૧ મદુડાં તો. ૧ ખેરસાર
તો. ૧ દરડે તો. ૧ મોખર તો. ૧ બીમસેનીકપુર તો. ૧ જટામાસી
તો. ૧ અંકોલનીજાણ તો. ૧. વિધી : પ્રથમ પારદ ખાપરીયું અને
દીગ્રાક્ષીની ભસ્મને ત્રણ પહેર ધુંટી બીજા ઓખાનું ત્રણમાળ ચૂર્ણ
કરી મેળવવું. બાદ લાંગુલી (કસિદાત્રી). કડીનુંનડી. દ્વી અને મગ
ને દરેકના રવરસ અથવા ક્વાથથી ત્રણ ત્રણ દિવસ ધુંટી બાકમે
વાસની મોળી બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી ૪ મોળી.
અનુપાત : મધ સાથે. સમય : સવાર. સાંજ ભેજખન. ઉપયોગ :
જામ પ્રસારના પ્રમેદમાં વપરાય છે.

૧૫૨ પ્રમેદરમાયન : શીખજામ તો. ૧ ગંધક તો. ૨
જામજામ તો. ૩ નારજામ તો. ૪ પારદખન અમર રસમિદુર તો. ૫
દિગ્રાક્ષીજામ તો. ૬. વિધી : અરણમાં નાખી ત્રણ પહેર ખાલી
ધુંટું બાદ રેગ અને ખજુના મરમરી ત્રણ ત્રણ દિવસ ધુંટી ત્રણ
મરમરી મોળીઓ બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી ૪ મોળી.
અનુપાત : ૪ થી ૬ અથવા ૮ થી ૧૦ સમય : સવાર. સાંજ ભેજખન

વખત. ઉપયોગ : દરેક જાતના પ્રદર, કઠીશ્વળ, કુશિશ્વળ અને
રને આંગે થનારા બીજા ઉપદ્રવો મટાડે છે, બળ તથા વિર્યને વધારે છે.

૧૫૬ પ્રાણુદાપર્વટી : શુદ્ધપારદ તો. ૧ અગ્રકભરમ તો. ૧
હલરમ તો. ૧ નાયભરમ તો. ૧ જંગભરમ તો. ૧ કાળાંમરી તો ૧
દયચ્છનાગ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૭. વિધી : પારદ ગંધકની
જળલી કરી લોદાની કડાઈમાં અગ્નિ ઉપર ચડાવી બરાબર ગરમ થયાં
બાદ બીજા વસ્તુઓ મેળવી દહ પડી ગાયના ઝાણ ઉપર ફેળવું પાંદડું
પાટી તેના ઉપર દવા ઢાળી ઉપર પાન ઢાંકી ઉપર ઝાણ રાખી દેવું.
ક થયે અંદરથી પાતળી પર્વટી લઈ ખરસમાં વાટી શીશીમાં ભરી
રાખવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૩ રતી. અનુપાન : મધ અને પીપર.
સમય : સવાર, સાંજ બે વખત. ઉપયોગ : પાંડુ, અતિસાર,
અંધણી, જ્વર, શ્વાસ, કાસ, ક્ષય અને પ્રમેહ ઉપર કામ કરે છે.

૧૫૭ પંચામૃતપર્વટી : શુદ્ધપારદ તો. ૪ શુદ્ધગંધક તો. ૮
અગ્રકભરમ તો. ૧ લોહભરમ તો. ૨ તામ્રભરમ તો. ૦૧. વિધી :
પારદ ગંધકની કળ્કલી કરી તેમાં ખાટીની ત્રણ ભરમો મેળવી ધુટી
લેવું. બાદ બાદુજ ધીમા તાપ ઉપર લોદાના પાત્રમાં જરા ઘી લગાવી
તેમાં એ મીઠાણ નાખી ગરમ કરવું અને દલાવના જવું. રસ થતાં
તેને ગાયના ઝાણપર પાથરેલા ફેળના પત્ર પર ઢાળી ઉપર બીજા
પત્ર ઢાંકી ઝાણ વડે દવાથી થોડીજવાર પડી તેને ખોલી છાંપી
પત્રની જેવી ચમકદાર પાપટી લઈ તેને ખરસમાં વાટી ખાટલીમાં
ભરી રાખવી. પ્રમાણ : ૩ રતીબાર અથવા પ્રૂનિ અને રોગના
જગ પ્રમાણે. અનુપાન : દિઆદક અને ઘી સાથે અથવા ફેરગ
પપ કે જાસ અથવા દૂધ સાથે સમય : સવાર, સાંજ બે વખત.
ઉપયોગ : આંતરડા અને રોગજીના નવા જુના રોગ, ક્ષય, જ્વા,
અરોગ, મદામિ, જુનું અજીર્ણ, અર્થ નથા મંદમર્દુ, માટે સર્વોત્તમ
દવા છે. પથ : જાસ દૂધ અથવા માલે ખોગક વૈષ્ણી મત્તદ પ્રમાણે.

એ દરેક વસ્તુ એકેક તોલો મળી ૨૫ તોલા, મંદુરભસ્મ તો. ૧૨૧, ગૌમૂત્ર તો. ૧૫૦, સાટોડીનો તૈયાર કરેલ અષ્ટમાંસ આડી રહેલો ક્ષાય તો. ૩૦૦ લેવો. વિધી : એક લોહાની કડાઈમાં ગૌમૂત્ર તથા પુનર્નવાક્રાય નાખી તેમાં લોહભસ્મ તથા મંદુરભસ્મ નાખી ઉકાળવું. તો પાક થાય ત્યારે તેમાં બીજી આડીની ચીજો જે બારીક તૈયાર કરી હોય તે નાખવી અને મધ તો. ૮ મેળવી બરાબર ધુટી ગોળી કરી લેવી કે સુકવી વાટીને રાખી દેવું. પ્રમાણ : ૦૧ તોલો. સમય : સવાર, સાંજ એ વખત. અનુપાન : એખરાના ક્વાથ સાથે અથવા પિં સાથે. ઉપયોગ : સોજા, જુનીમંત્રહણી, પાંડુ, કમળો, મંદામિ ઇર્ષાજ્વર, ખરલ, ગુદમ, યકૃતરોગ, ખાંસી, શ્વાસ, રાજેખમ, ઉદરરોગ વગેરે મટે છે, બળ વધારે છે.

૧૬૧ પંચવક્રત્રસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચનામ તો. ૧ શુદ્ધચંપક તો. ૧ મરી તો. ૧ કુલાવેલટકેણુખાર તો. ૧ પીપર તો. ૧ આ ચીજોને બારીક લઈ કળાવી બનાવી તેમાં મેળવી ધતુરાનારસમાં મર્દન કરી મરી જેવડી ગોળા બનાવી સુકવી રાખવી. પ્રમાણ : ૨ ગોળી. અનુપાન : પાણી. ઉપયોગ : જ્વર, ત્રિદોષ, મંદામિ ક્ષય, વગેરે મટે છે.

૧૬૨ દિરંગરામનીવટી : સંદેહમુશળી તો. ૪ અકકલકરે તો. ૪ પુરાસાનીઅજમે તો. ૪ ખિત્તામ તો. ૪ શુદ્ધપારદ તો. ૨ જુનોગોળ તો. ૨૪. વિધી : પ્રથમ પારદ અને ગોળને ખરલમાં ક્ષાયે ધુટવું તે પારદ ભેરામાં ન આવે ત્યાંમુખી ધુટી બીજી વસ્તુઓને ખાંડી ટૂંડી મેળવી એકેક તોલાની ગોળી વાળવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી. અનુપાન : ગાયના દહી સાથે ટુકડા કરી ગળી જતી. સમય : સવારમાં એક વખત. ઉપયોગ : દિરંગરોગ અને દિરંગમાયી ક્ષય. ૬૧.૨ માં આપી રાકાય. સૂચના : આ પ્રયોગમાં પારદ અને ખિત્તામ

કરી ખીખાં ખારીક ઔષધો મેળવી ચાર પ્રહર ખાલી ધુટવું. બાદ માલકાંગણીનાતેલથી ચાર પહોર ધુટી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણુઃ ૩ રતી. અનુપાનઃ આદુનોરસ. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ સનિપાતમાં દરદી અસાધ્ય અવસ્થામાં હોય ત્યારે દવા ચટાડવી તથા નાકમાં મુંધાડવી જેથી છીંક આવી દરદી હુશીઆર બને છે.

૧૬૬ બોળખલ્લરસઃ ગજોનુંસત્વ તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ હીરાબોળ તો. ૩ (કેટલાક વૈદ્યો હીરાબોળને બદલે હીરાદખલ્લ વાપરે છે. તે પણ વાપરી શકાય તેમ છે.) આ સર્વને વિધીસર મેળવી, સેમગાનામૂળનાકવાથ કે સ્વરસથી મર્દન કરી બે રતીભારતી ગોળી બનાવી સુકવી લેવી પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાનઃ પાણી. ઉપયોગઃ રક્તાર્શ, રક્તઆવ, પેશાબમાં લોહી આવવું, પ્રદર, ભગંદર, વાતરક્ત વગેરે મટાડે છે.

૧૬૭ બોળપર્પટીરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૨ શુદ્ધગંધક તો. ૨ હીરાબોળ તો. ૪ (કેટલાક વૈદ્યો હીરાબોળને બદલે હીરાદખલ્લ વાપરે છે.) વિધીઃ પારદ ગંધકની કલ્પલી કરી અગ્નિ ઉપર ગરમ કરી હીરાબોળ મેળવી કેળનાંપાંદડા ઉપર રીતસર પર્પટી ઢાળી પડી ચાટી લેવી (બરાબર પીગળતી નથી માટે મેળવી તુરત ઢાળી લેવી.) પ્રમાણુઃ ૩ થી ૬ રતી. અનુપાનઃ સાકર અને મધ સાથે. સમયઃ સવાર, બપોર અને સાંજે ત્રણ વખત. ઉપયોગઃ રક્તપિત્ત કે દરસ્માંથી પડતું લોહી તથા ચેનીઆવ વગેરે પ્રકારના રક્તઆવમાં વાપરતી અત્યંત ઉત્તમ દ્ર.

૧૬૮ બેચ્ચરસ (કાગો) રસસિદ્ધર તો. ૧ બંચમરમ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ તામ્રમરમ તો. ૧. એ સર્વને ખરેખરમાં ૧ રી અપાકાનાઢુધમાં મર્દન કરી ગોળી બનાવી સુકવી લઈ સરસ-નપુત્રમાં ઢાળી બધ કરી પડી તેને બુધનપુત્રને અગ્નિ આપી દે.

ખરલમાં નાખી તેને આદુનારસની તથા ગળોનારસની અંકેક ભાવના
આપી ધુટી રતીભારની ગોળા બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણુ : ૨ ગોળા.
અનુપાન : મધ સાથે ઉપયોગ : ક્લેબનાંદરદો, ખરલ, મંદામિ,
શુક્રરોગ, ઉદરરોગ, અરૂચી વગેરે રોગોને મટાડે છે.

૧૭૩ મહાગંધક : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
ભયફળ તો. ૧ જવંત્રી તો. ૧ લવીંગ તો. ૧ લીંબડાનાપાન તો. ૧
નગોડનાંપાન તો. ૧ એલચી તો. ૧ વિંધી : પ્રથમ પારદ ગંધકની
કળ્મણી બનાવી પર્પટીની રીતથી પર્પટી બનાવી લેવી. બાદ એ
પર્પટીને ખરલમાં નાખી બીજાં દ્રવ્યો સાથે નાખી પાણીથી એ દિવસ
ખરલ કરવું. બાદ ગોળો બનાવી સાચાં મોતીની છીપનાં સંપુટમાં
એ દવા મુકી ખરાબર શીટ કરી ઉપર કાળી માટીનો બળ્લે આંગળ
બાંડો લેવ કરી સંગતતા ઊણાની વચ્ચમાં એ સંપુટને મુકી દેવું.
અમિની આંચથી લાલ થઈ ભય લારે બદાર કાઢી દરવા દેવું.
ખરાબર ઠંડુ થયે છીપમાંથી દવાને લઈ ખરલમાં નાખી ધુટી લેવું.
પ્રમાણુ : ૪ થી ૬ રતી. અનુપાન : મધ માખણ, પાણી અથવા
રોમાનુસાર. સમય : સવાર, આંજ. ઉપયોગ : જ્વર, પ્રવાહીકા,
ફેફ સંમલગ્ની, સુતીકારોગ, રક્તાર્થ તેમજ બાળકોના નમામ રોમ,
સોએના પ્રદર આદી રોગમાં ધણું સાફ કામ કરે છે. અનુભવસિદ્ધ દવા છે.

૧૭૪ મહાયોગરાજગુમ્ફા : શુંક, પીપર, પીપરીમૂળ,
ચવક, ચિત્રક, શેફેલીલીમ, અમ્બોદ, પીંગાસરસવ, છૂં, શાદછૂં,
નગોડનાંબીજ ઉદયવ, કાગીપાટ, વાવડીમ, કડુ, મજ્જીપર, અનીરિ,
વજ, ભારંગમૂળ, મોરવેવ આ પીસ ચીલ્લે દરેક અંકેક તોલો સમ
ભારીક ચૂર્ન કરી પૂર્ણ વજન કરી લેવું. પંડી તેમા ત્રિશ્ણચૂર્ણ તો. ૪૦
મેગલી ફેવ. બાદ તેમાં બલ્લકમમ તો. ૪ નારકમમ તો. ૪ લે.૬મમ
તો. ૪ ખર.મમ તો. ૪ મૈ.૬મમ તો. ૪ અમ્બિદુર તો. ૪ મંદુર.મમ
તો. ૪ મં.તો. ૨૮ મેગલી અ.૫૩ પંડી શુદ્ધપારદ તો. ૧૦ તો.

ખારીક કરી વિધીસર મેળવી તેને ખરલમાં નાખી પ્રથમ ગળેનોરસ, આદુનોરસ એની અંકેક લાવના આખી સુકવી પછી મધ સાથે મેળવી ગોળી ચણા જેવડી કરી રાખવી. પ્રમાણુ: ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાન: પાણી સાથે. સમય: સવાર. સાંજ. ઉપયોગ: અરલ, ખાંસી, ઈર્ષ્યજ્વર, વિષમજ્વર, શ્વાસ, અર્શ, યકૃતરોગ, સોજા, નબળાઈ, હૃદયરોગ તથા ઉદરરોગ મટાડે છે.

૧૭૭ મહાપર્પટી: સફેદરાલ તો. ૧ શુદ્ધસોમલ રતી ૧૨. વિધી: પ્રથમ રાક્ષને ખારીક વાટી તેને લોઢાના વાટકામાં ઘી લગાડી તેમાં નાખી ગરમ કરવું. રસ થાય ત્યારે નીચે ઉતારી તેમાં સોમલનું ખારીક ચૂર્ણ મેળવી તેને પર્પટી માફક કેળના પાનપર ઢાળી લેવું. પછી ખારીક વાટી ખાટલીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણુ: ૦૧૧ રતીભાર. અનુપાન: મધ અથવા રોગાનુસાર. ઉપયોગ: કફવાતરોગ, મનિશ્રમ, ઉસડી વગેરે રોગોમાં અથવા જ્યાં મહા વાપરવું ઉચિત હોય ત્યાં છુદ્ધ અનુસાર વાપરવી. સ્વચ્છતા: આ ઉપાયમાં સોમલ આવે છે માટે ખનાવતી વખતે ધુમાડો ન લાગે તેની સાવધાની રાખી તાપ ધીમે કરવો, તથા વાપરતી વખતે પ્રમાણુ ઠીક ધ્યાનમાં સંધ વાપરવું.

૧૭૮ મહાનમંજરીવટી: અમરજરમ તો. ૪ અંગમરમ તો. ૨ રસસિદ્ધર તો. ૧ સનાવરી તો. ૭ તજ તો. ૨ એલચી તો. ૨ નમાલપત્ર તો. ૨ નામકેસર તો. ૨ જલકૃષ્ણ તો. ૨ મરી તો. ૨ મુંડ તો. ૨ લવંચ તો. ૨ અવંચી તો. ૨ પીપર તો. ૨ સાકર તો. ૩૮. વિધી: ખાંડી ખારીક વસ્ત્રમાગ કરી ગોળી વગે નેટવું મધ નથા લી નાખી પા પા તોલાની ગોળી વાળવી અથવા અવલેદ રહેરા દેવો. પ્રમાણુ: ૦૧ તોલા. અનુપાન: સાકરચાગું દૂધ. સમય: સવાર. સાંજ. ઉપયોગ: ઉત્તમ વાજકરણું છે તેમજ સ્થિતિ, પુટી, જગ અને વિષં રક્ષારનાર છે. ખાંસી, કૃષ્ણ મટાડે છે.

પીપર તો. ૧ લાલકમળ તો. ૧ પીપળાનીલાખ તો. ૧ વિધી :
અરુસીના પંચાગના કવાથની પાંચ ભાવના આપી ત્રણ ત્રણ રતીની
ગોળા બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળા. અનુપાન :
લાલકમળ, અરુસી, પીપર અને ઉચ્ચરનાકવાથ સાથે. સમય :
સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : વાતિક, પૈતિક, સ્લેષ્મીક સનિપાતિક,
કાસ, શ્વાસ, જ્વર, રક્તનિષ્ઠીવન, તૃષા, દાહ, પ્રમેહ ભ્રમ. વમન, પ્લીહા
શુભ, ઉદર, આનાહ, કૃમિ, કંડુ આદિ ઘણા રોગોનો નાશ કરે છે.

૧૮૨ મૃત્યુંજયરસ. શુદ્ધિમળો તો. ૨ શુદ્ધગંધક તો. ૧
શુદ્ધવલ્લભ તો. ૧ ધૂલાવેલકણ્ઠપાર તો. ૧ મરી તો. ૧
પીપર તો. ૧ આ સર્વને ત્રિધીસર મેળવી લીંબુનારસમાં ઘુંટી મગ
જેવડી ગોળા બનાવી સુકવી રાખવી. પ્રમાણ : ૨ ગોળા. અનુપાન :
પાણી કે આદુનોરસ. ઉપયોગ : તમામ જ્વરના તાવ અને ખાસ
કરીને પેટના વિકારથી આવના નવા તાવ માટે ઉત્તમ છે. ત્રિદોષના
તથા સામાન્ય તાવમાં પણ ઉપયોગી છે.

૧૮૩ યોગેશ્વરરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
લોહભરમ તો. ૧ નાગભરમ તો. ૧ પીગાંધીનીભરમ તો. ૧
નામ્રભરમ તો. ૧ અંગભરમ તો. ૧ અક્ષતભરમ તો. ૧ એલ્ફચી
તો. ૨ તમાલપત્ર તો. ૨ નાગરમેથ તો. ૨ વાવડીંમ તો. ૨ નાગકેશર
તો. ૨ રેણુકાખીજ તો. ૨ આંબળા તો. ૨ પીપરીમૃગ તો. ૨
વિધી : બધાં ઔષ્ધોને બાગીક વસ્ત્રમાં કઠી ખરસમાં નાખી
આંબળાનારસની ચાર ભાવનાઓ આપી ચણા જેવડી ગોળાઓ વાગી
સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળા. અનુપાન : રોગાનુસાર અથવા
૫૫૫ માથે. સમય : સવાર. માજ બે વખત. ઉપયોગ : પથરી,
જડુમૂત્ર, પ્રમેહ, મૂત્રાન્ન. અનેક જ્વરના કુદ્દોષ દરસ અને
જ્વરોનો નાશ કરે છે.

મહુન મંદ તાપવડે તેને પીગળાવવું. રસ જેવું થાય ત્યારે ગાયના-
છાણ ઉપર ફેળવુંપાન પાથરી તે પર ઢાળી ઉપર પાન ઢાંકી છાણથી
ઢાંકી દેવું. હંદુ થતાં તે લઈ વાટી રાખવી. પ્રમાણ ૧ થી ૩ રતીભાર.
અનુપાન : મધ અથવા રોગાનુસાર. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ :
કરસ મંદાશ્મિ, અશ્મરુ, જાડા, સંઘ્રણી, મુખપાક, સુવારોગ. શળ,
કમ્બો. પાંડુ. ગુફમ, કુઠ, આમવાત, સોજા, અમ્લપિત વગેરે મટે છે.

૧૮૭ રસરાજરસ : રાખ તો. ૪ સાચાં મોતીનીછીપ
તો. ૪ ગંધક તો. ૮ વિધી : ત્રણ ચીલેને સાથે ખાંડી આકડાનુંદ્રષ
ત્રણે ઔષધ કુળી જાય તેદહું નાખી ખરણ કરવું. સુકાયા ખાદ
દીકડી કરી સરાવમંપુટમાં નાખી ગજપુટની આંચ આપવી. હંદુ થયે
ખદાર કાઢી ખારીક પીસી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણ : ૨ થી ૩
રતી. અનુપાન : કાળાંમરીનુંચૂર્ણ તથા ઘી. સમય : સવાર,
સાંજ. ઉપયોગ : ક્ષયરોગની ખાંસીમાં આપવાથી સાફ કામ કરે છે.

૧૮૮ રક્તપિત્તશામકરસ : ષડગુણગંધક ભરીત રસસિંદુર
નો. ૧ સુવર્ણમાલિકભરમ તો. ૨ અરકુસીનાપાનનારસમાં ચાર
દિવસ ધુંટી સુકવી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણ : ૧ થી ૩ રતી.
અનુપાન : અરકુસીનોરસ અને મધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ
ને વખત. ઉપયોગ : રક્તપિત્તને મટાડે છે.

૧૮૯ રામખાણુરસ : શુદ્ધ પારદ તો. ૧ શુદ્ધરત્નાગ
નો. ૧ લવીમ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ મરી તો. ૨ કનકશા તો. ૦૧
વિધી : ખારીક ધુંટી આમલીનાપાકશાક અને આદુનારસથી એક
દિવસ ધુંટી એક વાડની ઝોળી ખનાવી મુકી સેવી. પ્રમાણ :
૧ ઝોળી. અનુપાન : પાણી અથવા રોગાનુસાર અનુપાન માટે.
સમય : સવાર, સાંજ ને વખત. ઉપયોગ : નરીનજર, કુર્જનર,
રત્નપિત્ત, ક્ષયર, તથા સંઘ્રણી, આમવાત, મદાશ્મિ કફ ખામી,
જાડાં, ઉચટી વગેરે મટે છે.

અમ્લકઅરમ, સિંધાલુઆ દરેક ચીજ બે બે તોલા લઈ ખારીક
વાટી ખરકમાં ધુંટી તેને દંતીમૂળના ક્વાથની તથા ત્રિફલાના ક્વાથની
તથા તથા લાવના આપી ધુંટી રતીભારની ગોળી કરી સુકવી લેવી.
પ્રમાણુ: ૧ થી ૩ રતીભાર. અનુપાન: આદુનારસ સાથે.
ઉપયોગ: જ્વર, ત્રિદોષજ્વર. કાલેરા. વિષમજ્વર. આડા, સંમહણી,
રક્તાતિસાર, પ્રમેહ, રાગ, સુવાવડીની આંચકી-વાયુ વગેરે મટે છે.
પાનાં ખાજકાની આંચકી મટાડે તથા પીડાસામક છે.

૧૬૪ લક્ષ્મીચિન્તાસરસ: અમ્લકઅરમ તો. ૪ શુદ્ધપારદ
તો. ૨ શુદ્ધગંધક તો. ૨ રૌપ્યઅરમ તો. ૧ જવંત્રી, જયફળ, વરધા-
નાનાંખીજ, કનકખીજ, ગાંજનાખીજ, વિદારીકંદ, રાતાવરી નાગખસા,
અતિખસા, ગોખર, અને નેતરનાંખીજ આ ૧૧ ચીજો દરેક એકેક
તો. ૧ લઈ ખારીક વાટી સર્વને વિધીસર મેળવી પાનનારસમાં ખરાખર
ધુંટી લઈ ચણા પ્રમાણે ગોળી વાળી સુકવી રાખવી. પ્રમાણુ:
૧ ગોળી. અનુપાન: દૂધ અથવા રોગાનુસાર. ઉપયોગ: જ્વર,
ત્રિદોષજ્વર. પ્રમેહ, ભગંદર, કુષ્ઠ, નજાગાઈ, વાતરોગ પીનસ, મેદ,
અર્શ, શીરશ્ચા, ધાતુક્ષીણતા વગેરે મટાડી જગ-વીર્ય વધારે છે.

૧૬૫ લક્ષ્મણુલોહ: લક્ષ્મણાનુપંચાગ તો. ૪૦૦ અશોક-
નીળાસ તો. ૪ કાસ (દર્ભ) ના મૂળ તો. ૪ મદુડાનાકુસ તો. ૪
જેમિમધ તો. ૪ બક્ષા તો. ૪ કાળીપાટ તો. ૪ ખીલીનોગરજ તો. ૪
સોદઅરમ તો. ૨૮ પાણી તો. ૧૬૦૦. વિધી: લક્ષ્મણાના પંચાગને
અમ્લકઅર કુટી પાણીમાં ક્વાથ કરવો. એથો ભાગ બાકી રહે ઉનારી
મળી લેવું. બાદ ગાળેજ પાણીને ફરી મંદામિની આંચે પકાવવું ને
પન જેવું થવા આવે એટલે સોદઅરમ તથા બાકીના વમાજાનુ ખારીક
અરમ. ગ ચૂર્ણ મેળવી બળને વાડની એન્ડો વાડી સુકવી લેવી. પ્રમાણુ:
૧ થી ૪ ગોળી. અનુપાન: પાણી. સમય: સવાર, સાંજ.
ઉપયોગ: સ્ત્રીઓના સમન્નરોગોમાં વાપરવા લાયક પ્રત્યક્ષ દવા છે.

૧૮૮ લોહનાથરસ (૧) શુદ્ધપારદ તો. ૨ શુદ્ધગંધક તો. ૨
 બોમ્બેડી તો. ૮ ટંકણુખાર તો. ૧ શંખનાદુકડા તો. ૧૬.
 ધી: પારદ ગંધકની કળ્મલી જનાવી દરેક કોડીઓની અંદર
 રી દેવો. બાદ ટંકણુખારને ગાયનાદૂધથી ધુટી તેનાથી કોડીઓનાં
 ત્રાં બંધ કરી દેવાં. ત્યારબાદ એ સરાવ લઈ એક સરાવમાં શંખના
 મરખા દુકડા મુકી ઉપર કળ્મલી ભરેલી કોડીઓ જરાજર ગોઠવી
 ઉપર બીજું સરાવ ઉંધુ મુકી મંપુટ જનાવી લેવો, ઉપર કપડમટ્ટી
 કરી જરાજર સુકાવ્યા બાદ પાંચ રોર ડાણાની આંચ આપવી, ઠંડુ થયે
 બાદ કાઢી સરાવ સિવાયની અંદરની બધી ઔષધીને તથા શંખના
 દુકડાને ખરણ કરી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણ: ૩ થી ૬ રતી.
 અનુપાન: કાળામરી તથા ઘીની સાથે વાતવ્યાધિમાં. માખણ સાથે
 દુધવાધિમાં અથવા રોમાનુસાર અનુપાન આપવું. સમય: સવાર,
 સાંજ, ઉપયોગ: અતિસાર, ક્ષય, અરૂચી, મંત્રદાગ્રી, ફૂસતા,
 મંદાગ્નિ, ખાંસી, શ્વાસ, ગુદમ વગેરે વ્યાધિઓમાં બહુ સાઈ કામ
 કરે છે. પ્રયોગ ચાલે તે દરમ્યાન સાતીક જોરાક આપવો, તેજ મરચું
 ખટાસની પરજી રાખવી.

૨૦૦ લોહનાથરસ (૨) શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
 અંધામરમ તો. ૨ લોહમરમ તો. ૨ તામ્રમરમ તો. ૨ કોડીનીઅરમ
 તો. ૧. ધિંધી: બધી વસ્તુઓને ખરણમાં નાખી નામરવેણના
 પેનનારસથી ધુટી ગોળો જનાવી, સગવમંપુટમાં મુકી ૭-સાત
 કપડમટ્ટી કરી સુકાવાબાદ મંપુટની આંચ આપવી ઠંડુ થયે કાઢી
 લઈ બારીક મર્દન કરી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણ: ૧ થી ૩
 રતી અનુપાન: મધ અને પીપર અથવા દરગેનુચ્છ અને ગોગ
 સે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: વૃદ્ધ પીડ, ઉદરરોગ
 ગુદમ, ક.ય વગેરે વ્યાધિને મટાડે છે.

શેરડીનોરસ, અરડુસીનાપાનનોરસ, લાક્ષનોકવાથ સુગંધીવાળાનોકવાથ, કેળનોરસ, કેળનાંકુલનોરસ, સફેદકમળનોરસ, માલતીપુષ્પનોરસ વગેરે રસોની સાત સાત ભાવના આપી સુકાયાઆદ કરતુરી મેળવી બબ્બે રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણુ: ૧ ગોળી. અનુપાન: માખણ અથવા ઘી અને મધ. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: શુદ્ધિવર્ધક, કામવર્ધક, પૌષ્ટિક, આરોગ્ય વધારનાર, તમામ પ્રકારની નબળાઈ, ક્ષય, મધુપ્રમેહ, પ્રમેહ, શુક્રપ્રમેહ માટે બહુ ઉત્તમ યોગ છે.

૨૦૪ વડવાનસરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૮ નાગભરમ તો. ૮ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧૦ સિંધવ તો. ૧૦ હળદર તો. ૯ શુક તો. ૯ પીપર તો. ૯ મરી તો. ૯ ચિત્રકમૂળ તો. ૩ ગંધક તો. ૩ બેંચઆંબળા તો. ૩. વિધી: બારીક વચ્છનાગ કરી સરગવો, આદુ, ફેરડો, બીન્નેશ, લીંણ, નાગરવેશનાંપાન પીપળાનાંમૂળનીજાસ એ દરેકના સ્વરસ અથવા કવાથની એકે ભાવના આપી સુકવી કપડાણ કરી શીશીમાં ભરી લેવું. પ્રમાણુ: ૩ રતી. અનુપાન: પાણી અથવા સમયોચિત અનુપાન સાથે. સમય: સવાર, સાંજ એ વખત. ઉપયોગ: સમસ્ત વાતવિકાર, અસ્ત્રી, શુગ્ર, વમન, આદી બાધિઓનો નાશ કરે છે.

૨૦૫ વન્દિરસ: બળકૂળ તો. ૨ મરી તો. ૮ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ સર્પીંગ તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧ વિધી: બારીક પુટી પાટી આંબલીનારસની એક ભાવના આપી બબ્બે વાલની નાળા બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણુ: ૧ ગોળી. અનુપાન: અવચ્છ ૫૫૫. સમય: સવાર સાંજ. ઉપયોગ: મંદામિ, શુગ્ર અને વગરોયનો નાશ કરે છે.

૨૦૬ વચ્છાસાદુ: વચ્છ તો. ૪ કુટ તો. ૪ લેદબન્ધ તો. ૮ વિધી: બારીક આંટી વચ્છનાગ કરી લે. ૮ મધે નીચ કરી ભરી લેવું.

અલેડાં, આમળા, વાવડીંગ, શુંડ, મરી, પીપર એ દરેક ચીજ અંદેક તોલો લઈ ચૂર્ણ કરી વિધીસર બધાને સાથે મેળવી દેવું. પછી ત્રિક્ષ્ણ તથા ભાંગરાનારસમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ ધુટી લઈ ચણા પ્રમાણે ગોળી વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાત: ક્ષીબડાના પંચાગના ચૂર્ણ સાથે અથવા ઘી સાથે. ઉપયોગ: વાતરક્ત, રક્તદોષ અને વાતવિકારને મટાડે છે.

૨૧૦ વાતવિધ્વંસરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ નાગભસ્મ, અંગભસ્મ, લોહભસ્મ તામ્રભસ્મ, અમ્બકભસ્મ, પીપર, કૃષાવેદકટકચુખાર, મરી, શુંડ એ દરેક અંદેક તોલો તથા શુદ્ધવચનાગ તો. ૪૫ બધાને વિધીસર મેળવી પછી તેને ત્રિક્ષ્ણ, ત્રિકટુ, ચિત્રક, ભાંગરો, કુષ્ઠ, અકલકરો, નગોડ, આદુ, ક્ષીણ અને સુણીનીભાજી એ દરેકનો ક્વાથ કે સ્વરસ લઈ તેની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપી બખ્ખે રતીભારની ગોળી કરી લેવી. પ્રમાણ: ૨ ગોળી. અનુપાત: રોગાનુસાર. ઉપયોગ: ભયંકરવાનરોગ, મંદબળી, શ્વેત, સ્તનિપાત, અપગ્માર, મંદાક્ષિ, યૌનપિત્ત, પ્લીહા, ઉદરરોગ, અર્સ વગેરે મટાડે છે.

૨૧૧ વાતરાક્તસરસ: રસસિંદુર, શુદ્ધગંધક, કાંતસોદબખ્ખ, અમ્બકભસ્મ, તામ્રભસ્મ સમભાગે લઈ ગરાગર મેળવી ધુટી લેવું. પછી તેને ગળો, સારોડી, ચિત્રક, ગુણધીપત્ર, ત્રિકટુ એ પાંચ ચીજોનારસ કે ક્વાથની અંદેક ત્રણ ત્રણ દિવસ ગરાગર ધુટી ગોળી બનાવી સુકવી લેવું. અને તેને સગવડમાં રાખી બંધ કરી ઉપર એ ત્રણ કપડાંમાડી કરી લઘુ પુટની આગ આપવી. કંઈ થયે કાઢી વાટી નાખવું. પ્રમાણ: ૨ રતીખ. ૨ સમથ: સરસ, સાજા. અનુપાત: ૨.૨.૨.૨. ઉપયોગ: ઉચ્ચત્ત, ગત્ત, વાતરક્ત, આમળા, પાનડી, પક્ષ, પત્ત, નાપીત, ૨૦૧૧૨ ૨૨૧ અને સમગ્ર વાતરક્ત મટાડે છે.

૨૨૫ વાતગળાકુંડારસ : રસસિદ્ધર તો. ૧ લોહભસ્મ તો. ૧ મુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ શુદ્ધહરતાલ તો. ૧ હરડે તો. ૧ કાકડાસીંગ તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાંગ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ અરણી તો. ૧ કુલાવેણટંકણુખાર તો. ૧. વિધી : ભસ્મ સિવાયની ખાંડવા જેવી વસ્તુઓને ખાંડી બારીક વસ્ત્રગાળ કરી એક દિવસ ખરડમાં કાંઈ ધુટું પછી બધાને મેળવી બાદ ગોરખમુંડી અને નગોડનારસથી એક દિવસ ધુટી બખ્ખે રતીભારતી ગોળીઓ બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૨ ગોળી. અનુપાન : પીપરનુંચૂર્ણ તથા રાસ્નાનાકવાથ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : સાધ્ય અથવા અસાધ્ય વાતરોગ, અંધ્રસી દારૂસુભિપાત. કાષ્ટદુર્લભ, અપખાદુક, ઉરથંભ, દુનુરથંભ મન્યારથંભ પક્ષાઘાત વગેરેમાં સાઈ કામ કરે છે.

૨૨૬ વાતરાજવટી : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ તજ તો. ૧ તમાલપત્ર તો. ૧ એલચી તો. ૧ નામકેશર તો. ૧ જલકુંડ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ શાદજીર તો. ૧ સફેદજીર તો. ૧ કપુર તો. ૧ તમાલપત્ર તો. ૧ તાલીસપત્ર તો. ૧ નામકેશર તો. ૧ લયીંગ તો. ૧ અજમે તો. ૧ ચિત્રકમૂળ તો. ૧ તમર તો. ૧ પીપરીપૂળ તો. ૧ ગજો તો. ૧ સફેદચંદન તો. ૧ દ્રાક્ષ તો. ૧ વજ તો. ૧ જવંત્રી તો. ૧ જટામાસી તો. ૧ ચરક તો. ૧ શનાવરી તો. ૧ ખીડીજીર તો. ૧ ધાતુ તો. ૧ ત્રિકૃષ્ણ તો. ૩ અરદુસી તો. ૧ લોહભસ્મ તો. ૮ શુદ્ધઅરીળ તો. ૪. વિધી : સર્વ વસ્તુને ખાંડી વસ્ત્રગાળ કરી પોખના ડોઝાના કવાથથી બે પહોર મર્દન કરી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળીઓ વાગી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી. અનુપાન : પાણી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : મર્મ વનના જનન્યપિંગ્લોમાં આપવી.

૨૨૭ વિઙ્ગાદિલાદ : ચરકીચ તો. ૧ નામકેશર તો. ૧ ચિત્રા તો. ૩ દેવદર તો. ૧ પીપર તો. ૧ પીપરીપૂળ તો. ૧

4 44. 1

4 44. 1

4 44. 1 44. 1 44. 1

4 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1 44. 1

4 44. 1 44. 1 44. 1

મુશળી તો. ૨ કપીલો તો. ૨ અજમોદ તો. ૨. વિધી: પારદ ગંધકની કન્ઝલી કરી આક્રીની વજ્રગાળ વસ્તુઓ મેળવી એરંડાનામૂળના ક્વાથની ૨૧, ભાંગરાનારસની ૭, ગોરખમુંડીનારસની ૧૨ તથા નાગરવેલનાપાનનારસની ૩ ભાવના આપી મુકવી બાદ જોઈએ તેટલું મધ નાખી એરં જેવડી ગોળા વાળી મુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ ગોળા. અનુપાન: દેવદાર અને ચિત્રકમૂળના ઘસારા સાથે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: કફોદર અને બીજા ઉદરરોગમાં વપરાય છે. રોગીને માટે તુલશીનારસ સાથે દૂધનો પ્રયોગ કરાવવાથી આરો દાયદો કરે છે.

૨૨૧ પૃથ્વીનાશનરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ મુવર્જમાક્ષિકભ્રમ તો. ૨. વિધી: કન્ઝલી કરી ભ્રમ મેળવી દરેડેના સ્વરસ અથવા ક્વાથથી ત્રણ દિવસ અને એરંડીઆતેલથી એક દિવસ ઘુંટી બોંકે રતીની ગોળા બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ ગોળા. અનુપાન: દરેડે અને એરંડતેલ અથવા ચિત્રકીંગીનો ક્વાથ. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: અંડરૂદ્ધિનો નાશ કરે છે.

૨૨૨ શશિશેખરરસ: લેલભ્રમ તો. ૧ અમ્લભ્રમ તો. ૧ સસિંદુર તો. ૧. વિધી: કુંવારનારસથી ઘુંટી બોંકે રતીની ગોળા બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળા. અનુપાન: કુંવારનારસ સાથે. સમય: સવાર માંજ. ઉપયોગ: આંતરડાના રોગનો નાશ કરે છે, સ્તનિપ્રદ છે.

૨૨૩ શશિપ્રભરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧ અંદભ્રમ તો. ૧ લેલભ્રમ તો. ૧. વિધી: ત્રણ વસ્તુઓને સાથે મેળવી અરવમાં નાખી વરખાંડો અને રેડેના સ્વરસથી બોંકે દિવસ ઘુંટી મુકવી મુકવી પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળા. અનુપાન: રૂપ ને યે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: પ્રતેક તથા બહુમૂલ્ય વસ્તુની રક્ષા છે.

શુદ્ધવસ્ત્રનાગ તો. ૧ હીંગ તો. ૨. વિધી: બધી દવાઓને જુદી જુદી ખારીક કરી લેવી પછી પારદ ગંધકની કળ્મલી કરી તેમાં દરેક ચીજ ધીમેથી મેળવી ધુટી લેવું. બાદ ચિત્રકનોકવાય, અથેડાનોરસ, શીભુનોરસ, આમલીનોરસ બીજોરનોરસ વગેરેની અકેક ભાવના આપવી પછી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી રાખવી. પ્રમાણ: ૨ ગોળી. અનુપાન: પાણી. સમય: સવાર, બપોર, સાંજ. ઉપયોગ: અજીર્ણ, વાયુ, શળ, ગુદમ, શોથ, પ્રમેહ, વાતરક્ત, કુષ્ઠ, પાંડુ. મંદામિ વગેરે મટાડે છે. પેટના રોગો માટે ઉત્તમ છે.

૨૨૮ શંકરચટ્ટી: શુદ્ધપારદ તો. ૪ શુદ્ધગંધક તો. ૮ લોહભરમ તો. ૩ નાગભરમ તો. ૨. વિધી: પારદ ગંધકની કળ્મલી કરી ખાકીની ભરમો મેળવી પીપ્પુટી, ચિત્રક, આદુ. અરણી, અરકુસી, ખીલીનોગરબ અને અર્જુનવૃક્ષ વગેરેના સ્વરસ અથવા કવાયની ભાવના આપી બળમે રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૧ ગોળી. અનુપાન: ગરમ પાણી. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: ફેફસાં અને હૃદયરોગ, કાસ, શ્વાસ, આમવાત, કૃશના, મંદદણી આદિ રોગોમાં વાપરવી સારી છે.

૨૨૯ શંખદ્રાવરસ: શંખ તો. ૫ જલપાર તો. ૫ સાજપાર તો. ૫ ટંકજીપાર તો. ૫ સિંધવ તો. ૫ મંચળ તો. ૫ ખીડબુજ તો. ૫ સમુદ્રબુજ તો. ૫ કાચબુજ તો. ૫ ફટકડી તો. ૫ નવસાર તો. ૫. વિધી: શંખદ્રાવ બનાવવા માટેના જગતમાં કાચના મળતા વંચવડે મંભાગથી તૈયાર કરી બાટલીમાં ભરી લેવો. પ્રમાણ: ૫ થી ૧૦ ટીપાં. અનુપાન: સ્વચ્છ પાણી તો. ૩૦ ગા માથે. સમય: સવાર, સાંજ બે વખત. ઉપયોગ: ૭ પ્રકારના દરન, મંચુન્ડ, પથરી, આઠ પ્રકારના ઉરરોગ ગુદમ, પ્લીહા, અજીર્ણ, અરકુસી, શોભેરા વગેરે વ્યાધિઓને મટાડે છે. રમે તેવા પોગાને પચાવી નાખે છે.

કુલાવેશટંકણખાર તો. ૧. વિધી : કાળા ભાંગરાનારસથી બે દિવસ ધુંટી ત્રણ ત્રણ રતીભારની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી. અનુપાન : શેવાળ (પાણીમાં થતી એક જાતની વનસ્પતી) નાં રસ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : શુક્રમેદ માટે ઉત્તમ ઉપાય છે.

૨૩૩ શિસાયોગ : શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ હરડે તો. ૧ શેફેલીદીંગ તો. ૧ વાવડીંગ તો. ૧ કુટ તો. ૧ સિંધવ તો. ૧ વિધી : ખારીક વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી ખાટલીમાં ભરી ભેતું. પ્રમાણ : ૧ રતી. અનુપાન : ઘી તથા મધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : હેડકી, શ્વાસ અને કાસને દુર કરે છે.

૨૩૪ શિતભવશંકુશરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધસોમક તો. ૧ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ શુદ્ધવરતાલ તો. ૧ શુદ્ધખાપરીયું તો. ૧. વિધી : પારદ ગંધકની કલ્કલી બનાવી ધનુરાનારસની બે ભાવના આપી એક જોડની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ ગોળી. અનુપાન : આદુનારસ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : શિતજ્વર ઉપર અક્ષીર છે.

૨૩૫ શીતભંજરસ : શુદ્ધપારદ, શુદ્ધગંધક, તામ્રમરમ, શુદ્ધવરતાલ, શુંફ, મરી, પીપર, ટંકણખાર એ મર્ચે સમમાત્રે લેવાં. વિધી : કલ્કલી બનાવી ખીજ દવાઓનું ચૂર્ણ તથા ભગમે તેમાં શેગરી સારી પેડે ધુંટી તેને ચિત્રકમૂળનીઝાલના ઉકાળાના ત્રણ પુટ આપરા અને ધુંટના જરૂં પછી નાગવેત્રનાપાનનારસમાં ત્રણ પુટ પછી આદુનારસના માત્ર પુટ આપી જોડ વગવા જેવું થાય એટલે મરનાવાળા જેવડી જોડો વાગી મુકવી ખાટલીમાં ભરી ગાખરી. પ્રમાણ : ૧ રતી ૨ જોડો. અનુપાન : આદુનોગમ અથવા શૂન્ય પર્ણ લા' તેમા જોડો વાગીને ૫ રતી ઉપયોગ : કલ્કલર દવા.

ધી : ગાયના ઘી થી પ્રથમ ગુગળને ખરલ કરવો બાદ ધીમે ધીમે
જી આરીક વસ્તુઓ બનાવી મેળવી આપવી બાદ ત્રણ ત્રણ રતીની
જી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન :
૬ પાણી. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : દરેક પ્રકારના
બીયનો નાશ કરે છે. દરેક જાતની ખટાશની ખાસ પરજી રાખવી.

૨૪૦ રત્નચંદ્રભૈરવરસ (૧) શુદ્ધપારદ, લોહભ્રમ, સુવર્ણ-
સાક્ષિભ્રમ, શુદ્ધગંધક, હરતાલ, હરડે, અરણી, નંગોડ શુંક, કળાંમરી,
પીપર, દંઠણુખાર, શુદ્ધવજનાગ એ તેર ચીજો સરખા વજનને
મેળવી. વિધી : પારદ ગંધકની કળજલી કરી બીજાં ઔષધો
આરીક વસ્ત્રગાળી બનાવી કળજલીમાં મેળવવા બાદ નંગોડનાંરસમાં
એક દીવસ ખરલ કરી બાકી રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી.
પ્રમાણ : ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાન : રાસના, ગ્રો, દેવદાર,
શુંક, એરંડમુળ એના કવાથ સાથે અથવા પાણી સાથે. સમય :
સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : તમામ પ્રકારના વાતવિકારનો નાશ કરે છે.

૨૪૧ રત્નચંદ્રભૈરવરસ : (૨) શુદ્ધપારદ તો. ૫ શુદ્ધગંધક
તો. ૫ શુદ્ધવજનાગ તો. ૫ જામણ તો. ૨ પીપર તો. ૧૦ વિધી :
પારદ ગંધકની કળજલી કરી તેમાં બીજા દવાઓનું આરીક ચૂર્ણ મેળવી
આદુનારસમાં ખરલ કરી મરી જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી રાખવી.
પ્રમાણ : ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાન : પાણી સાથે. ઉપયોગ :
અજીર્ણ, તાવ, ઝાડા, વાયુ, ત્રિદોષજ્વર, વ્યવરણિસાર વગેરે મટે છે.

૨૪૨ રત્નચંદ્રભૈરવરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
શુદ્ધરતાલ તો. ૧ શુદ્ધમનઝીત તો. ૧ સુવર્ણમ.સાક્ષિભ્રમ તો. ૧
તામ્રભ્રમ તો. ૧ વિધી : સારી ખરલમાં નાખી જલ્દીનામ્બરમની
૨૧ બાવના તથા માણકાંઠાના નેત્રની ૧ બાવના આપી પુરી
ખરલ કરી લેવી. પ્રમાણ : ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાન : દી ન.થે

૨૪૬ સર્વસન્નિપાતનાશકરસ : શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧ શુદ્ધધતુરાનાંખીજ તો. ૧ મરી તો. ૧ શુદ્ધકરતાલ તો. ૧ સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ તો. ૧ વિંધી : કનકલી કરી અથવા વસાણા સાથે મેળવી દંતીમૂળના ક્ષાયાથી એક દિવસ ઘુંટી મગના દાણા જેવડી ગોળા વાળી સુકવી લેવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળા. અનુપાન : પાણી અથવા રોગાનુસાર. સમય : સવાર. સાંજ. ઉપયોગ : તેર પ્રકારના સન્નિપાતને મટાડે છે.

૨૪૭ સર્વતોભદ્રલોહ : લોહભસ્મ તો. ૪ તામ્રભસ્મ તો. ૪ અમ્લકભસ્મ તો. ૪ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨ સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ તો. ૧ શુદ્ધમનશીલ તો. ૧ ઉત્તમ શિલાજીત તો. ૧૧૧ શુદ્ધગુગળ તો. ૧ વાવડીંગ તો. ૦૧૧ સિંધાભા તો. ૦૧૧ ચિત્રક તો. ૦૧૧ સફેદ આકાશનુમૂળ તો. ૦૧૧ પલાશમૂળ તો. ૦૧૧ કાળીમુશળી તો. ૦૧૧ પુનર્નવા તો. ૦૧૧ નાગરમેથ તો. ૦૧૧ ગજો તો. ૦૧૧ નાગખટ્તા તો. ૦૧૧ પુષ્પીઆનાંખીજ તો. ૦૧૧ ગોરખમુંડી તો. ૦૧૧ જાંગરો તો. ૦૧૧ મૈત્રીભાંગરો તો. ૦૧૧ શતાવરી તો. ૦૧૧ વરધારો તો. ૦૧૧ ત્રિફલા તો. ૧૧૧ ત્રિકટુ તો. ૧૧૧. વિધી : બારીક વસ્ત્રમાં કરી ઘી અને મધ વિષભાગે મેળવી અરણી ભરી રાખવી. અનુપાન : રોગાનુસાર અથવા દૂધ સાથે. સમય : સવાર, સાંજ. ઉપયોગ : પક્તિવશ, સાધારણગળ, આમ, કુદીશળ, વાતરકત, કુષ્ઠ, પાંદુ, કમળો, આમવાત, શ્વાય, ગુદમ, મધરસી, કાસ, શ્વાસ, અરૂચી, યક્ષ્મા તથા વાતરોગનો નાશ કરે છે. માત્રા : ૧ થી ૨ માસ.

૨૪૮ સર્વાંગમુદરરસ : શુદ્ધપારદ, નાભભસ્મ, શુદ્ધમનશીલ, શુદ્ધકરતાલ, સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ, આદીભસ્મ સુવર્ણભસ્મ જગમ્ભસ્મ નિમ્બભસ્મ, અમ્લકભસ્મ ચુર, સિંધાતુજ્વળીતચુર કાચચુર નચંચચુર તથા મીઠું (૫૪૪) આ મેળવી નીચેના એકે નેપાલે. ૧૧૧ : ૧૪૪૪૪૪ તો. ૧ વિધી : નથી આપેલે ને ૧૧૧ અન્તરમ : પુર

ચૂર્ણમાં મેળવી પછીથી મધ મેળવી ચોખ્ખી બાટલીમાં ભરી લેવું.
પ્રમાણ: ૧ થી ૧૨ રતી. અનુપાન: ગરમ દૂધ સાથે. ઉપયોગ:
ક્ષય, ક્ષયજનીત ખાંસી અને ગોષરોગમાં સારું કામ કરે છે.

૨૫૨ સન્નિપાતલૈરવંરસ: શુદ્ધહરતાલ તો. ૧ શુદ્ધગંધક
તો. ૧ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૩ શુદ્ધમનશીલ તો. ૩
ટંકણુખાર તો. ૩ શુદ્ધહીંગળો તો. ૧૨. વિધી: પારદ ગંધકની
કળ્પલી કરી હીંગળો મેળવી બીજાં ઔષધો મેળવવાં પછી ચિત્રક
તથા. હીંબુનારસથી ત્રણ ત્રણ દિવસ ઘુંટવું સુકાઈ ગોળી વાળવા
જેવું થાય એટલે અડધના દાણા પ્રમાણે ગોળી વાળી સુકવી લેવી.
પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન: સમય તથા રોગાનુસાર.
લેવું. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: સન્નિપાત, ત્રિદોષજ,
અતિસાર, કફરોગ, પાંકુ, કુશ્મિરોગ, ઉદાવર્ત આદિ રોગનો નાશ કરે છે.

૨૫૩ મુધાનિધિરસ: ધાણાં તો. ૧ સુગંધીવાળો તો. ૧
નાગરોમોય તો. ૧ શુક તો. ૧ સિંધવ તો. ૧ મંદુરભરમ તો. ૫
વિધી: બારીક ઘુંટી ગૌમૂત્ર, કાળોભાંખરો, સારોડી. નગોડ અને
મંદુકપર્ણના સ્વરસ અથવા ક્વાથની અરેક ભાવના આપી ત્રણ ત્રણ
રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણ: ૨ થી ૪ ગોળી.
અનુપાન: મોળીજાથ અથવા ભાંખરાનોરસ. સમય: સવાર, સાંજ.
ઉપયોગ: કમ્બો, ત્વર, સોળ, મંદામિ, મંદમણી, પાંકુ વગેરેનો
નાશ કરે છે. ક્ષયજની પરીજ રાખી જાથ ભાન ખોરાકમાં આપવાં.

૨૫૪ મુવર્ણવસન્નમાલતી: સુર્યબરમ અથવા મોનાનાં.
ર્ષાં તો. ૧ સાચાંમોનીનીપિટી તો. ૨ શુદ્ધરિંજનો અથવા રસસિંદુર
તો. ૩ સફેદમરી તો. ૪ શુદ્ધખાપરીયું અથવા વસન્નબરમ તો. ૮.
વિધી: ખરલમાં નાખી માખણ તો. ૪ માં ત્રણ દિવસ મરંન

બારીક ધુંટી પારદ ગંધકની કલ્પલી કરી તેમાં સઘળું સાથે મેળવી
ખાંચનારસથી એક દિવસ મર્દન કરી અંકેક રતીની ગોળી બનાવી
મુકવી લેવી. પ્રમાણુ: ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન: આદુનોરસ,
મધ કે પાણી સાથે. સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: અમ્લપિત્ત,
વખન, શૂળ, ગુદમ, કાસ, મંદામિ, ત્રિદોષજ્વરતિસાર, શ્વાસ, મંદામિ.
ભયંકરહેડકી, હિદાવર્ત, દાહ, રાત્ન્યદમા, વગેરે રોગોનો દુરત નાશ કરે છે.

૨૫૭ સૂતિકાતંકનારનરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક
તો. ૧ સુવર્ણમાસિકભરમ તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચનાગ તો. ૧ અમ્લભરમ
તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩. વિધી: પારદ ગંધકની કલ્પલી કરી ખીન
વસ્ત્રમાં બારીક વસાણું મેળવી એક દિવસ ધુંટી ખાટલી ભરી લેવી.
પ્રમાણુ: ૩ થી ૬ રતી. અનુપાન: પાણી અથવા રોગાનુસાર.
સમય: સવાર, સાંજ. ઉપયોગ: સૂતિકારોગ, મંદામિ, મંદામિ,
દુઃસાધ્ય અતિસાર, કાસ અને શ્વાસનો નાશ કરે છે.

૨૫૮ સૂતિકાભરમરસ: લોદભરમ તો. ૪ મંદુરભરમ
તો. ૪ તામ્રભરમ તો. ૪ શુદ્ધગંધક તો. ૪ શુદ્ધવચ્ચનાગ તો. ૮
મરી તો. ૮ શુદ્ધપારદ તો. ૧ કુલાવેચટકજીઆર તો. ૧ વિધી: પારદ
ગંધકની કલ્પલી કરી ખાંચા જેવાં વસાણાને ખાંડી વસ્ત્રમાં કરી
ભરમો, કલ્પલી અને ચૂર્ણ સાથે મેળવી રેંજું, ખાદ ત્રિકટુ તથા
વજના કયાથમાં એક દિવસ ધુંટી ત્રણ ત્રણ રતીની ગોળી વાગી
મુકવી લેવી. પ્રમાણુ: ૨ થી ૩ ગોળી. અનુપાન: દેવદાળાંદિ-
કયાથ કે પાણી સાથે. સમય: સવાર સાંજ બે વખત. ઉપયોગ:
સુવાતોગ અને તે સંબંધી બધી દરિયાદો મટે છે.

૨૫૯ મનિકાવરુભરસ: શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૧
સુવર્ણમાસિકભરમ તો. ૧ કપૂર તો. ૧ શુદ્ધવચ્ચનાગ તો. ૧ શુદ્ધચીજ
તો. ૧ અમ્લભરમ તો. ૧ લૈપ્યભરમ તો. ૧ સુવર્ણભરમ તો. ૧

અસાધ્યગુહ્ય, પાંડુ, રક્તપિત્ત, વિવદોષ, પીનસ, પ્લીહાનો નાશ કરે છે. સાત્વીક આહાર લેવો.

૨૬૮ હિક્કાનાશકરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨ અમ્લકભસ્મ તો. ૩ શુદ્ધલતામ્બ તો. ૬ સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ તો. ૫ ગૌદંતીલતામ્લભસ્મ તો. ૬ વજ્ર તો. ૧ કુટ તો. ૧ હળદર તો. ૧ જવખાર તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ કાળીપાટ તો. ૧ કલીહારી તો. ૧ ત્રિકટુ તો. ૩ સિંધવ તો. ૧ ગડેડાં તો. ૧ શુદ્ધચન્દનાગ તો. ૧ વિધીઃ બધી વસ્તુઓને ધયાક્રમે મેળવી ભાંઠરાનાંરસથી ત્રણ દિવસ ધુંટી અનેક રતીની ગોળી બનાવી મુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪ ગોળી. અનુપાનઃ પાણી સાથે. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ હેડાળી, રવરભંગ અને ઉપરસમાં ચાપરવી દીક છે.

૨૬૯ હિંચુલેધરસઃ શુદ્ધીંગળો, પીપર, શુદ્ધચન્દનાગ, સમભાગે લેવાં અને તેને પાણીમાં વાટી ત્રણ દિવસ ખરણમાં ધુંટનું. પાટી અનેક રતીની ગોળી બનાવી મુકવી જાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણુઃ ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાનઃ પાણી સાથે. ઉપયોગઃ વાતવતર તથા નવીન તાવમાં સારી છે.

૨૭૦ હિન્ચુલગર્ભરસઃ મુવર્જભસ્મ, ગૌપ્યભસ્મ, તામ્રભસ્મ, પ્રચાપભસ્મ શુદ્ધપારદ શુદ્ધગંધક, શુદ્ધમનમીત. શુદ્ધલતામ્બ, ૬૬ જપી સ્ત્રીએ સરખે વગ્ને લેવી. વિધીઃ પારદ ગંધકની રત્નલ્લી કરી જાડીની વસ્તુઓને સાથે મેળવી બહીનઃક્રમને દિવસ ધુંટનું. મુકાયાના સગવડપુટમાં ભરી રત્નપુટની અંત આપવી અગ્નિમાં થયે કાઢી ધુંટી જાટલીના ભરી ૨ ખતુ પ્રમાણુઃ ૧ થી ૩ રતી. અનુપાનઃ મધ અથવા પાણી. સમયઃ સવાર અથવા સાંજ. ઉપયોગઃ વાતવતર, પિત્ત, શુષ્ક વિરોધ અને સ્ત્રીના રત્નવગ્ને. નુક છે.

અસાધ્યગુરુમ, પાંકુ, રક્તપિત્ત, વિવદોષ, પીનસ, પ્લીહાનો નાશ કરે છે.
સાતીક આહાર લેવો.

૨૬૮ હિંમ્બાનાશકરસઃ શુદ્ધપારદ તો. ૧ શુદ્ધગંધક તો. ૨
અમ્બકભસ્મ તો. ૩ શુદ્ધદરતાલ તો. ૬ સુવર્ણભાક્ષિકભસ્મ તો. ૫
ગૌંડતીલ્લરતાલભસ્મ તો. ૬ વજ તો. ૧ કુષ્ઠ તો. ૧ હળદર તો. ૧
જવખાર તો. ૧ ચિત્રક તો. ૧ કાળીપાટ તો. ૧ કલીદારી તો. ૧
ત્રિકટુ તો. ૩ સિંધવ તો. ૧ બહેડાં તો. ૧ શુદ્ધવચ્છનાગ તો. ૧
વિધીઃ બધી વસ્તુઓને યથાક્રમે મેગરી ભાંગરનાંરસથી ત્રણ દિવસ
ધુંટી અનેક રતીની ગોળી બનાવી સુકવી લેવી. પ્રમાણુઃ ૨ થી ૪
ગોળી. અનુપાનઃ પાણી સાથે. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ
હેડકી, રવરભંગ અને ઉપરસમાં વાપરવી ઠીક છે.

૨૬૯ હિંમ્બુલેધરસઃ શુદ્ધગોળ, પીપર, શુદ્ધવચ્છનાગ,
સમભાગે લેવાં અને તેને પાણીમાં વાટી ત્રણ દિવસ ખરસમાં ધુંટવું.
પછી અનેક રતીની ગોળી બનાવી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.
પ્રમાણુઃ ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાનઃ પાણી સાથે. ઉપયોગઃ
વાતજ્વર તથા નરીન તાવમાં સારી છે.

૨૭૦ હિંમ્બુગર્ભરસઃ સુવર્ણભસ્મ, રૌપ્યભસ્મ, તામ્રભસ્મ,
પ્રવાલભસ્મ શુદ્ધપારદ, શુદ્ધગંધક, શુદ્ધમનગીષ્ઠ, શુદ્ધદરતાલ, કુ
ખી ગીલે સરખે વજને લેવી. વિધીઃ પારદ ગંધકની કાળલી
કરી ખાકીની વસ્તુઓને સાથે મેગરી બકરીનાદૂધમાં બે દિવસ ધુંટવું.
મગાયાનાદ સરાવર્મપુટમાં ભરી ગાળપુટની આગ આપરી માંચળીત
થયે કાઢી ધુંટી ખાટલીમાં ભરી રાખવું. પ્રમાણુઃ ૧૧ થી ૩ ગ્રામ.
અનુપાનઃ મધ અથવા પાણી. સમયઃ સવાર, સાંજ. ઉપયોગઃ
રવર, પિત્ત, કુષ્ઠ, ત્રિજન અને સ્થિપાત્તવ્યને નાશ કરે છે.

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠંકુરકૃત ઉપયોગી વૈદ્યક પુસ્તકો

ઔષધીવિજ્ઞાન (પાકુપુટું) ભાગ ૧-૨-૩ સાથે ૪-૦

વનસ્પતીવિજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક, સર્વત્ર સહેલાઈથી મળી શકતી વનસ્પતિઓનો વૈદ્યક દ્રષ્ટિએ પરિચય, અદ્ભૂત ગુણોનું વર્ણન, ઉપયોગ, દવાની મુખ્ય બનાવટ સરળ દૃષ્ટિકોણોનો સંગ્રહ વિગેરે, ૧૭૨ ઔષધીઓનું વર્ણન, ઉપરાંત ગુળશાની, હિંદી, સંસ્કૃત તેમજ મરાઠી ભાષામાં અનુક્રમશીલ આથી પુસ્તકને દળદાર બનાવેલ છે, પાકુપુટું પૃષ્ઠ ૨૫૫ ૪૫૦, ઉત્તમ કાગળ સ્વચ્છ છપાઈ છતાં મૂલ્ય બહુ જ ઓછું રાખેલ છે.

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (પૂર્વાર્ધ) ૩-૦

આજી વપરાતી ૫૦૧ દવાઓની બનાવટ, વાપરવાની રીત, પ્રમાણ પદ્ધતિ, પદ્ધતિ ઉપયોગી સૂચના, દવા બનાવવાની વિધી, રોગન, મારણ, તોલ-માપ માત્રાની સમજણ તથા જરૂર પડ્યાં તમામ બાબતોની માહિતી સાથે નવીન શૈલીમાં લખાયેલ ઉત્તમ ગ્રંથ. સુદર છપાઈ, ઉત્તમ કાગળ, પાકું બાઈન્ડીંગ, સુધારા વધારા સાથેની નવી બીજી આવૃત્તિ.

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (ઉત્તરાર્ધ) ૩-૦

પૂર્વાર્ધ જેટલું ઉત્તમ માટીનું આ બીજું પુસ્તક ઉત્તરાર્ધ છે, તેમાં ૫૫૫ ૫૦૧ ઉત્તમ બનાવટો આપેલ છે. જે પૂર્વાર્ધમાં રહી ગયું તે આ ઉત્તરાર્ધમાં આપેલ છે, આ બે ગ્રંથોને આપની પાસે દોષ તો રહેતો દવાની બનાવટ કોઈપણ રાત્રે માટે યોગ્ય કોઈ ગ્રંથની મદદ લેવાની જરૂર પડે તો નથી પાકુપુટું મુદ્રા છપાઈ ૩૦૫ બાઈન્ડીંગ કાગળ.

પૂર્વાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધ એકી સાથે લેવાને રૂ. ૫ માં આપવામાં આવશે.

વૈદ્યકચિકિત્સાપદ્ધતિ (પાકુપુટું) ૨-૦

નિદાન તથા ચિકિત્સા નિષ્ફળ બને રોગચરિત્સા વિગેરે બાબતોનો માર્ગ મેંધ.

બાજીપાત્રો અને મરીમરીઓ ૧-૦

૫૧૫ વપરાતી જાતજાતની તમામ ડીએનું વૈદ્યક દ્રષ્ટિએ વર્ણન.

આલચિકિત્સા ૧-૦

બાળરોગો અને તેના અનુભવી ઉપાયો અને મરોત્તરોની પુસ્તક.

અનુભવપ્રધાનપદ્ધતિ ભાગ ૧-૨ ૧-૦

૫૨૧ કટકો અને પદ્ધતિ ૨૦૦ અનુભવી પ્રવાસીઓ આપેલ છે.

આયુર્વેદશ્રીચક્રોચરિત્સા ભાગ ૧-૨ ૧-૦

ચિકિત્સાક્રમ ૩૧ ઉપરની ૫૫૫ ને ૪૦૦ નુકસાનો સમાવેશ

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુરકૃત ઉપયોગી વૈદ્યક પુસ્તકો

ઔષધીવિજ્ઞાન (પાકુપુટું) ભાગ ૧-૨-૩ સાથે

૪-૦

વનસ્પતીવિજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક, સર્વત્ર સહેલાઈથી મળી શકતી વનસ્પતિઓનો વૈદ્યક દ્રષ્ટિએ પરિચય, અદ્ભુત ગુણોનું વર્ણન, ઉપયોગ, દવાની મુખ્ય બનાવટ સરળ દૃષ્ટિકોણોનો સંગ્રહ વિગેરે, ૧૭૨ ઔષધીઓનું વર્ણન, ઉપરાંત ગુલ્મરોતી, દિલી, સંસ્કૃત તેમજ મરાઠી ભાષામાં અનુક્રમણિકા આપી પુસ્તકને દળદાર બનાવેલ છે, પાકુપુટું પૃષ્ઠ રાખ્યા ૪૫૦, ઉત્તમ કાગળે રચેલ છપાઈ છતાં મૂલ્ય બહુ જ ઓછું રાખેલ છે.

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (પૂર્વાર્ધ)

૩-૦

ચાલુ વપરાતી ૫૦૧ દવાઓની બનાવટ, વાપરવાની રીત, પ્રમાણ પદ્ધતિ પદ્ધતિની ઉપયોગી સૂચના, દવા બનાવવાની વિધી, સોધન, મારણ, તોલ-માપ માત્રાની સમજણ તથા જરૂરોપયોગી તમામ બાબતોની માહિતી સાથે નવીન શૈલીમાં લખાયેલ ઉત્તમ ગ્રંથ. સુદૃઢ છપાઈ, ઉત્તમ કાગળ, પાકું બાઈન્ડીંગ, સુધારા વધારા સાથેની નવી બીજી આવૃત્તિ.

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (ઉત્તરાર્ધ)

૩-૦

પૂર્વાર્ધ જેટલું ઉત્તમ કોટીનું આ બીજું પુસ્તક ઉત્તરાર્ધ છે, તેમાં ૫૫૫ ૫૦૧ ઉત્તમ બનાવટો આપેલ છે, જે પૂર્વાર્ધમાં રહી ગયું તે આ ઉત્તરાર્ધમાં આપેલ છે, આ બે ગ્રંથોને આપની પામે દોષ તો મહેને દવાની બનાવટ કોઈપણ રીતે માટે ચોપવા કોઈ મશીન મદદ લેવાની જરૂર રહેતી નથી પાકુપુટું સુદૃઢ છપાઈ ૩૦૫ બાઈન્ડીંગ કાગળ.

પૂર્વાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધ બંને માટે લેવારને રૂ. ૫ માં આપવામાં આવશે.

વૈદ્યકચિકિત્સાપદ્ધતિ (પાકુપુટું)

૩-૦

નિદાન તથા ચિકિત્સા નિષ્ફળ અને રોગપરિણામ વિગેરે બાબતોનો સરળ ગ્રંથ, બાહ્યપદ્ધતિ અને મરીમશાહી.

૧-૦

પરમા વપરાતી જ્ઞાનજ્ઞાનની તમામ શીખોનું વૈદ્યક દ્રષ્ટિએ વર્ણન.

બાહ્યચિકિત્સા

૧-૦

બાહ્યોપચારો અને નેના અનુભવી ઉપાયો માટે સૂચનાઓની પુસ્તક

અનુકુલપ્રધાનાવસ્થા ભાગ ૧-૨

૧-૦

પુરી કોલેજ ઓફ મેડીસીન ૧૦૦ અનુભવી પ્રધાનોના અભ્યાસ પર આધારિત.

બાહ્યવૈદ્યકચિકિત્સાપદ્ધતિ ભાગ ૧-૨

૧-૦

નિદાન તથા ચિકિત્સા નિષ્ફળ અને રોગપરિણામ વિગેરે બાબતોનો સરળ ગ્રંથ, બાહ્યપદ્ધતિ અને મરીમશાહી.

